

Камі

Рыгор БАРАДУЛІН
Васіль БЫКАЎ

рукачонка

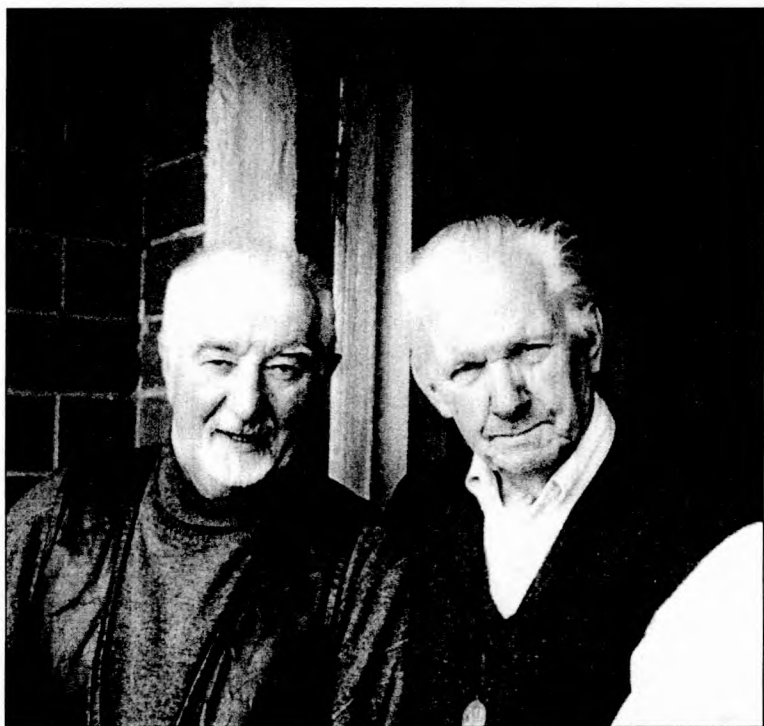
душы...

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to fading.

Кали пыкатоньша гүрүш...

Рондо Таратын

Б. Таратын

Калі рукаюцца душы,
Целра сябе даядае,
І раница апраметнасць
Выбачае начы.
У трыпяцікі непарушы
Анёлкавасць маладая
Ад кўфра шчырасці
Давярае ключы.

І шчырасцю на спатало
Нашчацца нашых мроі,
Небыццём сурочанья,
Трывалаяцца дні.
Раскраваюць думкі няволю,
Як сок над жывой карою,
Вершалінам жадаючы
Крануцца дна вышынні...

Калі рукаюцца душы...

ПАЭЗІЯ І ПРОЗАЙ

Беларускае таварыства «Кніга»
Мінск 2003

УДК 882.6-1
ББК 84(4Бел)6
3695

Рэдактар *Уладзімір Лапцёнак*
Мастак *А.Баркоўскі*
У кнізе скарыстаны фота *С.Шапрана* і
аўтарскія малюнкi *В.Быкава*

Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў.
3695 Калі рукаюцца душы. Паэзія з прозай. – Мн.: ГА
БТ «Кніга», 2003. – 344 с.: (з іл.).

ISBN 985-6605-16-4

УДК 882.6-1
ББК 84(4Бел)6

ISBN 985-6605-16-4

©Барадулін Р., Быкаў В., 2003
©ГА БТ «Кніга», 2003

ПАЭТЫЧНАЕ ЛІСТАВАНЬНЕ

Ужо так склалася ў маім літаратурным жыцці, што з самага пачатку яно звязалася з паэтычнай творчасцю некалі маладога, а цяпер мажнага, заслужана народнага і знакамітага майго сябра Рыгора Барадуліна. Усе ягоныя творы, дзе б яны ні паяўляліся, найперш прыцягвалі маю чытацкую ўвагу, якая заўжды ўзнагароджвалася захапленнем і ўдзячнасцю. Увогуле тое зразумела. Паэзія Барадуліна — чыстай красы Боская паэзія беларусаў, крыніца нацыянальнага натхнення, складнік яе спрадвечнага духоўнага побытку. Тое асабліва адчувальна, калі апынуцца ў растаньні з ёю.

У такія часы, калі мне было горка і цяжка і нельга было дапнуцца да Радзімы — яна ішла да мяне, увасобленая ў паэтычных ідэях і вобразах майго далёкага сябра.

Ён слаў мне іх ў Фінляндыю, затым у Нямеччыну. Я чытаў іх услых перад нешматлікаю купкай тутэйшых землякоў, і на гарбатых камянях Суомі ці на вінаградных берагох Рэйна і Майна гучала, мабыць, ніколі ня чутая тут далёкая мова. Барадулінскае салаўінае слова натхняла, мацавала веру, давала сілы жыць і спадзявацца.

Мой адказ на ягоныя паэтычныя лісты быў апасродкаваны, можа не заўжды адэкватны, але шчыры і, як на мой пагляд, у меру паэтычны. Хаця, можа быць, тое — сваеасаблівая паэзія, у якой ня столькі хараства, колькі болю, спароджанага ягонай адсутнасцю. Як і ў жыцці.

Гэтая спроба пісьмовага дуэту двух замышлена не з таго меркаваньня, што два гучаць мацней, чым адзін, а выключна імкненьнем да пераканаўчасці ў сэнсе набліжэньня да ісьціны. Шкада, але мы, беларусы насуперак усяму (часам і сабе) усё яшчэ мкнемся даказаць сьвету, што маем неадчэпны намер людзьмі звацца. Прынамсі, ня горшымі за іншых.

Увогуле калі падумаць, дык тое для нас — ня мала. Можа, нават зашмат. Але ж напачатку трэцяга тысячагодзьдзя Хрыстовай эры іншага выйсьця ў нас няма.

Васіль Быкаў

Лісты ў Нямецкыну
з Вушагы

З падстрэшка мамінае хаты

ЛІСТ ПЕРШЫ

На бацькоўшчыне
Ў даўнюю хату заходзь.
Вінавата сагнуся
У малебным паклоне.
Тут цярпліва чакае
Тугая аброць,
Што каня нецярпеньня
Трымала ў палоне.

Пасядзі за сталом,
Дзе сядзелі Дзяды,
Дзе куцьця пахла сенам
На тыя Каляды,
Што паглядам змушалі
Цяплець халады,
Маладзік малады
Пасьвіў зорныя ляды.

Папрасі прабачэньня
Ў забытай сьлязы,
Зразумей, што твае
Сьмеху варты турботы.
Тут чакаюць цябе
На куце абразы,
Цені ў стылых вуглах
І ў парозе — самота...

5 красавіка 2000

ЛІСТ ДРУГІ

Чужэюць родныя мясьціны з году ў год.
І мы штодня сабе чужэем самі.
І нашай памяці лугі хмызамі
Аглухла зарастаюць.
І, як дрот,
Ажына колецца на сыцежках тых,
Што беглі радасныя ў чыстым полі.
І толькі родным застаецца ўздых
Па тым,
Што ўжо ня вернецца ніколі...

14 ліпеня 2000

ЛІСТ ТРЭЙЦІ

Каб вярнуцца назад, ад'язджаем,
Прыязджаем, каб ехаць ізноў,
Толькі і цешачыся ўраджаем
Летуценьяў сваіх і сноў.
Ні спакою нам, ні спачынку,
Бо на гэты кірмаш бяды
Мы заехалі на хвілінку,
Каб ад'ехаць назаўсягды...

27 ліпеня 2000

ЛІСТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Памкненне да творчасьці,
Быццам замах
На права, якое належыць Творцу.
Задумацца трэба зямному дазорцу,
Страсаючы з позірку зорны прах.
Пакутамі выкупіць
Трэба дазвол,
Ды не на спаборніцтва —
На перайманьне,
Каб цешыцца
Льга было ў самаспадмане,
Што гэта тваё ўсё —
І неба, і дол.

2 жніўня 2000

ЛІСТ ПЯТЫ

Ані зьдзярэш, як з дрэва кару,
Зь сябе наканаваную кару.
Падзякуй звышняму Гаспадару
За тую іскрынку жывога пажару,
Што запалала ў табе агнём
І немай жарсьці й адчаю глухота.
Ідзі за лёсам,
Як цень за днём,
Каб не ўтравела
Сьцежка да Бога!

18 жніўня 2000

ЛІСТ ШОСТЫ

Днее зьмярканьне, цямнее сьвітаньне,
Глухне паўдзён у сваёй глыбіні.
Цені, прывыкля да хістанья,
Прыцёмкам дадаюць цішыні.
Цесна разьвідненасьці ў зааблоччы.
Лачшыць жуду крумкачова крыло.
Гэта старэюць нашыя вочы,
А нам здаецца —
Старэе сьвятло...

25 жніўня 2000

ЛІСТ СЁМЫ

Крэўнікі й суседзі
Магільнікі абжылі.
Перасьмяглі крыніцы.
Пранасіліся аблачыны.
Былі
Зьнебыльнічыліся ў быльлі.
Авечкі перакінуліся ў аўчыны.

Пасьпеў для душы
Нятутэйшы сьпеў.
Паразумеліся долы й высі.
Каб сум астарэлы памаладзеў,
Дрэвы знаёмыя
Чакаць засталіся...

1 ліпеня 2001

ЛІСТ ВОСЬМЫ

На балючай, крэўнай зямлі
Зьнебыцьцё раскашуецца сьмела.
Успаміны сваё аджылі,
І расчуленасць упалынела.

На калючай ад крыўдаў зямлі
Чорна — сподзеву, распачы — бела.
Зьзяблы сьлед наш вятры замялі,
І чаканьне ўжо адпалымнела.

Час наш на немінучай зямлі
На сябе пазірае ўстрашэла.
Падаліся грахі ў бабылі,
Кайнасьць спозьненая запанела.

Зелянець чалавеку й траве
На зямлі неўміручай магчыма.
Ды Айчына — не аблачына
Нас чакацьме,
Бяз нас не сплыве...

20 ліпеня 2001

ЛІСТ ДЗЕВЯТЫ

Забыты голас Перуна
І словы ўшацкае залевы,
Якія дарагія ўсе вы,
Бо вамі мовіць даўніна.

Відаць, вяртаюцца сюды,
Каб зноўку нарадзіцца,
Хмары.
Абжытыя душой абшары
Свае і ў ветра, і ў вады.

Чакае першая страхы,
Дзе б ні блукалі сьцежкі нашы.
І статак дзён
З прысьмерклай пашы
У двор ідзе без пастуха.

Ярылу дзячыць ярына,
Ільлю — праменьне ільняное.

...Над незабытай стараною
Забыты голас Перуна...

23 ліпеня 2001

ЛИСТ ДЗЕСЯТЫ

Сум маўклівы
І, як сьвет, стары.
Радасьць безнадзейна гаваркая.
Застаюцца дзеці ды сябры.
Зрэшты, усё,
Як і жыццё, мінае.

Дзеці застаюцца,
Каб бацькам
Болю і бяды ня стала меней.
Іржавець старым,
Як тым цьвікам,
Што жыццё трымае
Мокрай жменяй.

Застаюцца, каб зьнікаць,
Сябры,
І чакаць,
Як колісь на бяседу,
Ў вечным, непадсочаным бары,
Там, дзе цень
Саступіць сыцежку сьледу.

Застаюцца дзеці ды сябры,
Покуль застаемся мы сабою.
Доля ўсё ўглядаецца савою,
Дзе аплакаць
Дрэва без кары...

30 ліпеня 2001

ЛІСТ АДЗІНАЦЦАТЫ

Аблачынкi зь бела́мі бачка́мі,
Малады́я,
Iх ажно́ дзьве́ пары,
Узьляце́ць спрабую́ць над Бычка́мі,
Асла́ніць скусьцелы́я абша́ры.

Выра́й першы́
Ўжо́ не за́ гара́мі.
А за́мор'е́ —
Гэта́ не за́зер'е́,
Што́ за́ возера́м,
I сíвяра́мі
Восе́нь мала́дая́ студзи́ць пер'е́.

А гняздо́ўе на́ слупе́ бетонным
Паўта́рае́ сонца́ хлуда́вата.

Як бусы́лянка, ў́гледжа́ная́ ско́нам,
Ма́рна га́ласы́ чака́е хата́.

31 ліпеня 2001

ЛИСТ ДВНАЦЦАТЫ

Што родная зямля мацней умее —
Любіць ці раўнаваць,
Сказаць цяжэй.
Любоў студзіцьме ростаньню завяя,
А рэўнасць паўтарацьме:
Не чужэй.

Ён зь цеста роднае зямлі,
Наш нораў,
Пячэцца ўвішнай доляй,
Як праснак.
Сініца вернасьці,
Зьняверу жораў
І ў снах
Нам падаюць журлівы знак.

Каб змаладзіць
Лістоту праліўную,
Наломіць бліскавінчанага гальля,
Пакуль ня возьме да сябе,
Раўнуе
Да чужаземляў
Родная зямля...

16 жніўня 2001

ЛІСТ ТРЫНАЦАТЫ

Мы — крывічы,
Мы — крэўнікі, свае.
Хоць нашу кроў
Разводнілі прыблуды,
Нас не ўраклі
Ні ўрокі, ані ўпуды.
І нас на ўсіх
І на сябе стае.

Мы — крывічы.
І нам дазволіў Бог
Спакорлівымі быць
Яму сьвятому.
І нашы душы ўратавалі
Стому,
Што нас вядзе дамоў
З усіх трывог.

Час, ты ня зьлічыш нас,
Як ні лічы.
І покуль дні
Зьмяняюцца начамі,
Мы будзем заставацца крывічамі,
Бо ў нас
Ад смуткаў восеньскіх ключы.

16 жніўня 2001

ЛІСТ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Затрымліваюцца даўжэй руіны
У напамін,
Што ўсё на сьвеце — прах.
Зьмяняюцца плямёны і краіны,
А непахісны вечна
Толькі страх.

Страх за жыццё сваё
І за чужое,
За промень радасьці
І ноч жуды.
Люцейшы ці ў магуты
Ці ў ізгоя
Страх
За свае магчымыя гады.

Маглі б, напэўна, адказаць руіны,
Але ня хочуць выдаваць сакрэт,
Каб не скрануць ніводнае цагліны
З падмурка,
На якім трывацьме сьвет...

26 жніўня 2001

ЛІСТ ПЯТНАЦАТЫ

Лоб даверыць бацькаваму вязу,
Абшчапіць шурпаты ствол рукамі.
Не пытацца,
Не чакаць адказу,
Слухаць,
Як галодны сок блукае.

Думкамі радніцца з каранямі,
Каб да сутнасьці дапяцца ў змроку.
З аблачынамі дзяліцца снамі.
Да сябе
Вярнуць сябе здалёку...

29 жніўня 2001

ЛІСТ ШАСНАЦАТЫ

Глядзець ня трэба ў вочы хацінам,
Якія чакаюць гаспадароў.
Жывуць самотніцы
Смуткам адзіным,
Пілнуюць аглухлы нябыт двароў.

Калыскі рыпелі,
Сякеры тупелі,
Ў даёнках туманіўся сырадой.
Хапала позіркам сажы і белі
І ў елках блізкіх
Імжы рудой.
Ды вераць
Да кроквы апошняй хаціны,
Што некалі вернуцца гаспадары.
І лапяць дзіравы дах аблачыны,
І дзьверы на ноч зачыняюць вятры...

2 верасня 2001

ЛІСТ СЕМНАЦАТЫ

Вярнуцца ў родныя мясціны,
Каб зноў адчуць,
Што ты чужы.
Ня чуоць рук сваіх крыжы.
За далягляд пайшлі ўспаміны.

У валуноў згарбелі сьпіны.
Зьвяліся сьцені на мяжы.
Зьвіліся ў кружлякі вужы.
Дрыжаць птушыныя сьцяжыны.

Душа з самоты,
Як з чужыны,
Вяртаецца,
І ўсьлед глыжы
Лятуць з пакрыўджанай імжы,
Дзе зачкаліся правіны...

31 ліпеня 2002

ЛІСТ ВАСЕМНАЦАТЫ

Як ластаўчыньне, сыходзяць
Занядбаня хаты з твару зямлі,
З твару нябёсаў падхартаня хмары.
Рунь спадзяваньняў кволіцца
Ў небасхілавым хатулі.
Пасьвяцца дзён табуны
На ўскапычоным вятрамі папары.

Хата жывая, пакуль
Маладое гадуецца ў ёй.
Хмара жывая, пакуль
Падрастае ў ёй гром рухавы.
І, развінуўшы пялюшак
Прысьмеркавы сувой,
Так пацягнецца перунятка —
Ажно захрумсьцяць суставы.

Вяртаньне — не ўратаваньне.
Калыханкай драмлівай
Брукаванка цячэ.
Воку сухому глуха.
Скруха ці завіруха вые?
Хмары жывыя
Яшчэ...

3 жніўня 2002

ЛІСТ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Абнашчыць бы першанебам пагляд.
Ад звадаў, ад здрадаў,
Ад самашаленства
І вярнуцца назад
У сад маленства.

Ад самога сябе адвярнуцца.
Не азірнуцца,
Пасьпець не спазьніцца
І да маладога ствала
Шчакой прытуліцца,
Душой прыгарнуцца

Да ранішняга сьвятла,
Якое прачнулася толькі,
Яшчэ не стаміла сябе
І ў вечнай сяўбе
Сьпіну не струдзіла да колькі.

Ды ўсяго налівае
Штодзённасьці волава.
А пух летуценны
Крыла анёлавага
З туманом растае.
Нячысьцік рагаты зацята
Напамінае заслугі твае.

Павылініў далягляд.
Пазьнесла яшчэ да Каляд
Кладкі ўсе да паленца.
Пад карань павымерз
Сад маленства.
У каго запытацца,
Куды вяртацца?

17 жнівеня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАТЫ

Сабакі галаднаватыя сабе ў ахвоту
Шчыра брэшуць,
Шануючы ланцугі.
Нахвалявалася да холоднага поту
Маладая ноч —
Спадкаемка прымлелай смугі.

Належыць наўкол
Кожны кол частаколу.
Ветру штосьці прысьніць
На хаду з рукі.
Памроіць да неба даткнуцца
Нясорамна ўпоцемкі долу.

Ля ўзгалоўя абмялелай ракі
Рада свой лоб астудзіць
Недаткнёнка сьпякота.
Каб зважыць туман,
У карчаватых бязьменаў
Замала пудоў.
Хоць адгалоскі недагнаных гадоў
Вяртае, каб зьлеціць душу
І сабе,
Самота...

19 жніўня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Комін нудзьгуе бязь ціхага дыму.
Прыпечку сьніцца сьпякотны прысак.
Кожны люляе сваю радзіму,
У кожнай радзімы
Свой пах і прысмак.

Пахне радзіма дарогай саннай,
Галосіць і жаліцца палазамі,
І застаецца вясёлай самай,
Заліўшыся ліўневымі сьлязамі.

Пацалуеш сьпіну ўдзірванелай магілы —
На вуснах прысмак самоты стыне.
І сыйдуцца ўсе твае небасьхілы,
Мройліва, лёгкія, на прыпаміне.

Сыйдуцца,
Каб пакланіцца долу,
Які трымае твае нябёсы.
Радзіма дыхае ўсьлед анёлу,
Што ходзіць сьцежкамі Кону
Босы.

21 жнівеня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Як і некалі Ньютану,
І не бязь сьледу,
Яблык на галаву мне
Зьяляцей наўпрысуд.
І я зрабіў адкрыццё —
Тут мой кут
І пашкадаваў, што неўзабаве паеду.

З пакрыўджанага гарбатага саду,
Дзе яблыні маму помняць яшчэ.
Праз пальцы каравыя час цячэ,
Не зважаючы на зялёную зваду.

Ці ён недасьпелы,
Яблык разладу,
Ці пераспелы, як зьнічка тугі,
Ды падае ў цішыню, —
І кругі
Казычуць нячутна брыво далягляду.

Каб мы,
Марнатраўцы часу живога,
На момант забыліся на гады, —
За нас пастарэлі нашы сады.

На зямлі маладая адна трывога.

22 жніўня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЙЦІ

Галосязць пеўні на ўсю Вушачу.
Сабакі брэшучь на ўсю галаву.
Зноў слухаю рэха.
Зноў сыцежку бачу.
Жыву!

Зноў хатнік дыхае нада мною.
Зноў тупае дваравік у двары.
Кон адварочваецца сьпіною.
Да пары.

А мама,
Назавіхаўшыся зранку,
З агнём навітаўшыся галаруч,
Хату замкнула
І пад венік на ганку
Схавала ключ...

27 жніўня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦЬВЕРТЫ

Душа не адлятае ў вырай,
На родным котлішчы трывае.
Тут і хмурынка ёй апірай
І ўсьмяглая, і дажджавая.

Матуля тут яе люляла.
Няўзнакі ёй ні зімавеі,
Ні ростані, ані пажары.
Ты зьездзеш,
А душа ўдавец,
І сподзеў ёй нясе ахвяры.

Сьпяшаецца юрма людзкая
Стаць ценьмі
Ў сцішанай даліне.
Душа цярплівая чакае —
Твайго паўтору, гаспадыня...

29 жніўня 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Да ўкрыжаванае бяды
Прысьці
І ўкленчыць нічачола.
Хмурыніста крыло анёла
Клады жагнае на Дзяды.

Як сьмех адчаю,
Век людзкі,
Век памяці,
Як сон кароткі.
Зьбіраюцца маўкліва продкі
Свой лёс паслухаць гаваркі.

Я ціха пазнаю радню,
Хоць і ня бачыў іх ніколі.
І мне іглінка вока коле,
Што маміну сасну сасьню.

На ўсіх хапае цішыні,
У вечнасьці свае хвіліны.
І вар'яцеюць вершаліны,
Бяз памяці ўсыхаюць пні.

2 лістапада 2002

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ШОСТЫ

У роднай хаце
І качарга — маці...

Вярнуўся —
Ні мамы, ні качаргі.
Ні сажы,
Ні жару гарачай масьці.
Поўная хата
Недаспанай тугі.

У качаргі разагнуўся палец.
Прысак вымела
Ядленцавае памяло.
Згарэлі дровы,
І ўзгадкі паліць
Азяблы агонь,
Каб цяплей было...

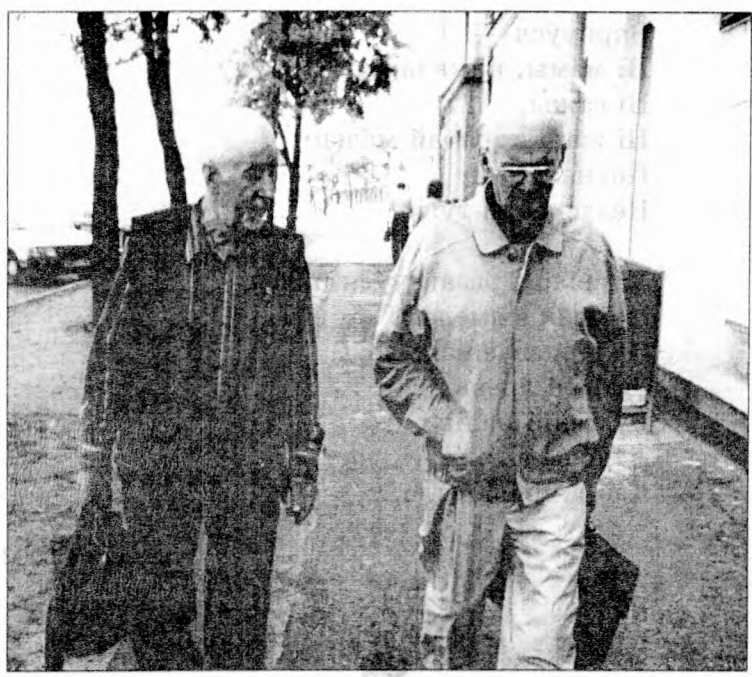
3 лістапада 2002

THE TRAVELING BROTHERS

BY JAMES H. HARRIS

Illustration by JAMES H. HARRIS

Байкі жыцця

БАЙКІ ЖЫЦЦЯ

1. Страх

Самай шанаванай сьвятыняй у гэтай краіне з часоў векапомнай даўніны быў невялічкі, упрыгожаны маляўнічым росьпісам ды інкрустацыяй керамічны гаршчэчак, у якім захоўваўся Страх.

Страху таго з простых сьмяротных ня бачыў ніхто. Дзень і ноч яго ахоўвалі пяць чалавек сьвятароў і пяць ваяроў, і ўсе ведалі пра яго незвычайную страхавітую сілу. Менавіта з тае прычыны людзі тамтэйшага краю і зваліся страхавітамі. Некалі за керамічны гаршчэчак біліся ў двубоі галоўны сьвятар племя і ягоны супернік — ваяр. Ведама ж, перамог сьвятар, бо ён ужо валодаў Страхам, а ягоны супернік — толькі мячом. Але меч — слабы сродак перад магутным Страхам.

Імя галоўнага сьвятара, які ўзяў на сябе ўсю ўладу ў краіне, было Галабурдахам. Пасьля сваёй перамогі ён яшчэ больш, чым раней, усталяваў культ Страху. На ягоны загад у самым цэнтры сталічнага паселішча збудаваў мармуровы палац — для яго самога і для Страху. Была створаная адмысловая сотня з ваяроў, сьвятароў і таемнікаў, якія дбалі пра бясьпеку Страху і Валадара заадно. Сярод улады і падуладных на той час запанавалі мір і згода, ніхто не адважваўся выступіць супраць Галабурдахама. Ніхто ня мог пра тое нават падумаць — такая вялікая была пераканаўчая сіла Страху. Калі здараліся якія непарадкі ў правінцыях, напрыклад, недабіралі падаткі, туды скіроўвалі ўзброеную каманду, вядома ж, у суправаджэньні магутнага Страху, і падаткаў зьбіралі нават больш, чым было патрэбна, Аднойчы ўзьнік памежны канфлікт з суседняй дзяржавай, і пачаліся перамовы, якія трывалі чатырнац-

цаць тыдняў запар. І ўсё бяз выніку. Тады Валадар Галабурдахам скіраваў туды свайго сілавога міністра са Страхам у вазку. Перамовы хутка скончыліся з поспехам для страхавітаў.

Уладары краіны на чале з мудрым Галабурдахам вырашылі збудаваць для Страху яшчэ лепшы, надзвычайны архітэктурны ансамбль побач з ранейшым, які цалкам заняў Валадар. У дзень пераносу Страху ў новую шыкоўную будыніну быў зроблены салют з 101 гарматы. Той дзень быў названы Днём Дзяржаўнага Страху — галоўным сьвятам дзяржавы.

Зь цягам часу сама сабою склалася адмысловая нацыянальная ідэалёгія, заснаваная на дактрыне Страху. Усе зьявы і ўчынкі ўспрымаліся і расцэньваліся цяпер паводле старажытных законаў Страху. У філязофіі запанаваў накірунак страхалёгіі, які неўзабаве саступіў месца страхавіліі. Ідэальным грамадзянінам стаў страхавіты грамадзянін, які ўсяго баяўся. Менавіта такі вобраз запанаваў у тэалягічнай літаратуры і мастацтве графіці. Рэлігія страхалюдства стала надзвычай папулярнай сярод вернікаў і займалася ўскармленьнем іх у духу бязмежнага, богададзенага Страху. Было пабудавана безьліч храмаў, малельняў і нават даволі добраўпарадкаваных на маляўнічай прыродзе лецішчаў-скітаў з саўнамі. Гэтыя апошнія былі вельмі папулярныя сярод вернікаў усіх саслоўяў, ды асабліва — гіерархаў. Казалі, з тае прычыны, што ў найбольшай меры адпавядалі патрабаваньням ідэі Страху.

Між тым, дзяржаўнае бытаваньне доўжылася; адзін за адным мільгалі гады ўладараньня дынастыі Галабурдахама. Прамільгнулі таксама дынастыі Парастурфуджына I, II і III. Парастурфуджын IV перайменаваў сябе ў Страхалюда Першага, так было болей звыкла, а краіну — у Страхалюдыю. І слушна

зробіў, бо за шмат гадоў уладараньня пад эгідай страху людзі амаль страцілі ўсе ранейшыя антрапалягічныя рысы і набылі зусім новыя. Найперш у краіне даўно ўжо ніхто не смяяўся, нават перасталі ўсьміхацца; весялосьць успрымалася як блюзьнерства. Самым мілым выразам дзявочага твару стаў выраз спалоху. Старыя ж людзі за сваё доўгае жыцьцё выхавалі на тварах такія жахлівыя выразы, якія выклікаў дрыжкі. Менавіта тое і патрабавалася. Самых лепшых у гэтым сэнсе ўзнагароджвалі і шанавалі. Узнікла і псыхавіда — разьвівалася музычнае і псыхалёгічнае мастацтва ў стылі страх-мадэрн — калі ад музыкі са сьпевамі ў слухачоў валасы на галаве становіліся дыбарам. Гэта вельмі падабалася ўладам і вэтэранам-доўгажыхарам.

Навука таксама не стаяла на месцы, плённа разьвівалася пад узьдзеяннем жыватворных страхавітых ідэяў. Пісаліся манаграфіі пра сакральную структуру Страху, ягоную мэтафізычную сутнасьць. Вучоныя ўпарта дасьледавалі таямнічы ўплыў славаў гаршчэчка на стан атмасфэры і стратасфэры, сувязь яго нябачных выпраменьваньняў з пэрыядычнасьцю плямаў на сонцы. Аграрыі вельмі дакладна ўстанавілі, як дабратворна ўзьдзеічае Страх на вегетацыю расьлінаў, асабліва такіх, як кукуруза і бульба. Палітолягі вывелі залежнасьць палітыкі Валадара ад сакральнага ўплыву Страху. Было пераканаўча даказана, што ўсе пераможныя акцыі ва ўнутранай і знешняй палітыцы цесна ўвязваліся ім зь інфэрнальным выпраменьваньнем Страху. Аднак жа сакрэт палітыкі ў тым, што сэнс тае інфэрнальнасьці быў даступны толькі Валадару, у якога меўся на тое маленькі чорны сакважык. У краіне знайшлі шырокае разьвіцьцё рознага кшталту навукі — парапсыхалёгія, кабалістыка і асабліва — астралёгія. Гэтая апош-

няя першай вывучыла астральную прыроду Страху і пачала рабіць самыя падрабязныя прагнозы ва ўсіх галінах жыцця. Прагнозы былі заўжды спрыяльныя для краіны і асабліва для яе Валадара, якому наканавана было валадарыць сорак саракоў гадоў. Валадар быў задаволены і прызначыў Астроляга прэзідэнтам Акадэміі паранавук, якая ў той год была адчыненая. Першым актамі Акадэміі стала распрацоўка новай канстытуцыі — Канстытуцыі Вялікага Страху, якая й была прынятая ў 996 годзе.

Але для таго, каб пачуцьцё страху перамагло ў масах канчаткова, трэба было выкараніць антыномнае пачуцьцё. І ў краіне быў прыняты новы крымінальны кодэкс аб адказнасьці грамадзянаў за ненарматыўныя паводзіны — сьмех, усьмешку, беспадстаўныя жарты. А таксама за ганебныя праявы адвагі. За адвагу ў абароне таварыша ад зьвяроў давалі тры гады турмы, ад жонкі — пяць гадоў. Але асаблівае кара прызначалася тым, хто адважваўся бараніць каго б там ні было ад замаху ўлады. Такія падлягалі пажыцьцёваму зьняволеньню. За абразу Яго Вялікасьці Страху, вядома ж, належала сьмяротная кара.

Натуральна, ня ўсё ішло гладка, часам у вялікай краіне ўзьнікалі непаслушэнствы і нават ерасі. У сярэдзіне стагодзьдзя ледзьве ня стаўся раскол. Гэта калі пэўная частка сьвятароў запрапанавала пашырыць ідэю страху і на адносіны да свойскай жывёлы. Каб шчанюкоў, ягнят, жарабят выхоўваць жорсткім спосабам кары і спагнаньня, у атмасфэры жывёльнага страху. Але тады аказалася, што ў гэткай атмасфэры козы, аслы ды сабакі або здыхаюць, або ўцякаюць у цёмны лес, дзе іх цяжка знайсці. Мусіць, і праўда, жывёла — не чалавек, яе не перавыхаваш страхам. Гаспадары і цэлыя гаспадаркі цярапелі страты, некаторыя правінцыі нават спазналі

голад. Гэта патрабавала ад вярхоўнай улады радыкальных мераў. У правінцыю Страх-Пут выехаў валадар Страхалюд XII зь вялікім аддзелам войска. Ён жа павёз з сабою і Страх. Страх везлі на багата ўбранай калясьніцы, у якую было запрэжана 12 чорных коней пад залатымі накідкамі. І пасья таго, як бунтаўнікі былі абкружаныя войскам і перад імі вынеслі Страх, тыя капітулявалі. Страхалюд XII вярнуўся ў сталіцу пераможцам і быў урачыста сустрэты ўдзячным народам. Канечне, грамадзяне шанавалі Валадара, яго розум і сілу, але ж разумелі, што сваёй перамогай ён найперш абавязаны Страху.

Яшчэ адна вялікая перамога была здабытая дзяржавай у яе застарэлым канфлікце з суседзьмі — дурнымі сьмехавітамі, рэлігіяй якіх была весялосьць. Страхавіты хутка заваявалі гэтую невялікую, кепска арганізаваную краіну. Але неўзабаве было заўважана, што пераможаныя ня надта з таго турбуюцца, бо жывуць нашмат лепш за пераможцаў. І грошай у іх больш, і хлеба, і жывёлы. Яны нават п'юць віно, што было зусім незразумела. І ніхто ў іх нікога не прымушае набываць зь дзяцінства спалоханы выраз твару, кожны сьмяецца, колькі захоча. Нават мае права голасна рагатаць.

Не заўсёды ў жыцьці ўсё адбываецца, як хочацца, нават Валадару. Каб Страхалюд XII ведаў гэта, ён бы не заваёўваў тую бязладную краіну. Сталася так, што амаральныя ідэі пераможаных сьмехавітаў сталі пранікаць у краіну страхавітаў — сьпярша праз войска, а затым — праз гандлёвыя сувязі. Іх падхапіла найперш няўстойлівая частка грамадства — недастаткова выхаваная ў страху моладзь. Раптам некаторыя зь яе ўпадабалі вясёлыя песьні суседзяў і нават пачалі іх сьпяваць. А тады ва ўжытак пайшло віно і тытунь, што ўвогуле было жажліва. І хоць на

барацьбу з заганамі змабілізавалі ўсе сілы дзяржавы — ад войска да грамадзкіх памагатых — сексотаў, стукачоў, таптуноў — карысьці было мала. Нягледзячы на суды, затрыманьні, арышты і суровыя выракі, жахлівыя парушэньні прававернай маралі і этыкі не спыняліся. Патрабавалася яшчэ вышэй падняць ролю Страху, ягоных жыватворчых ідэяў. Наблізіць іх да народу.

Тады Валадар краіны за кароткі тэрмін пабудаваў у сталіцы вялізны 50-сажневы архітэктурны ансамбль, які завяршаўся ўгары мармуровым порцікам са зьмешчаным у ім пазалочаным гаршчэчкам Страху. У сонечны пагодны дзень ягоныя выпраменьваньні можна было бачыць далёка за межамі Страхалюды. Былі ўстаноўленыя сто прэміяў музыкам, мастакам і пісьменьнікам, якія з найбольшай сілаю ўвасобяць у творах залаты воблік Страху. Ужо праз паўгода роўна сто творцаў былі ганараваныя прэміямі, іх мармуровыя бюсты выставілі ўздоўж алеі гарадзкога парку культуры і страхалюдзтва. Мяжу зь сьмехавітамі абсталявалі дванаццацімэтровай жалезнай заслонай. Перасякаць яе мелі права толькі асабліва ўстойлівыя да сьмеху людзі, якім перад паездкай рабілі ін'екцыю сывараткі суму. І, тым ня менш, падрыўная ідэалёгія і яе матэрыяльная культура шырока пранікалі ў краіну суму і страху. Празь недагляд цэнзараў у друку зьявілася публікацыя аднаго эканаміста, нібыта вясёлы працаўнік болей прадукцыйны за сумнага, — гэткай ерасі ў краіне не было ўжо амаль два стагодзьдзі. Аўтара публікацыі, натуральна, выслалі за мяжу, дзе яго хутка забілі ягоныя ж аднадумцы. Некаторыя, праўда, казалі, што забойства было справай рук страхавітых спэцслужбаў. Але тое, мабыць, варожы паклёп.

Валадар краіны Страхалюды вельмі ўстрывожыў-

ся і ўсе страхавіцкія сілы кінуў на барацьбу з падрыўной ідэалёгіяй. Каб ідэя страху дзейнічала больш эфэктыўна, ён увёў сьмяротную кару нават за самы дробны амаральны ўчынак, калі той выклікаў сьмех. Злачынцаў стала звыш усялякай меры. Асабліва калі ў краіне пачаўся эканамічны спад, а затым крызыс і ня стала чаго есьці. Дайшло да таго, што аднойчы ў сьвяточны дзень на галоўнай плошчы сталіцы сабралася дэманстрацыя за права есьці. (Гэтыя нечуваныя раней прэтэнзіі на нейкія там правы таксама былі кантрабандаю ўвезенья з краіны сьмехавітаў.) Валадар абкружыў войскам плошчу і перад сьвятыняй Страху наладзіў дэманстрантам крываваю лазню. Былі сотні забітых і яшчэ болей параненых. Улады той лік перабольшылі ў дзясяткі разоў — у адпаведнасьці зь сьвятой і непарушнай ідэяй Страху. І падзейнічала. Усе ўбачылі, што Страх па-ранейшаму мае сілу, і не абы-якую. Пачаліся размовы, што ня варта супраць яго выступаць, што перамогі ўсё роўна ня будзе, што трэба шукаць кансэнсус з Валадаром. Страх непераможны, бо ў ім ёсьць нейкая неспазнаная сатанінская сіла. Гэта ўвогуле было падобна на праўду. І ўсё адно людзі хацелі есьці, а есьці не было чаго. Даведзенья да адчаю, яны ўжо нікога ў краіне не баяліся — ні спэцфармаваньняў, ні тайнай паліцыі, ні Валадара, — яны толькі не маглі перамагчы ў сабе прыроджанае, геннае пачуцьцё Страху. Гэта, між іншым, выдатна разумеў і Валадар, які старанна ўдасканалваў сьвятыню. Група ляўрэатаў-інжынэраў спраектавала на плошчы цэлы інжынэрна-тэхнічны комплекс вакол п'едэсталу Страху. Порцік наверху пакрылі бранявым каўпаком, наладзілі лазэрнае забесьпячэньне зь нябачным, але дужа эфэктыўным выпраменьваньнем — у інтарэсах бясьпекі. У космас запусьцілі адмысловы спадарожнік Страху, які дзень

і ноч круціўся над плошчай, адганяючы ад яе нават вераб'ёў; тыя зь іх, што перасякалі па-дурному мяжу, адразу ж мёртвымі падалі на брук. У сутарэньнях на глыбіні ста і больш мэтраў сядзелі дзяжурныя апэратары — утыкнуўшыся ў свае экраны, яны пільнавалі комплекс ад магчымай дывэрсіі.

І тады ў горадзе паявіўся Мірон.

Гэта быў малады хлапец родам з самай галоднай правінцыі, ён валодаў неверагоднымі здольнасьцямі. Вырасшы ў лесе, мог узлезьці на самае высокае дрэва, нават на голы ствол пальмы. Як ён тое рабіў, ніхто ніколі ня бачыў. Звычайна яго заўважалі, калі ён ужо быў наверху і шпурляў адтуль какосавыя гарэхі, якія вясёла падбірала дзятва. Характарам ён быў свавольнік.

І вось аднойчы па горадзе панесьліся чуткі, што на плошчы апоўдні адбудзецца штось неверагоднае. Людзі зранку пачалі зьбірацца да плошчы; блізка да ансамблю Страху не пушчала ахова. Здаля людзі назіралі, любаваліся зіхаценьнем залатога порціка, у якім зьяў непераможны, сьвятарны Страх. Улады, вядома ж, не гублялі пільнасьці, узмацнілі ахову. Сотня закамуфляваных у жабіны колер «гарылаў» сачыла за публікай. Перад экранамі ў сутарэньнях гарбаціліся дзяжурныя. У дывэрсію ці сабатаж мала хто верыў — гісторыя краіны яшчэ ня мела выпадку, каб нехта пераадолеў вялікі татальны Страх або самохаць наблізіўся да яго.

Але во апоўдні, як гадзіньнік на крэпасьці адзваніў 12 разоў, усе з завулкаў, вуліц, дахаў і вокнаў згледзелі, што ля залатога порціка паявіўся чалавек. У сьветлай сарочцы, бяз шапкі, стаіць і штосьці махае ўсім унізе. І нават крычыць штось — зусім, аднак, ня сумнае.

Людзі не разумелі, што адбываецца. Не разуме-

ла ахова, якая замітусілася ў паніцы. З завулкаў, ад сквэра і палаца Валадара на злыдня нацэлілі рулі дывізіёны «Градаў», «Тунгусак», сотні руляў АК. Але ніхто не адважваўся пультуць, бо там жа была сьвятыня — Страх. А хлопец тым часам штосьці там пакалупаўся, нахіліўся, і ўсе ўбачылі, як зверху, куляючыся, бы какосавы арэх, ляціць уніз кожнаму са школьных падручнікаў знаёмы гаршчэчак Страху. Дапяўшы бруку, той з грамавым ляскатам разьбіўся на дробныя аськялёпкі.

Пасьля сэкундавага палярушу ўсе, хто быў блізка, кінуліся да тых аськялёпкаў — ці ацалеў хоць Страх? Ды дзе там — не аказалася нікага Страху. Сярод груды аськялёпкаў ляжала на камянях жменька нейкай рудой зямлі — і ўсё. Калі, можа, гэта і быў некалі Страх, дык яго даўно стачылі мурашкі. А можа, ніколі й не было нікага страху. Першы, умомант звар'яцеўшы, гучна зарагатаў, бы стары мул, начальнік валадарскай аховы, гарылападобны палкоўнік. За ім здзічэла, па-вар'яцку заіржалі яго падначаленыя — падпалкоўнікі, маёры, капітаны, лейтэнанты і прапаршчыкі, тайныя і яўныя сексоты, стукачы і таптуны, ахоўнікі. У дзікім істэрычным рогаце зайшоўся ўвесь зблытаны, перамяшаны, шматслоўны галодны люд. Людзі сьмяяліся, абдымаліся, рагаталі, сьцяміўшы, што доўгае валадарства страху скончылася.

Да пачатку новага валадарства — Сьмеху — заставалася небагата часу. Ды людзі ня ведалі пра тое.

2. Сь м е х

На трэці дзень, калі грамадзяне больш-менш угаманіліся ад радасьці вялікай перамогі, было абвешчана, што кіраўніком дзяржавы робіцца той самы тоўсты палкоўнік, які першым засьмяяўся над паразай страху. Газэты пісалі пра «подзьвіг самага адважнага

вайскоўца, грамадзяніна краіны». Першым дэкрэтам новага кіраўніка стала асуджэньне страху і запачаткаваньне барацьбы зь ягонымі наступствамі. У гарадах і вёсках выяўлялі плаксівых і напалоханых і бязлітасна асуджалі іх. Упартых саджалі ў турмы — асабліва тых, хто не хацеў сьмяяцца, а тым болей, плакаў ад жалю па звыклым і любым страху. Мірона таксама пасадзілі, бо выявілася, што ён ня ўмеў сьмяяцца і нават адмовіўся вучыцца тое рабіць. Патомныя страхавіты ў масавым парадку пераходзілі ў стан сьмехавітаў. Самыя спрытныя зь іх сьцьвярджалі, што нават і ў змрочныя часы страху часьцяком сьмяяліся. Хто — зачыніўшыся ў прыбіральні, хто — на ўласнай кухні, хто — у сьне. І тое была праўда.

Сьмех паступова, але няўхільна рабіўся нацыянальнай ідэалёгіяй, урэшце абвешчанай у адмысловым дэкрэце кіраўніка дзяржавы. З нагоды абвяшчэньня на цэнтральнай плошчы адбыўся грандыёзны мітынг. Там жа на былым п'едэстале страху была ўстаноўленая постаць Сьмеху — мармуровая скульптура прывабнай дзяўчыны, якая аж кладзецца ад неспатольнага сьмеху-рогату. У горадзе адчыніўся ўнівэрсытэт сьмеху, дзе вывучаліся ягоныя аспэкты — псыхалягічны, фальклёрны, паліталёгічны. У школах былі ўведзеныя ўрокі сьмеху (замест літаратуры і матэматыкі), якія вельмі падабаліся вучням. Зьявіліся першыя вучоныя — важныя профі ў галіне новай стваральнай навукі — сьмеху. Спакваля ў краіне распладзілася мноства ансамбляў сьмеху і весялосьці, якія, добра зарабляючы, езьдзілі па гарадах і электрамузыкай сьмяшылі публіку, асабліва моладзь. У іншых мясьцінах выступалі вучоныя-лектары, што распавядалі, як хутка добра будучь жыць людзі, што выклікала няспынны рогат у залі, і вучоным добра плацілі. Усё тое надта падабалася, асабл-

іва моладзі: канцэрты і лекцыі сьмеху часам доўжыліся да ранку. Вядомы пісьменьнік, патрыярх айчыннай літаратуры, нядаўні апалягет страху, стаў ня меншым апалягетам сьмеху і напісаў новы роман, трохі гульліва названы «Хі-хі». Праўда, жадааны аштымізм аўтара ня спраўдзіўся: адмысловыя літаратурознаўцы (вядома ж, у штацкім) знайшлі між радкоў замаскаваныя прыкметы страху, і аўтар быў падвергнуты грамадзкаму астракізму. Ён перастаў змушана ўсьміхацца і неўзабаве памёр. Палюдзку пахаваць яго не было за што.

Увогуле ж справа сьмеху ў дзяржаве разьвівалася добра. Арганізацыямі ды гурткамі была ахопленая ўся краіна — уся краіна заўзята сьмяялася.

Усё было б добра, калі б не адна неспадзяванка — стала не хапаць ежы. Сьпярша паасобныя грамадзяне, а затым гаспадаркі і цэлыя калектывы, захапіўшыся сьмехам і весялосьцю як асноўным спосабам існаваньня, амаль перасталі працаваць і адно — сьмяяліся. Але праваахоўныя органы супраць іх не маглі ўжыць аніякіх мераў, бо ўсё было законна. Незаконным быў страх і сум, супраць якіх міліцыянты, судзьдзі і пракуроры прымалі самыя жорсткія херы. Аднак парушэньняў закону ня менела, ад нялёгкага жыцьця нават стала большаць. З падачы органаў правапарадку кіраўнік дзяржавы ўгледзеў у гэтым небясьпеку для існаваньня дзяржавы і вырашыў узмацніць барацьбу зь перажыткамі страху. Але якім чынам? Было вызначана, што ў гэтай справе больш прыдатныя мэтады страху. Філёзафы пачалі казаць пра дыалектычнае разьвіцьцё папулярнай ідэі — дзеля аб'яднаньня нацыі, натхненьня яе на барацьбу за лепшае жыцьцё, калі нікога ня трэба будзе прымушаць сьмяяцца, а ўсе стануць сьмяяцца самахоць, ад душы. А пакуль што, сьцьвярджалася ў

законе, трэба прымушаць сьмяяцца, не зважаючы ні на што, адно — у інтарэсах дзяржавы.

Тым ня менш, сьмяяцца людзям хацелася ўсе меней, часьцяком хацелася плакаць.

Уся рэч у тым, што жыцьцё сьмехавітаў катастрафічна пагаршалася — да недахопу харчу прыбавіўся недахоп адзеньня, абутку, паліва і гарэлкі. Зімой у кватэрах было надта халодна, купіць паліва ня мелі за што. З-за недахопу лекаў дактары пачалі шырока лячыць мэтадамі сьмехатэрапіі, але той мэтад чамусьці мала памагаў хворым, якія паміралі плачучы, што было недапушчальна. Дый дактары перасталі сьмяяцца. Тады ўрад пайшоў на паслабку рэжыму сьмеху. Для некаторых катэгорыяў насельніцтва ўводзіліся прывілеі. Было дазволена плакаць тым з намэнклятуры, каго зьнімалі з пасады (адзін плач у месяц); жанчыны-вэтэраны органаў мелі права на 2-3 плачы ў квартал. Плач і нават публічны сум катэгарычна забараняўся працаўнікам праваахоўных органаў, міліцыі і вайскоўцам. Выключэньне рабілася толькі для бацькоў вайскоўцаў, якія атрымлівалі «груз-2000», і то на працягу аднаго дня з часу атрымання груза.

Але харчу ўсё ня большала. Абставіны ўскладніліся яшчэ й тым, што заходнія высокаразьвітыя краіны перасталі даваць крэдыты. Замест крэдытаў яны разгарнулі ў сваіх СМІ паклёпніцкую кампанію, галоўным накірункам якой стала сьцьверджаньне, што ў краіне сьмехавітаў усе зьехалі з глузду. Гэта, вядома, было нечуванай абразай нацыі, кіраўніцтва, дыскрэдытацыяй вялікай сьмехатворнай ідэі. Урад угледзеў у тым непрыкрытую варожую вылазку і прыняў рашэньне ўзмацніць узброеныя сілы. Першай і галоўнай мерай стала прысваеньне вялікай групе афіцэраў званьня палкоўніка, а палкоўнікам

— генэрал-палкоўніка. Усе іншыя, прамежкаі ступені былі зьліквідаваныя як непатрэбныя. Тое дужа спадабалася вайскоўцам. Па колькасьці генэрал-палкоўнікаў войска краіны пераўзышло арміі самых разьвітых краінаў Захаду. Гэта быў несумнеўны і вялікі посьпех!

Есьці яшчэ ўбавілася; ня стала хапаць жылля нават для генэрал-палкоўнікаў. А калі ў каго й было жытло, дык не ставала добраўпарадкаваных лецішчаў, што выклікала вялікае напружаньне ў грамадстве, якое часам аж пераставала сьмяяцца. Не хапала таксама грошай, бэнзыну, транспарту. Ды сьмехавіты ня скардзіліся, адно сьмяяліся, разумеючы, што калі не задаволіць вайскоўцаў, дык тыя не абароняць ад ворагаў, якія ўсіх сьцяруць у парашок і панішчаць іхную самую жыватворную ідэю сьмеху.

Але так думалі, мабыць, ня ўсе. У сталічным горадзе пачалі ўтварацца падпольныя групы, названыя дысыдэнцкімі, якія выпрацоўвалі альтэрнатыўныя ідэі — таго ж сьмехатворнага кшталту, але не з вар'яцкім — з чалавечым тварам. Твар у некаторых падпольных выявах ужо не нагадваў ні чалавека спалоханага, ні чалавека-вар'ята, а меў нешта сярэдняе і па-навуковаму называўся гома-сапіенс. Гэта быў ідэал. А ідэал належала ўвасобіць, для чаго дысыдэнты сабраліся аднойчы сьвяточным адвячоркам на прыватнай кухні і стварылі падпольны (цэневы) урад. Як кожную важную справу, тое належала абмыць, што і было неадкладна зроблена. У добрым настроі ўрадоўцы вярталіся дадому, але адзін зь іх (старшыня цэневага ўраду), што вёз сьпіс у кейсе, задрамаў у тралейбусе і згубіў кейс. На другі дзень урад у поўным складзе быў арыштаваны.

Падзеі ў краіне сьмехавітаў не на жарт затрывожылі суседзяў, якія ўсялякімі сродкамі пачалі па-

дахвочваць сьмехавітаў да барацьбы за свае грамадзянскія правы. Сьпярша сьмехавіты надта здзівіліся, але паступова ўсьвядомілі сваё першае права — на сум. Натуральна, дамаганьне такога права ў краіне законнага канстытуцыйнага сьмеху было расцэненае ўрадоўцамі як крамола і прыроўнівалася да дзяржаўнага злачынства — замаху на галоўнага кіраўніка краіны ці да абрабаваньня банку. Шмат маласьвядомых грамадзянаў з праваабарончых арганізацыяў, творчых саюзаў і моладзі пацярпела за сваю крымінальную схільнасьць да суму. (Дарэчы, той сум яны здабылі ў часе галадоўкі ў карцары, дзе сум не забараняўся — сумуй, колькі хочаш. Карцар быў адзіным дазволеным месцам суму ў дзяржаве, чым арыштаваныя ахвотна карысталіся.) Дзіўна, што нават сьмяшлівая моладзь часам стамлялася ад казённай весялосьці і час ад часу адчувала патрэбу пасумаваць. Але такіх хутка выключалі з унівэрсытэтаў, датэрмінова заганялі ў войска, дзе славыты «інстытут дзядоўства» хутка мяняў сьмех на сьлёзы. Пры адсутнасьці паліорганаў «дзяды» вельмі дапамагалі камандзірам выходьваць падначаленых у атмасфэры аптымістычнага патрыятызму.

А тым часам есьці ў краіне зусім ня стала чаго. Было зразумела, што галоўная нацыянальная ідэя не працуе, што прыйдзеца шукаць новую. І тады вынайшлі ідэю часовую, якая мела выдатную пэрспэктыву стаць фундамэнтальнай. Яна ня толькі не адмяняла ранейшую, але ўзьнімала яе на новую вышыню — што было надта важна. І ўрад кінуў увесь дзяржаўны бюджэт на вытворчасьць гарэлкі.

Гэта сапраўды выклікала небывалы народны ўздым. Народ усё зразумеў і прыняў бяз словаў — што значыць навуковая беззаганнасьць ідэі. На мітынгах у гарадах і вёсках прамоўцы гаварылі пра

новую культурна-псыхалягічную рэвалюцыю ў краіне, пра яе лёсавызначальны сэнс. Гарэлкай бясплатна забяспечвалася кіраўніцтва, пасля вэтэраны-пэнсіянэры (пры норме 1 бутэлька на 1 дзень), пасля ўсе астатнія, уключаючы немаўлят. Сем'і, у якіх было шмат дзетак, раскашавалі як мае быць — і дарослыя, і дзеці ўвесь дзень пілі і рагаталі, астатні час спалі і пахмяляліся. І дзякавалі ўладзе, галоўнаму кіраўніку і мясцовым вэртыкальшчыкам, якія займелі адзіны пільны клопат — забяспечыць самыя глухія куткі краіны сьвежай гарэлкай. Гэта належала рабіць без пасярэднікаў-злыдняў, якія нахабна заніжалі градус. Сацыялягічны інстытут, які правёў апытаньне (было ахоплены 100% насельніцтва) выявіў небывалы паказчык тых, хто ўхваляў новую палітыку ўраду, — 100%. Папулярнасьць кіраўніка-палкоўніка стала такая, што ўрад надаў яму чын Вялікага Каудыльё.

Але заставалася нявырашанай адна застарэлая праблема, якая вынікала з тае аксіёмы, што выпіваючы трэба закусваць. Закусваць не было чым; праўда, вучоныя пачалі прапагандаваць новы спосаб ужываньня алькаголю. Спасылаючыся на перадавыя заходнія краіны, яны даказвалі магчымасьць выпіваючы не закусваць; некаторыя даводзілі, што есьці наогул шкодна для здароўя. Але тыя рэкамандацыі кепска ўспрымаліся насельніцтвам. Дайшло да таго, што некаторыя зь несьвядомых грамадзян (пераважна жанчыны) пакрысе пачалі адмаўляцца піць. Пачуліся нават размовы, нібыта малако было болей карыснае, асабліва для дзетак. Але калі б малако было болей карыснае, дык бы яно было і даражэйшае. А так з усіх харчовых тавараў гарэлка мела самы вялікі кошт. Вядома, то былі правакацыйныя размовы з мэтай дэстабілізацыі грамадзтва, і праваахоўныя органы, якія даўно і справядліва зрабіліся

карнымі, сурова каралі адступнікаў ідэі. Як і тых вучоных, якія ўзяліся (вядома, беспадстаўна) прапагандаваць цвярозасьць. Наперакор ім у прыклад ставілася сьвятое жыцьцё Вялікага Каудыльё, які піў з дня нараджэньня і давёў дзённую норму да аднаго літра чыстага алькаголю. Менавіта дзякуючы гэтаму, пісалі прыдворныя акадэмікі мэдыцыны, палітолягі, сацыёлягі ды іншыя, любы народам Каудыльё падарыў ім такую дасканалую ідэю. І калі яна ня ўсюды і не ва ўсім дае плён, дык у тым не ягоная віна — віна тых, хто недасканала авалодаў ёю. Значыць, трэба больш піць і лепш працаваць.

Супраць таго, каб болып працаваць, не пярэчыў ніхто — ні адна ўрадавая ці апазыцыйная партыя — з тым сапраўды былі згодныя ўсе. Але ніхто ў гэтай краіне ўжо даўно не працаваў, нашмат больш прыемна было піць. Паколькі гарэлкі на кожны дзень не хапала, пілі ўсё, што лілося: самагон, сусла, піва, воцат, клапамор, тармазную і мазольную вадкасыці, тасол, бэнзын, газу. Ніхто ў краіне не баяўся нікога, нікога ня слухаў — ні дактароў, ні міліцыянтаў, якія таксама пілі ня менш за астатніх.

Калі жыць зусім ня стала як, зрабіўся вялікі пераварот, які назвалі па-заходняму — дэмакратычны. Да ўлады прыйшлі тыя самыя людзі, што валадарылі раней. Толькі цяпер яны апранулі двухбартовыя гарнітуры і пачалі салодка ўсьміхацца перад народам. Калі ж ніхто ня бачыў, зубамі рвалі адзін аднаму горла, дамагаючыся поўнай улады. Для таго патрэбныя былі асаблівыя здольнасьці, якімі з ранейшых ніхто не валодаў. Тады немаведама адкуль зьявіўся незвычайны чалавек, што перагрыз усіх і авалодаў уладай.

Пачалася новая эра — эра Вялікага Жаху.

Але тое — асобная гісторыя, пра якую летапісец раскажа наступным разам.

3. Ж а х

Пачалося ўсё нават прыстойна — здатна, па-людску й дэмакратычна.

Сабраны ў залі бязладны, гаманкі, дужа амбітны парлямэнт тры дні біўся над велізарнай праблемай будучага кіраўніка дзяржавы. Сам парлямэнт кіраваць ня ўмеў, а галоўнае — не хацеў, бо хацеў толькі выступаць у тэлевізары ды езьдзіць па замежжы — рэпрэзэнтаваць краіну, якую, апроч мытнікаў, ніхто болей ня ведаў. Вельмі складана было вызначыць назву кіраўніка, які б пад наглядам парлямэнту кіраваў краінай, — хто гэта будзе: цар, сакратар, загадчык, гаўляйтар? Дэпутаты зьнемагліся ў спрэчках. Дайшло да таго, што пачуліся прапановы: ня трэба ніякага кіраўніка, хай будзе анархія. Тое, вядома, было небясьпечна, і небясьпека недзе была ўчутая й перададзеная куды належыць. І вось позна ўвечары, калі парлямэнтары дарэшты стаміліся і ўжо кепска разумелі, у авальнай залі паседжаньняў згасла сьвятло, загрымеў нечуваны гром, будынак затросься, аднекуль зпад купалу шуганула шэрым сьмярдзючым дымам, зь якога выскачыў ЁН. Ад яго сыпаліся іскры (такая зыходзіла энэргія), праменіла фіялетавае зьзяньне; постаць яго цьмяна нагадвала чалавечую і вібрала так, што нельга было сфакусаваць зрок і зразумець, што ж гэта — здань, цмок ці няўжо — чалавек? Сьпікер парлямэнту дрыготкім голасам запытаўся: «Хто вы?», ды, замест таго, каб атрымаць адказ, кулём паляцеў з застолья аж у славуты «задні праход». Грымотным голасам здань абвесьціла:

— Я — Жах!

Парлямэнтароў бы памялом вымела з залі, засталася адно жменька тых, каго жах спаралізаваў. Але й тыя да канца жыцьця не маглі вымавіць нічога, апроч «так-так», «не-не». Зрэшты, іншага ад іх і

не патрабавалася. Да канца жыцьця.

Першым указам Жах аб'явіў, што нічога ранейшага не застанецца, усё ад сённяя ліквідоўваецца, бо нічога й не было ніколі: ні сьмехавітаў, ні дзяржавы, ні мовы. Ёсьць толькі — Жах, ягоныя людзі — жакліўцы. З тым і трэба лічыцца.

Народу было ўсё роўна, ёсьць ён, народ, ці няма і як ён называецца. Да рэгулярнага перайменаваньня людзі прывыклі даўно — заўжды пераймяноўвалі гарады, паселішчы, вуліцы, імёны. Шмат хто ўжо заблытаўся, як яго называць — Уладлен, Вілен, Матарызацыя, Эмансыпацыя. Іншыя маці ня ведалі, як клікаць каторага дзіцёнка, бо ўсе рэсурсы іхнай памяці са школьнай пары выдаткоўваліся на тое, каб запомніць імя чарговага сакратара — першага, другога, трэцяга — ЦК, абкаму, гаркаму, райкаму, сельсавету, саўгасу, калгасу... А было, што шэфа й гаўляйтара. Усё тое было добра знаёма народу. Сьпяраша, праўда, цяжкавата было прывыкнуць да думкі, што яго, народу, няма й наагул не было ніколі. Тут трэ было мець асаблівую навуку, каб сьцяміць тое. Але й гэта ня надта важна, і да таго можна з часам прывыкнуць, калі сыстэматычна й па-навуковаму трэніраваць памяць. Вось толькі паўставала праблема: як трэніраваць яе, калі, як, аб'явіў таварыш Жах, у людзей няма (і не было) мовы? Тая, на якой людзі восем стагодзьдзяў мовілі, была аб'яўлена трасянкай, нявартай чалавечага роту, і ліквідоўвалася, бы крамола. Усю літаратуру на ёй перапрацавалі на макулатуру, за тутэйшае слова, вымаўленае на вуліцы, паліцыянты білі даўжэзнымі гумовымі палкамі (дэмакратызатарамі) і цягнулі ў пастарунак. Людзі зьненавідзелі тыя «дэмакратызатары», а заадно — і дэмакратыю з дэмакратамі, якіх на загад Жаха перайменавалі ў «дзермакратаў». Таварыша Жаха,

аднак, падабалі, бо ён, хоць і быў строгі, але справядлівы — саджаў у турму шмат, але ж ня ўсіх. Толькі тых, хто высоўваўся, засьвечваўся, не згаджаўся. А што забраў гісторыю — такой бяды! З гісторыі штаноў не пашыеш. Мову? Можна пражыць і бяз мовы. Вунь зьвяры ў лесе зусім не размаўляюць, а жывуць лепш за людзей. А тое, што людзей няма (не было й ня будзе), дык тое, можа, і лепей — будзе болей парадку.

Горш было тое, што не было чаго есьці, на краіну насоўваўся голад.

Сьпярша ня стала як, пасьяла малака, масла, сьмятаны. На тое Жах аб'явіў, што вінаватая пражэрлівая апазыцыя, якая ўсё жжарае сама, ні каліва не пакідаючы народу. Каб не жжарала, трэба яе зьліквідаваць, для чаго наёмнымі профі былі распрацаваныя адпаведныя праекты. Плянавалася гэта зрабіць у часе мітынгу, быццам бы рукамі сваіх жа абдзеленых ежаю функцыянераў. Але дасканалы плян дачасу раскрылі, і галоўныя таўстапузыя аб'ядалы ўцяклі за мяжу. І тым ня менш прадукты прападалі: зьнікла каўбаса, мяса, сыр і тварог. Мудры таварыш Жах і тут даў геніяльны адказ: прадукты вывозяць з краіны на паветраных балёнах, адзін зь іх ужо зьбіты, герояў-зьнішчальнікаў вітала краіна. Каб яна канчаткова адчула сябе ў бясьпецы, выкінулі з пасольстваў заходніх паслоў, — хай ня сочаць за інтымнымі сакрэтамі люблага Жаха. Усё тое дужа падабалася жажліўцам і, мабыць, падабалася б яшчэ болей, калі б з продажу пакрысе ня зьнік і хлеб. Тады любыя народам Жах абвясціў новую стратэгічную дактрыну: ня трэба есьці. Бо гэтая старасьвецкая завядзёнка вельмі дорага абыходзіцца дзяржаве, зьнясільвае бюджэт і скарачае асыгнаваньні на зброю, безь якой дзяржава абысьціся ня можа. На

жаль, у адрозьненне ад ранейшых кіраўнічых заклікаў, гэты ўспрымаўся слаба. Нягледзячы на вялікія растлумачальна-агітацыйна-прапагандовыя высілкі, жакліўцы працягвалі хацець есьці і дзе толькі можна шукалі ежу.

Выйсьця не было інакшага, як толькі ажаніцца з прынцэсай суседняй дзяржавы, якая (дзяржава) звалася Дзяржавай-Раем і ў якой, паводле дакладаў сакрэтных агентаў, было ўсё: і народ, і электарат, і культура, і мова. Паводле ня надта правэраных зьвестак, быў нават хлеб. Тая вестка надта абнадзеіла Жаха, які тут жа ўспомніў пра дзедаўскую практыку дынастычных шлюбаў, што зрабілі магутнымі валадарамі не аднаго захудалага князька дохлага княства. Жаніцца, жаніцца! Жах не любіў вагацца і на другі ж дзень паслаў сватоў.

У краіне Раю жахавітых сватоў спаткалі дужа прыветна, прынцэса адразу пагадзілася на шлюб, а яе бацька Валадар Гмах паслаў жаніху багатыя падарункі. У дзяржаве жакліўцаў усё закружылася ў радасным карагодзе шлюбных падрыхтаваньняў: тры тыдні мылі, шкрэблі й чысьцілі — фасады й падлогу, мараль і ідэалёгію. Жах, бы шалёны, насіўся па краіне, кантраляваў, спаганяў і снаваў пляны, як стане дужым і багатым, валадаром дзевюх краінаў, галоўнакамандуючым дзевюх арміяў (не, лепш іх аб'яднаць у адну, а ён стане й начальнікам генэральнага штабу — цяжкія пасады ён не любіў перадаваць іншым). Ён стане генэрал-палкоўнікам (не, можа, лепш маршалам? Ці нават генэралісымусам?), прымусіць калаціцца дермакратычныя краіны і першы абмые салдацкія кірзачы ў цёплай вадзе Паўднёвага мора. А якую магутную і ўсепраніклівую асабістую сэкурытату створыць ён — толькі пад уласным кантролем, не давяраючы нікому. Ён меў дасканалы

аналітычны розум і ведаў, як той шлюб адаб'ецца на эканамічным стане краіны. Ужо гэты пражэрлівы электарат наесца.

Па краіне жажліўцаў пайшоў шырокі рух у падтрымку выдатнага пляну таварыша Жаха. На ўсіх гарадзкіх і вясковых скрыжаваньнях былі развешаныя партрэты Жаха й ягонай мілай нявесты — цудоўнай, вельмі сэксапільнай маладзіцы ў анфас і профіль, у строгіх вечаровых строях і ў гульлівым бікіні. Людзі з зацікаўленьнем абмяркоўвалі вартасьці таго ды другога, але да згоды не маглі прыйсьці. Звычайна мужчынам падабалася прынцэса, жанчыны ж гарой стаялі за звыклага Жаха, чый жахавіты арліны позірк быў увасабленьнем сапраўднага мужчыны, якія даўно ужо вывеліся ў краіне, і жанчыны дужа сумавалі па ім.

У мастацтве, якое яшчэ трошкі ліпела, запанавалі два стылёвыя напрамкі — стыль згаладнелай фантазмагорыі — гэта калі бясконца апісваліся ці маляваліся шыкоўныя стравы, якія мала хто памятаў у краіне жажліўцаў і якія быццам бы не пераводзіліся ў суседняй дзяржаве, і стыль бясхлебнага рэалізму, па сутнасьці, беспадстаўнага выяўленьня «чарнухі» жыцьця, ягонай бядоты. Першы стыль лічыўся афіцыйным і карыстаўся бязьмернай падтрымкай таварыша Жаха, няблага аплочваўся і даваў магчымасьць творцам кожны дзень есьці з хлебам. За другі ж часам саджалі ў пастарункі, дзе творцы падпісвалі пратаколы й каяліся. Але, выйшаўшы на волю, браліся за ранейшае, бо казалі, што хочучь заставацца вернымі праўдзе жыцьця. Толькі дзе тая праўда й дзе жыцьцё, ніхто зь іх ня ведаў. Прынамсі ў краіне Жаху іх не было. Казалі, шмат было ў краіне-Раі, і таму пісьменьнікі з мастакамі таксама з прагнасьцю чакалі доўгачаканага дзяржаўнага шлюбу.

Між тым, у паўсядзённым жыцці справа дайшла да апошняй мяжы галечы. Жахліўцы зьелі ўсю жывёлу, нават кароваў. Узімку тых не было чым карміць, бо вынішчылі на корм увесь хвойнік, засталася адно голае альховае суччо, якога жывёла чамусьці не хацела есьці. Лепш здыхала, — мабыць, з неспазнанага каровінага прынцыпу. Людзі былі меней упартыя, елі траву, шчаўе і крапіву і надта сучышаліся хуткім вясельлем, калі будзе хлеб і да хлеба. Ужо жаніх патурбуецца. Народ цяпер спрэс называўся электаратам, што дужа падабалася старым бабкам у вёсцы. Ведама ж, народ быў нікому не патрэбны, а да электарату калі-нікалі прыяжджалі начальнікі на чорных «Волгах», прывозілі невялікія скрыначкі й ласкава прасілі кінуць туды невялікія аркушыкі з прозьвішчам чарговага начальніка. Бабкі часам дзівіліся, чаму такую справу нельга зрабіць у райцэнтры, але ахвотна кідалі тыя аркушыкі, бо толькі тады начальнікі гаварылі зь імі ласкава й нават казалі дзякуй. Ну й само сабою распавядалі, як добра зажывецца пасья доўгачаканага шлюбу. Праўда, тыя расповеды часам выклікалі сьлёзы — гэтакі бабкі думалі, што могуць не дажыць да шчасьлівага дня.

І вось, нарэшце, жаданы, шмат разоў адкладзены дзень настаў. На дванаццаці зьнішчальных-усепагодніках шлюбны картэж узьвіўся ў неба. Праз пэўны час апусьціўся на нейкім ня надта сучасным, амаль захалусным лётнішчы, што стала першым, але ня самым вялікім засмучэньнем жаніха. Наступнымі былі: абдрапаня фасады сталіцы Дзяржавы-Раю, калдобістыя вуліцы, спрэс злосныя твары людзей у даўжэзных чэргах, — рыхтык, як у ягонаі краіне жахліўцаў. Але найбольшы гром-пярун грывнуў у палацы, калі жаніх сам-насам спаткаўся з прынцэ-

сай. Аказалася, што то была зусім не прынцэса, а брыдкаго выгляду прынц, яўна вычварнай сэксуальнай арыентаванасьці. З наступнай размовы высветлілася, што на шлюб ён пагадзіўся з прычыны вялікага крызысу, у якім апынулася краіна-Рай, і тым шлюбом меркавалася паправіць становішча ў эканоміцы, геапалітыцы, фінансах, войску, ідэалёгіі, культуры, мэдыцыне, адукацыі, міжнацыянальных і міжканфэсійных дачыненнях і г.д. Даць жахліўцам ён нічога ня мог, мог толькі ўзяць і цынічна іржаў у напарфумлены твар Жаха, аскаляючы вялікія, пракураныя наркатай зубы.

Нешта сьцяміўшы, Жах тузануўся ўсім целам, ляпнуў аб паркет недапіты келіх з шампанскім і на тым жа ўсёпагодніку-зьнішчальніку паімчаў дадому. Такого расчараваньня стрываць ён ня мог і над абломкамі прыняў рашэньне: вайна! Толькі пераможная вайна магла змыць ганьбу й пакараць краіну-зманшчыцу. Жах аддаў загад аб ўсеагульнай мабілізацыі.

Хутка, аднак, выявілася некаторая ў тым недарэчнасьць: мабілізоўваць не было каго. Зьнікла насельніцтва. Частка — з голаду й хваробаў, частка таму, што наўна паверыла, быццам яго няма й не было ніколі. Тыя ж, што засталіся, лічылі сябе электаратам для галасаваньняў і плебысцытаў, але не для вайны, і не разумелі Жаха, бо даўно адвучыліся ад якой-небудзь мовы. Урадоўцы ж і адміністратары, учуўшы пра мабілізацыю, адразу паўцякалі на ўсход, бо даўно таемна служылі ня Жаху, а валадару Райскай дзяржавы — таварышу Гмаху.

Тое было нечувана й нясьцерпна. Зараджаны велізарнай касьмічнай энэргіяй (1000 кілавольт), Жах стрываць такога ня мог і задрыжэў, закалаціўся, загуў, закруціўся (звыш 1000 абаротаў у хвіліну), —

падобна, як і тады, калі першы раз аб'явіўся ў парлямэнце. Сьледам раздаўся выбух, нахшталт чарнобыльскага, якога яшчэ ня чула плянэта. У неба ўзьняўся віхор чорнага дыму, пылу й смуроду, у якім зьнікла ўсё разам з Жахам.

Калі праз стагодзьдзе той пыл-дым патроху разьвееўся, дык людзі з Усходу й Захаду ўбачылі гітанцкае правальле ў сярэдзіне кантыненту. Глыбіня правальля была такая, што да дна не дасягаў зрок, шырыня таксама хавалася за краявідам. Між берагоў заўжды курэў шызы сьмярдзючы дым, зь якога часам выскокваў бязногі хвастаты Цмок. Ён куляўся, крыўляўся й рабіў нейкія знакі цікаўным вандроўнікам, што заўсёды тоўпіліся на краёх правальля, затым на тыдні й месяцы зьнікаў у прадоньні.

Людзі казалі, што гэта — навука чалавецтву за ягоную зьнявагу чалавечых і боскіх законаў быцьця...

НАСАРОГІ ІДУЦЬ

Племя даўно страціла незалежнасць, плаціла вялікую даніну і пачувалася дужа няшчасным.

Прыгняталі племя агідныя і магутныя людзі-насарогі, якія ня ведалі ні Бога, ні маралі і бязьлітасна ставіліся да ўсіх, хто ня быў насарогам. Зрэшты, калі і быў — таксама, абы толькі ў чымсь пайшоў насуперак ці вылучыўся з грамады насарогаў.

Правадыром няшчаснага племя быў малады чалавек, гучна і слаўна званы Ко, што азначала Адважны. Ён і быў адважны, вадзіў племя ў баі за незалежнасць, хоць і не здабыў перамогі. Мабыць, здабыць перамогу над насарогамі было немагчыма. Але і капітуляваць канчаткова Ко таксама ня мог. Ён зь імі ўсчаў перамовы. Казаў: шмат што можа аддаць, абы толькі насарогі пакінулі племя ў спакоі. Вядома, апроч незалежнасці. Людзі племя сабралі ледзьве ня ўсю кукурузу, сою, бабы і проса, усе спадчынныя каштоўнасьці — колцы, завушніцы, пярсцёнкі, вельмі прыгожы керамічны посуд, вытворчасцю якога два стагодзьдзі славілася племя. Як прыехалі пасланцы насарогаў, усё тое было акуратна расцяўлена і ракладзена на палянцы пад векавым дубам. Прыезджыя абгледзілі і абмацалі кожную рэч ды паехалі. А як праз дзень вярнуліся, казалі: мала. Мы прыедзем, пераб'ём племя і возьмем усё задарма. Правадыр Ко засмуціўся, бо ў племя нічога болей не заставалася, чым можна было б задобрыць насарогаў. Тады прыехаў новы пасланец ад насарогаў, які прывёз загад свайго валадара: аддаць яму Аўю, сястру правадыра, самую прыгожую дзяўчыну племя.

Правадыр Ко яшчэ болей засмуціўся. Вядома, яму шкада было ахвяраваць юную Аўю, але што ён

мусіў рабіць? Ён пачаў раіцца з радай старэйшынаў, якія падзяліліся на два лягеры. Адны казалі, што трэба згаджацца, інакш усім будзе пагібель. Іншыя даводзілі: ні ў якім разе — насарогі ашукаюць. Возьмуць Аўю і не пакінуць племя ў спакоі. Правадыр Ко пакутна паразважаў ноч і пагадзіўся з патрабаваньнем насарогаў. Меркаваў, калі ён аддасць сястру, дык можа насарогі і пойдучь адсюль у свой край балотаў і багны і тым дадуць племю нейкі спадзяванак. Інакш сапраўды пагібель бяз рэшты надзеі. Назаўтра раніцой ён паклікаў сястру Аўю, якая ўжо ведала пра свой незайздросны лёс. Але яна была дзяўчына разумная і мужна прыняла свой прысуд. Яна любіла племя, зямлю, на якой вырасла, і гатовая была ахвяраваць сабой. Абы зберагчы іншых.

Але тады разьятрылася тая частка старэйшын, якая была супраць саступак насарогам. Асабліва верхавод аднаго клану Джо, які ледзьве не падняў бунт супраць правадыра племя. Правадыру спатрэбілася зазнаць нямала турботаў, каб суняць нецярпліўца... Дапамагло хіба тое, што насарогі быццам сапраўды пацішэлі і пачалі зьбірацца кудысьці сыйсьці. Тое дужа паспрыяла міру ў племі, дало ўсім спадзяванак. Джо таксама прыціх, змоўчаў, мабыць, адчуў, што памыляўся ён, а не правадыр племя. Правадыр хоць і перажываў за сястру, але пачуваўся задаволеным — усё ж найбольшая небяспека мінула.

Племя з падвойным стараньнем узялося за гаспадарку — трэба было нарабіць тое, што аддалі насарогам. Сьпярша і галадалі, і халадалі, але неяк выкараскаліся з нэндзы. Ураджай маісу ў тым годзе абяцаў быць неблагі, паявілася надзея ня згінуць з голаду. Галоўнае — быў мір, насарогі пакуль не назалялі. Падобна на тое — кудысь сышлі. Правадыр Ко пачаў ганарыцца мудрасьцю сваёй палітыкі, хоць

і не пераставаў шкадаваць бедную сястрычку. Іншыя прызнавалі, што памыліліся, калі выступалі супраць гнуткай палітыкі Ко.

І менавіта ў такі момант, на сконе лета, як у полі дасьпяваў ураджай маісу, прыйшла вестка, што насарогі вяртаюцца. Празь дзень-два племя дачулася, што ўжо вярнуліся. Іх насарожыя фалянгі ўжо бачылі па той бок абмялелаў за лета ракі, перайсьці якую было дужа лёгка. І праўда — яшчэ празь дзень цераз яе пераехалі пасланцы насарогаў, якія казалі, што ідуць. І болей нічога.

Правадыр Ко тэрмінова сабраў раду, але што ён мог ёй сказаць? Над племен зноў навісла сьмяротная пагроза. Усё племя складала, можа, трэцюю частку ад войска насарогаў. Адкупіцца гэтым разам не было чым. Каштоўнасьцяў яшчэ не напрацавалі, ураджай быў на полі. Калі што, насарогі яго спрэс панішчаць, перш чым панішчыць племя. Адчуўшы бяду, у хібарах-халупах залямантавалі жанкі. Тады хтось з рады ўспомніў, якім чынам адкупіліся тым разам. Трэба было прапанаваць прыгажуню.

Канешне, прыгожых дзяўчат у гэтым годным племі было шмат. Але ўсе ведалі, што самаю здатнай прыгажуняй была жонка правадыра, якую клікалі Чуя. На яе і паказалі старэйшыны племя.

Правадыр Ко сьпяраша адчуў лютасьць да ўсіх адразу — сваіх і чужых. Ён кахаў Чую і нікому не хацеў яе саступаць. Але і як было яму быць? Насарогі набліжаліся, жыць племю заставалася некалькі дзён. Рада старэйшынаў патрабавала сьпяшацца. Толькі Джо быў супраць таго, каб саступіць насарогам. Ён казаў, што ня хоча належаць да племя, якое ратуе сябе коштам жыцьця сваіх самых годных жанчынаў. Але Джо быў гэтка адзін сярод рады старэйшынаў. А на сумленьні правадыра Ко былі сотні жан-

чынаў, старых і дзяцей ягонага племя. І ён надумаў аддаць жонку. Тая паслухалася мужа-правадыра, але, ад'яжджаючы за раку, пракляла яго і ўсё племя разам, якое ня здолела яе абараніць.

Усё адбылося так, як і меркаваў Ко — прывабны падарунак падзейнічаў. Войска насарогаў пару дзён пастаяла за ракой і зноў кудысь выправілася. Правадыр перажываў, сумаваў, часам праклінаючы правадырскую долю, але ўвогуле быў здаволены. Аўтарытэт ягоны ў племі падвысіўся — усе зважалі на ягоную ахвярнасьць і разумелі, каму абавязаныя паратункам. Усе, апроч Джо, які ў першую ж ноч сабраў свой невялічкі клан і кудысьці сышоў.

Зноў племя патроху сьцішылася, пачало абжывацца. Сабралі неблагі ўраджай, сталі лепей карміць дзяцей дый самі наеліся ўволю. Людзі, асабліва старыя, дужа хвалілі правадыра, які забясьпечыў ім мірнае жыцьцё, зьбярог племя. Сам Ко, аднак, жыў халастым, марнеў, худнеў, стаў маўклівы і злосны. На сьвятах, калі ўсе весяліліся, ён маўчаў, уваччу чарнеючы ад гора. Ён штось прадчуваў. І прадчуваньне яго не ашукала.

Праз паўгода, пасьля сэзону дажджоў, як сышла вялікая вада ў рацэ, зноў з'явіліся пасланцы насарогаў. На гэты раз яны казалі толькі адно: ідуць па жанчынаў. Насарогам спадабаліся тутэйшыя жанчыны, і яны хочуць іх — усіх і разам.

Племя ахапіў адчай, а правадыр Ко раптам узрадаваўся, бо штось зразумеў. Ранейшы клопат, што прычыніў яму столькі пакутаў і адабраў любую жонку, зьнік. Ко стаўся бесклапотным — ня трэба было выбіраць. Ня стала надзеі. Усё зрабілася проста — ісьці і гінуць. На перамогу не было разьліку. Перамагчы насарогаў яшчэ нікому не шэнціла, ад іх можна было хіба адкупіцца. Калі было чым. У племі ж нічога не засталася.

Раненькім ранкам на пачатку лета племя паўстала на беразе ракі. Маладой траўкай шчодро зелянелі рачныя берагі, вялікія жоўтыя кветкі ўпрыгожвалі прырэчнае кустоўе. Племя выстраілася ў тры шэрагі — наперадзе мужчыны і юнакі, у другім шэрагу — жанкі, ззаду за ўсімі — дзеці і старыя. Усе ўзброіліся хто чым — ад мячоў да кухонных вілачнікаў. Чакалі. Да правадыра часам падыходзілі сябры і дарадцы, шмат якія казалі: ну што мы ім зробім? Колькі нас і колькі іх? Лепш, можа б, аддаць жанок ды ўратаваць дзяцей... Правадыр слухаў усіх, не прырэчыў і быў дужа спакойны. Рашэнне свайго не мяняў. Толькі чакаў. Толькі і чакаў...

Насарожная войска, не спыняючы баявой хады, сунулася ў раку і бродам рушыла на гэты бераг. Злы вагонь гарэў у вачох разьятраных людзей-насарогаў, басавіты насарожны рык мкнуў зь іх разінутых зяпаў, як яны згледзілі пекных жанок. Але, каб імі авалодаць, трэба было забіць іхніх мужчынаў. Тое, аднак, выглядала сумніўна, бо ніхто з мужчынаў і ня думаў бегчы. Баяцца баяліся, але ўсе стаялі ў шэрагах — плячо да пляча, нарыхтаваўшы зброю — сякеры, пікі, мяжы і нажы. Яны і сустрэлі першую навалу насарогаў. Апоўдні шанцы насарогаў на перамогу пахіснуліся, людзі ж племя ніякіх шанцаў ня мелі і ні на што не спадзяваліся. Адно біліся на зьнішчэнне — сваё і насарогаў.

Праз увесь дзень доўжылася бітва. Стаптаная на беразе трава стала чырвонаю ад крыві, чырвонаю цякла скаламучаная вада ў рацэ. І тады надвечоркам зняможаныя, скрываўленыя людзі племя адчулі, быццам засталіся жывыя. Быццам перамаглі нават. Горы насарогавых целаў ляжалі на беразе, іншыя плылі па вадзе тоўстымі брухамі ўгару. Шмат людзей палегла — жанок і мужчынаў, але зь берагу

не саступілі. Правадыр Ко таксама загінуў. Пад вечар племам камандаваў, немаведама скуль прыйшоўшы, апазыцыянэр Джо.

Як сьцямнелася, ён сабраў у нізкарослым кустоўі рэшту племя, дазволіў усім адпачыць. А сам устаў і, як у небе запаліліся першыя зоркі, сказаў, павярнуўшыся да самай нізкай:

— Дзякуй, Зорка Вайны! За дапамогу тым, хто страціў надзею...

Яго ніхто не абіраў, не прызначаў правадыром. Ды ён і не пытаўся ні ў кога. Ён ужо ведаў, як трэба ставіцца да насарогаў...

ТРЫ СЛОВЫ НЯМЫХ

Народ быў нямы.

Жыў на шырокай вялікай высьпе сярод акіяну, ніякіх сувязяў зь іншымі выспамі ня меў і думаў, што ўсе астатнія народы, якія недзе жывуць, таксама нямыя. Зрэшты, мова ня дужа была і патрэбная нямым — усё, чаго вымагалі гаспадарчыя, людзкія ды сямейныя дачыненні, яны разумелі бяз мовы, па вачах, жэстах, руках. Ніякай балбатні ў вольны час не было, бо не было вольнага часу — усе працавалі ад ночы да ночы. Жылі небагата, але й не галадавалі, і калі не здаралася мору, эпідэміі ці ўрагану, дык пачуваліся амаль шчасьлівымі. На высьпе, водаль ад цывілізацыі, валадарылі мір і спакой. Войнаў людзі спрадвеку ня ведалі.

Праўда, здараліся выпадкі, якія часм прымушалі людзей хвалявацца. Гэта калі на марскім даляглядзе паказваўся вялізны белы карабель, і зь яго на выспу ў затоцы высаджваліся людзі. Тыя людзі былі незвычайныя. Усё ў іх было прыгожае ды разумнае — і твары, і вопратка, і начыньне. А галоўнае — яны ўмелі мовіць. Словы зь іхніх вуснаў сыпаліся, бы соевыя бабы зь мяшка, і азначалі таемную сілу, бо сьледам ішлі пэўныя дзеі і ўчынкі. Гэта было племя ГАВАРКІХ, вырашылі нямыя, бо ў іх нават прылады вымаўлялі словы — такія маленькія чорныя скрыначкі. Нямыя баяліся гэтых людзей, дый павяжалі таксама. Чужынцы ж, у сваю чаргу, не злаваліся на маўклівых нямых — наадварот, усяляк давалі зразумець, што іхная немата ім падабаецца. Настолькі падабаецца, што аднойчы яны высадзіліся на бераг і пачалі будаваць палац. Нямыя не прырэчылі — спакойнае, панылае жыцьцё на высьпе, лічы, ім абрыдла.

Палац быў збудаваны з каменю, шкла і мэталу, якія прывезьлі на белым караблі. А разам прывезьлі і ўладу. Улада, казалі гаваркія, патрэбная для нямых, бо такім чынам яны будуць далучаныя да найлепшых дабротаў цывілізацыі. Некаторыя зь ліку самых разумных ці дужых пайшлі працаваць у палац, а таксама ў паліцыю і самакіраўніцтва. Усё тое было патрэбна выключна дзеля інтарэсаў нямых.

Праўда, нямыя павінны былі за тое плаціць. Была прывезеная дамова пад назвай «Канстытуцыя», якая вызначала памер тае даніны і парадак яе спагнаньня. А таксама прадугледжвала іншыя абавязкі для нямых і прывілеі для ўлады. Нямыя павінны былі падпарадкоўвацца ўладзе, за што ім пакідалася родная для іх немата. Увогуле яны былі задаволеныя, бо цалкам захоўваліся традыцыі продкаў. Праўда, тыя, што былі пры ўладзе або ў паліцыі, хутка вывучыліся размаўляць з гаваркімі — вядома ж, на іхняй, гаваркой мове. Іншыя былі вольныя ад тае вучобы. З часам, аднак, колькасць прыўладных павялічвалася, яны ўжо займелі і ўласны назоў — ГАРЫЗАНТАЛЬНІКІ, Адпаведна павялічваліся памеры падаткаў, бо трэба ж было плаціць ім заробак. Нямыя пачалі вохкаць і вахкаць, але маўчалі і неяк сплочвалі тыя падаткі. На бяду, у хуткім часе стаўся недарод; як нямыя сплацілі падаткі, самім мала чаго засталася. Пад восень у паселішчах нямых пачаўся голад. Вялікія групы іх прыходзілі да брамы палацу і позіркамі ды гукамі прасілі есці. Але есці ім не давалі. Іхнія ж суродзічы, што сталі прыслужнікамі, адганялі іх ад брамы, некаторых нават пабілі палкамі. Гэта былі першыя пабітыя на высьпе людзі, і тое выклікала гнеў. У паселішчах на плошчах перад каменнымі ідаламі стаў збірацца народ; узьнімаючы ўгару рукі, людзі прасілі заступіцца. Падоб-

на, аднак, ідалы перасталі разумець нямых.

А голад між тым рабіўся невыносны. Соя і кукуруза зусім пагінулі на палёх ад сьпёкі, дажджу не было зь вясны. Пад восень наляцеў ураган, які бушаваў тры дні запар і заліў выспу так, што не засталося ні каліва. Пагінула шмат жывёлы і людзей. А жывыя зноў пайшлі да палаца.

У той час да гаваркіх прыехаў з-за акіяну іх галоўны правіцель — Вялікі Дэмагог. Гэта быў дужы, высокі мужчына з погрозьлівым позіркам і вялікім ротам, які не зачыняўся ніколі. У першай жа сваёй прамове, сказанай у палацы, ён абвясціў, што ад сёньня краіна называецца Народная Дэмагогія, пагражаў усім непаслушэнцам карай, шчыроўцам абяцаў узнагароды, галоўнай зь якіх быў прывілей жыць. Прыкарытнікі зьзялі ад шчасьця, вядома ж, у спадзеўцы зарабіць найбольшы з прывілеяў.

Жыць на высьпе рабілася ўсё горш. Пасьля неўраджаю, голаду і ўрагану настаў мор. Нейкая злая пошасьць касіла нямых у іхных пальмавых паселішчах, нават не было каму хаваць мерцьвякоў. Жывыя пачалі рабаваць мёртвых. Насьпяваў вялікі маўклівы бунт — супраць палаца, паліцыі, гарызантальнікаў і нават супраць ідалаў, якія адварнуліся ад нямых. Улады з дапамогі вялізнае зграі прыкарытнікаў, што ўжо збольшага навучыліся мове гаваркіх, стараліся не дапусьціць гвалту. Дзесяткі іхных агітатараў пешшу і на мулах хадзілі й езьдзілі па паселішчах, угаворваючы нямых спадзявацца, трымаць і маўчаць. Апошняе было самае важнае. Яшчэ нямым загадалі кожны дзень тры разы кланяцца ў бок палаца, паліцыянты сачылі, каб тое рабілася па-шчырасьці, але па-шчырасьці кепска атрымлівалася. Некаторыя з самых кемлівых пачалі ўжо заўважаць сілу, якая тоіцца ў слове прыгнятальнікаў, і бяссь-

ільле ўласнае нематы. Адзін зь іх, сапраўдны глуханямы, у часе ранішніх паклонаў на плошчы перастаў кланяцца і нешта бязладна загаманіў-залемантаваў да паліцыянтаў. Паліцыянты, вядома, такога непаслушэнства не маглі дапусьціць і накінуліся на яго з палкамі. Білі доўга й люта, глуханямы вырываўся і крычаў, ды марна. Пасьля раптам сьціх, здалося, сканаў.

ЛЯ мерцвяка сабраліся нямыя, хацелі несці яго ў халупу, ды паліцыянты стаялі абапал і не пушчалі людзей. Атмасфэра на плошчы стала напружанай, чуўся лямант і гвалт, плакалі жанкі. І тады раптам нябожчык ускочыў, мусіць, каб бегчы. Але паліцыянты яго ўхапілі й зноў пачалі біць. І менавіта ў такі момант, мабыць, канаючы, глуханямы выразна й гучна крыкнуў:

— Каб вы здохлі!..

Усе на плошчы зьнямелі, здранцьвелі, гул і лямант разам спыніўся. Жах узьвіўся і ўразіў паліцыянтаў. Сьпярша тыя два, што трымалі глуханямога, а пасьля й яшчэ два побач, бы драўляныя чурбаны, упалі патыліцай аб зямлю й не крануліся болей.

Тады людзі, гнаныя здзіўленьнем і жахам, кінуліся да глуханямога, ды ён сапраўды быў мёртвы. Яго аднеслі ў халупу, і ён доўга ляжаў там непахаваны. Яго баяліся хаваць, бо адчулі ў ім вялікую, непазнаную сілу. Ад таго часу глуханямы стаўся першым апосталам нямога народу.

Трагедыя ў паселішчы слата такой ашаламляльнай, што нямыя на нейкі час забыліся пра ўсе няшчасьці — голад, хваробы і ўраганы. І нават пра белы палац. Усе думалі пра словы, якія глуханямы панёс з сабой у магілу. На нейкі час улады таксама прыціхлі. Вялікі Дэмагог, які кожны дзень чытаў свае пагрозьлівыя літаньні, тры дні маўчаў. Пасьля

зьявіўся ягоны ўказ, якім навек забаранялася быццам бы паскудная мова нямых, а ягоныя гарызантальнікі ў мэтах бяспекі пераймяноўваліся на ВЭР-ТЫКАЛЬНІКАЎ.

Ды, відаць, было позна. Старыя зь ліку нямых пачалі ўспамінаць забытыя паданьні яшчэ болей старых, якія быццам бы сьведчылі, што й на высьпе некалі была мова. І нават прыпаміналі некаторыя словы, як напрыклад, СВАБОДА і ВОЛЯ. Некаторыя з выгнанных з палаца прыкарытнікаў, што навучыліся там чытаць і пісаць па-дэмагогаўску, займеўшы шмат вольнага часу, пачалі распрацоўваць мову нямых. Асабліва ахвочай да таго стала моладзь. Мінула паўгода, і ў населішчах ноччу, у полі ці ў моры на рыбным лове сталі чуваць галасы. Нямыя пераставалі быць нямымі. Пад вялікім сакрэтам ад паліцыянтаў і вэртыкальнікаў бераглі ў памяці тры словы глуханямога. Тых словаў баяліся, бы зараджанай зброі, ведаючы, што зараджаная зброя некалі страляе. Тое разумелі нямыя, прыкарытнікі і ўсе гаваркія. І апошнія не драмалі. Побач з палацам была тэрмінова збудаваная турма, бы пчаліныя соты, разьдзеленая на цесная каморкі, куды саджалі нямых, каб тыя не размаўлялі. Была створаная разгалінаваная Служба Бяспекі (СБ), што вэрбавала стукачоў. Стукачам плацілі гарнец маісу за кожны данос — пры голадзе тое была немалая плата, і недахопу ў стукачах не адчувалася. Тым болей, што іхная праца мела зусім легальны характар, і ўсе яны былі аб'яднаныя ў прафэсійны Саюз Стукачоў (СС). Для далейшага дасканаленьня працы вэртыкальнікаў апошнія атрымалі новую геамэтрычную назву — ДЫЯ-ГАНАЛЬНІКАЎ і пажыцьцёвы службовы статус. Паліцыянтам на 30 сантымэтраў падаўжаліся баявыя бамбукавыя палкі і на 5 сантымэтраў падымал-

іся тульлі фуражак, каб самыя недамеркі выглядалі ня горш за гігантаў. На крэдыты міжнародных банкаў была закупленая зброя масавага паражэньня і кампутарная тэхніка. Для яе абслугоўваньня прыехалі кадры з былых сацкраін, адкуль з прычыны тамтэйшага крызысу пачалася няспынная выцечка навуковых мазгоў. Зухаватыя спэцыялісты заняліся дасьледаваньнем апошняй у сьвеце недасьледаванай праблемы — узаемазалежнасьці дэмагагічнай улады і дзікунскае мовы. На дзясятках эўрапейскіх, азіяцкіх, афрыканскіх ды палінэзійскіх мовах аналізаваліся тры магічныя словы, якія забілі чатырох паліцыянтаў. У той матэматычнай непрапарцыянальнасьці і палягала навуковая загадка веку.

Аднак мінуў час, а выніку тае працы не было ніякага. І тады Служба Бясьпекі Вялікага Дэмагога (СБВД) дазналася, што тыя вучоныя розных навук ёсьць спрэс спэцыялісты ў кантынэнтальных ракетах (СС-20) ды комплексах «Таполя». Разуумеючы шмат чаго ва ўладзе і ракетах, яны амаль нічога не разумелі ў мовах, тым болей, у мовах нямых. Раззлаваны Вялікі Дэмагог прагнаў іх усіх з выспы, пакінуўшы аднаго — самага шчырага маладога ракетчыка (які ў тым і прызнаўся), каб ён служыў у якасьці звычайнага шафэра — абы мець зарплату ў далярах. Праз год, аднак, высветлілася, што той ракетчык-шафэр зусім не ракетчык і не шафэр, а кадравы палкоўнік савецкага КГБ. Вялікі Дэмагог уласнаручна адсек яму галаву.

Сярод нямых таксама знайшліся разумныя людзі, да іх спакваля далучыліся некаторыя са звольненых за розныя правінкі з палаца. Была складзена таемная да ўлады апазыцыя. Яна нарадзіла падпольны навукова-моўны гурток, які заняўся вывучэньнем магчымасьцяў знакамітага праклёну — вядома ж, у

мэтах зьнішчэння дэмагагічнага рэжыму на высьпе. Было ўстаноўлена, што той, хто здольны з гібельным для ўладаў наступствам выкрыкнуць тыя словы, сам абавязкова гінуў. Ці, можа, тыя словы прыходзілі да яго ў прадчуваньні пагібелі? У тым палягала галоўная для гуртка праблема. Ахвяраваць сабою гатовы быў шмат хто, але ніхто не хацеў ахвяраваць марна. Справа была дужа складаная, і гурткоўцы вырашылі ўдасканаліцца структурна. Найперш яны перайменавалі гурток у Калегіюм. Былі абраныя Генэральны Лідэр (ГЛ), пяць Віцэлідэраў (ВЛ) і адзінаццаць галоўных спецыялістаў (гс). Астатнія сталі проста спецыялістамі (пс). Праўда, усе працавалі на заморскай мове, уласная знаходзілася ў стане распрацоўкі. Справа ўскладнялася тым, што распрацоўшчыкі належалі да розных дыялектна-нямых групаў, і кожная зь іх настойвала на ўласным нямым дыялекце ў выглядзе пэўнага набору гукаў і жэстаў. Доўга спрачаліся. Была нават прапанова замест віртуальнай праблемы мовы заняцца рэальнай распрацоўкай новага гатунку сорга. У выніку Калегіюм раскалоўся на соргаўцаў і моўшчыкаў. Моўшчыкі, дзякаваць Богу, на той час заставаліся ў большыні.

Менавіта з прапановы апошніх на трэці год было вырашана дзеля хутчэйшага посьпеху трохі зьмяніць парадак словаў у знакамітым праклёне, бо вымаўленае глуханямым ня надта пасавала нацыянальнай традыцыі маўчаньня. Наадварот, яно разбурала тую традыцыю, што было надта непатрыятычна. Пасьля доўгага абмеркаваньня фраза загучала так: «Можа б вы надумаліся крыху здохнуць?» Знайшоўся й ахвярнік, які, не марудзячы, выгукнуў яе перад палацам у твар самага лютага й ненавіснага афіцэра-паліцыянта. Але чамусьці афіцэр ня ўпаў долу, а дастаў

найноўшай мадыфікацыі пісталет і застрэліў ахвярніка. У Калегіюме ледзьве перажылі расчараваньне і зноў вырашылі зьмяніць парадак словаў. Важна было, калі не панішчыць паліцыянта, дык хоць бы зьберагчы жацьцё чалавека — усё ж у Калегіюме былі гуманісты. Магічны праклён пабудавалі такім чынам: «Будзьце ласкавы калі-небудзь памерці». Натуральна, форма праклёну зьмянілася, але сэнс застаўся ранейшы — гэта было важна. На фразу ўскладалася вялікая надзея, і яна была хутка вымаўлена самым разумным і адукаваным чальцом Калегіюму. Але зноў сталася неспадзёўка — ніводзін з прыгнятальнікаў ня ўпаў, і ахвярнік ня быў забіты. Нават не атрымаў палкі. Увогуле ў Калегіюме тое спадабалася, бо чалавек уцалеў. Першы раз апэрацыя абышлася бяз стратаў і дала надзею. Яна была абвешчаная першай перамогай Калегіюму.

Як ні дзіўна, у палацы на тое ніяк не адрэагавалі. Паводле чутак, што рэдчас вынікалі адтуль, з прычыны нямогласьці Вялікіга Дэмагога, у якога ад перананпругі спаралізавала язык, чакаўся прыезд Новага, Самага Вялікага Дэмагога (НСВД), палітыка яго ў моўнай праблеме пакуль заставалася невядомай. Як ён у хуткім часе прыехаў, дык найперш зьмяніў статус Калегіюму — той набыў легітымнасць і пераймяноўваўся ў Акадэміюм пры Новым Самым Вялікім Дэмагогу (АНСВД) з новай задачай: стварыць сапраўды народную мову — нямую па форме і дэмагагічную па зьмасьце. Узрушаныя нечаканым клопатам чальцы Акадэміюму паслалі НСВД пашыраны факс і пакляліся не шкадаваць сілы для стварэньня мовы нямых. У хуткім часе быў выдадзены канчатковы варыянт праклёну глуханямога, які гучаў так: «Няхай здохне той, хто выступае супраць мовы народу»» Права вызначыць злыдня, якому на-

канавана здохнуць, карэктна дэлегавалася Новаму
Самаму Вялікаму Дэмагогу.

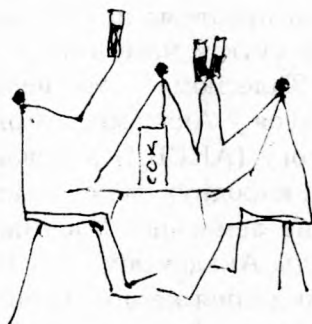
З нагоды гістарычнай даты ўвечары над пала-
цам, паліцэйскай казармай і турмой нямога рэжыму
быў наладжаны сьвяточны фэервэрк.

Зьбяднелы, апанураны, зьнявераны народ на
высьпе памалу забыўся пра свайго глуханямога апо-
стала і тры ягоньыя словы. І зноў стаў нямы.

Тым разам — назаўжды.

19 траўня 97

Тры алкашы

ЧАРАПЫ

Сьпярша ўсе яны былі канібалы, выдатна елі адзін аднаго. І, вядома, таўсцелі, — у простаі залужнасці ад таго, хто колькі зьеў. На свае сезонныя спатканьні, якія ў розны час зваліся па-рознаму — зьезды, соймы, пленумы, саміты, — такія і зьяджаліся: самыя тоўстыя, добра ткі таўстыя, трохі худзейшыя. Надта худых не было зусім. Пры іхніх апетытах худым быць не выпадала.

Пасьля, аднак, было прызнана, што такі спосаб самаідэнтыфікацыі ня надта пераканаўчы, бо тоўстым можна зрабіцца і на поснай страве. У моду ўвайшоў здесь вынайздзены арыфметычны прынцып — хто колькі зьеў, столькі чарапоў і меў у сваім багажы. Таму за кожным з канібальскіх валадароў звычайна ехаў мул, ці ішак, ці асёл, нагружаны скуранымі мяхамі чарапоў. Ладных, добра вывараных і адшліфаваных людзкіх чарапоў лікам у каго колькі. У каго 10, у каго 20, а то і 50. Чым іх болей, тым большы гонар выпадаў уладару-канібалу на зьездах-соймах-пленумах-самітах. Там яны выхвалаліся адзін перад адным сваімі трафеямі — памерам, колерам косьці, цеменнай і на патыліцы. А таксама колькасцю ды якасцю зубоў, здаровых, вядома. Гнілыя і старэчыя ня браліся ў залік.

Але зь цягам часу гульня ў чарапы, мусіць, надакучыла вяльможным канібалам. Ды й чыніла ня мала клопату на транспартыроўцы, асабліва для тых, што ехалі з правінцыі ці нават з далёкага замежжа. Вядома ж, багаж у дарозе — не вялікая радасьць. Ды і з кормам-бензынай для транспартных сродкаў здараліся праблемы. Тады перанялі ў кітайцаў (або японцаў, ці тайландцаў) новы болей прагрэсіўны спосаб. Сапраўды, нашто везці чарапы, калі для прэс-

тыжу хапала іхніх адмысловых сымбаляў. Ня возяць жа купцы кавалкі золата — абыходзяцца папяровымі грашыма, што паводле сусьветнай завяздзёнкі адно і тое ж. Таму замест чарапоў пачалі прышчупляць на грудзі невялічкія часткі з лобнае долі чарапоў. Тых частак-сымболяў у некаторых набралася таксама нямала — ад пляча да пахавіны, што стала не зусім зручна. Асабліва на акадэміях (канібалы ўжо атрымалі адукацыю) ды на пачостках — ціснула на страўнік і не давала шмат зьесьці. А малаежны канібал — ужо не канібал. Тады мудрыя дарадчыкі паралі кожны касьцяны дзесяток замяніць адной срэбнай брандзэлкай. Калі ж у каго наберацца два дзесяткі — прышпіліць на грудзі залатую брандзэлку. Каб дыферэнцыяваць брандзэлкі, увялі іхнія ступені — ад адной да дзесяці. Тое было дужа прагрэсіўна і ўсіх улагоджвала. А галоўнае — пра канібальскую першапрычыну быццам ужо і забыліся. Пра ўзнагароды казалі проста — за заслугі перад дзяржавай. Ці перад народам. Яно і праўда: нішчачы дзесяткі ці нават сотні тубыльцаў, рабілі паслугу тым, што заставаліся — эканоміліся харч, вызваляліся месцы паслугачоў. Ды й з кватэрным пытаньнем была палёгка. Мусіць, таму па ініцыятыве зьнізу найболей адметных канібалаў узнагародзілі новымі імёнамі. Да ранейшых страшнаватых назоваў нахшталт Тоўсты, Бязьлітасны, Жахлівы дадалі амаль ласкавыя — Вялікі, Прыгожы, Першы. Хутка Аднак тая завяздзёнка і яшчэ ўдасканалілася — ранейшая частка назоваў сама неяк адпала, а другая затрымалася моцна, бо не выклікала ні страху, ні агіды, адно — пашану. Сутнасць, праўда, засталася, але хто зважае на непрыемную ці страхавітую сутнасць, калі ёсць яе ўзнёслае ўвасабленьне.

Новая сістэма давала магчымасьць узнагародж-

ваць усіх і ня толькі канібалаў. Тое было ўважана за адмысловы лібералізм — народны па форме і сацыялістычны па сутнасці. Неяк спрабавалі пайсьці і далей — з прыкладу адной далёкай краіны замяніць срэбныя і залатыя брандзэлкі на яшчэ болей адмысловыя сымболі з парэстай тканіны, кожную памерам з муху. Але тае прапановы канібальскі сынкліт не прыняў, справядліва ўважыўшы яе за прафанацыю сьвятой канібальскай традыцыі.

Так у краіне сталася рэфармацыя і рэвалюцыя адначасна — з захаваннем спакою і стабільнасьці ў грамадстве. Галоўнае — усе былі задаволеныя — і пражэрлівыя канібалы, і іхнія падданыя, якія нікога ня елі. А калі елі іх, дык такой бялы — думалі: усіх не зьядуць. А тыя, што застануцца, атрымаюць свае брандзэлкі і будуць шчаслівыя.

ГОНАР І СЪМЕРЦЬ

Цэнтурыйён быў магутны, бы Бог, злы, бы сабака, і прыдзірлівы, нібы старая сварлівая цешча. Калі на каго накідваўся, дык найперш намагаўся спаліць таго сваім агняным позіркам. Калі тое не ўдавалася адразу, забіваў крыкам. Той з воінаў кагорты, на каго абрушваўся ягоны перуновы крык, звычайна падаў без прытомнасьці, зь якой выходзіў зноў пасья такога ж крыку — загаду ажывець. Некаторых з воінаў, што траплялі яму пад гарачую руку, ён адразу забіваў кап'ём або дроцікам — моцным і дакладным ударам пад грудзі. За доўгі час вайны на галілейкай зямлі ён не прамахнуўся ні разу. Цэнтурыйён быў смелы і ўмелы камандзір, падначалены самога цэзара, удачлівы і самы разумны. Не было яшчэ выпадку, каб ён спалохаўся ворага, ненавіснага цара персаў, не перамог, ня здолеў дамагчыся, чаго хацеў.

На бяду ці на шчасце быў у ягонай славуце кагорце малады воін Рэм. Той трапіў на вайсковую службу нядаўна і, мабыць, яшчэ не засвоіў усіх правілаў вайны на чужой варожай зямлі. Быў малады,

Наіўны і, пэўна ж, дурны. Як бывае дурны кожны пачатковец — хоць на вайне, хоць у гандлі. Ці на зямлі. Праўда, апроч навукі і практыкі, шмат што спасьцігаецца інстыктыўна, праз спадчыну ад бацькоў, ад продкаў. Тое выручае, а то і ратуе.

А бывае, што і губіць. Калі інстынкт дурны, не пераадолены выхаваньнем, законамі або начальствам.

Пасья цяжкай сутычкі з авангардам пэрсаў кагорта рабіла манеўр-пераход па гарачай галілейскай пустэльні. Сьпёка стаяла неверагодная. Коні і мулы падалі ад зьнямогі і болей не ўставалі. Груз зь іх сьпінаў зьнімалі і па чарзе несьлі воіны.

Калодзеж на шляху кагорты ледзь на даверху

апынуўся засыпны пяском, вады ў ім не было. Людзі і жывёла пакутвалі ад смагі. Апоўдні была пададзе на каманда на адпачынак, воіны толькі паселі на гарачы пясок, паклаўшы побач шчыты і мячы, як зноў прагучэла каманда на марш. Цэнтурыён ня даў адпачынку, яго ўжо ахапіў новы баявы азарт. У тым азарце ён пранесься перад шэрагамі воінаў на сваім мышастым стаеньніку і раптам стаў, бы ўкапаны. «Памерці за Цэзара гатовы?» — «Гатовы!» — ня надта ўзьнесла выдыхнуў стомлены шэраг, і цэнтурыён спахмурнеў. Ягоны пагрозлівы позірк упаў на змучаны і ўчарнелы ад сонца твары юнака Рэма. Здалося, як усе крычалі, гэты не разяваў рота. Ці крыкнуў надта ужо ціха. «А ты, Рэм?» — «І я» — нягучна мовіў малады воін. Цьвярдзі, бы выліты з бронзы, твар цэнтурыёна раптам зардзеўся, стаў цагляна чырвоны. Ён порстка асадзіў свайго жарабка і з сілай матлянуў над галавой срэбным дроцікам. «Ну і памры!» Дроцік бліснуў перад вачыма, — Рэм інстыктыўна шаснуў убок. Срэбны цэнтурыёнаў дроцік ледзьве не да паловы ўваткнуўся ззаду ў рыхлы пясок.

Усе знерухомелі, на момант знерухомеў і цэнтурыён. Выходзіць, ён прамахнуўся? Але цэнтурыён не мог прамахнуцца. Значыцца ўхіліўся воін. Дык тое магчыма?

Тое ўжо было злачынствам.

Злачынства супраць вайсковага статуту, супраць улады цэнтурыёна, супраць палітыкі цэзара і ўсяе імперыі.

Чацьвёра асілкаў у шлемах і прапацелых ад гарачыні туніках павалілі няшчаснага долу. Адзін ужо замахнуўся над ім шырокім маўрытанскім нажом, як цэнтурыён кароткім знакам рукі спыніў расправу. «Судзіць!» — і адварнуўся. Болей ён не сказаў нічога, але ўсе ўжо ведалі, як і што будзе далей.

Суд быў прасты, усім зразумелы і кароткі. Кагорту хутка перастроілі ў карэ, у сярэдзіне якой разаслалі стракаты пэрсідзкі дыван. На сярэдзіне дывана сеў цэнтурыён у сваёй кароткай пурпурнай туніце, збоку прыткнулася тройка судзьдзяў у чорным. Галоўны судзьдзя дастаў з сумкі чорную кніжку — рымскі судоўнік.

У шэрагах воінаў чулася стрыманая гамана. Бальшыня здзіўлялася дурноце маладога воіна, які не адолеў інстынctu. Хіба можна было ўхіляцца ад дроціку цэнтурыёну? Не затым жа ён кідаў яго, каб ахвяра ўхілялася. Зноў жа трэба ўлічваць абставіны — паразу ў сутычцы, сьпёку. Цэнтурыён перагрэўся і нерваваўся. Усё ж ён не бог, рука магла і схібіць. Але ж не маў права схібіць воін, якому належала з гонарам прыняць сьмерць. Гэта ж за цэзара, за вялікую імперыю...

Галоўны судзьдзя гугнява зачытаў некалькі параграфаў з судоўніку. Змрочны цэнтурыён з пакрыўджаным выразам цаглянага твару штось думаў. Воін Рэм, стоячы перад ім, праклінаў сябе за нястрыманы інстынкт самазахаваньня — трэба ж было так зьяславіцца! А выпадаў такі гонар... Бальшыня гіне ў сечы, ад рук паганых персаў. А тут надарыўся выпадак загінуць з гонарам ад рукі рымскага стаўленьніка. Дык ён правароніў. Дурань...

Мабыць, ягонья бацькі былі палахлівыя, ведама ж земляробы. Насьледаваны ад іх характар гэтак ганебна падвёў сына-воіна і ён упусціў свой гонар. Ах, каб можна было што паправіць.

Цэнтурыён ня даў што-небудзь паравіць — ён сьпяшаўся прадоўжыць марш. Ягоны ўласны гонар з большага быў рэабілітаваны. Судзьдзі аднагалосна прысудзілі воіна Рэма да пакутнай сьмерці. Кагорта сустрэла вырак нястройным ад стомы і сьпёкі воклі-

чам «Слава цэзару!» і перастроіліся ў паходную калёну.

Рэма прывязалі да слупа на вяршыні бархану, перабілі баявым тапорыкам абедзве галёнкі і пакінулі канаць на сьпёцы.

Узбадзёраная кагорта пайшла далей — на бой з ненавіснымі пэрсамі.

Дарожному Рогору -

Агуць сабе вольным
і будзем мгасліва.

В. Б.

24. 11. 98

СІНОПТЫК

Ад самай зімы ў краіне была засуха, а зь ёй — недарод. Насельнікі Рушу — вялікага, але богам забытага паселішча, пачалі галадаць. На спаленай зямлі не было ні травінкі, каровы і козы не маглі нічым пракарміцца ідохлі. Людзі маліліся сваім багам, ведуны і шаманы ўсялякімі хітрымі спосабамі выклікалі дождж, ды дажджу не было.

Неяк напачатку лета з далёкай краіны ў паселішча прыехаў малады чалавек Керуяк, які там вучыўся, і распавеў дзіўныя рэчы. Аказваецца, у той краіне ёсць людзі, якіх клічуць сіноптыкамі і якія кіруюць надвор'ем. Зь іх ласкі ў краіне рэгулярна ідуць дажджы, не бывае засухі, і сьпеюць неблагія ўраджаі. Сабраўшыся пад высокай пальмай, страйшыны родаў вырашылі паспрабаваць наняць такога шамана-сіноптыка, які б выклікаў дождж. Хоць бы адзін на ўвесь сезон.

Пасланья ў тую краіну два старэйшыны з маладым Керуякам і праўда праз пару тыдняў прывезьлі на муле немаладога ўжо, хударлявага чалавека і нетутэйшай апараты з коркавым шлемам на галаве. Яго пасялілі ў крайняй хіжыне, прыставілі двух слугаў, а таксама ахову з пікамі і нажамі. Сіноптык аказаўся чалавекам маўклівым, амаль ні з кім не размаўляў, да мабыць і ня ўмеў размаўляць па-тутэйшаму. На другі ж дзень пасля прыезду ён узяўся за справу: расставіў за хіжынай свае прылады на трох тонкіх ножках, пачаў мераць паветра на сонцы і ў ценю, уночы назіраў за фазамі месяца. Пастаўшы зводдаль, людзі чакалі. І тады праз тры тыдні маўклівы сіноптык абвясціў, што хутка дажджу не будзе, засуха задоўжыцца на няпэўны час. Старэйшыны сьпяраша насупіліся, пасья, памеркаваўшы, за-

гаварылі ў тым сэнсе, што дарма яны ездзілі па гэ- тага чалавека, які, відаць па ўсім, ня шмат ведае і няшмаў умее. Калі ня можа паклікаць дождж, дык нашто ён тады? Харчу і так мала, пракарміць лішняга чалавека ў паселішчы трудна.

Назаўтра таго сіноптыка прагналі.

А засуха тым часам доўжылася і насельнікам Рушу не заставалася іншага, як шукаць новага сіноп- тыка. Болей здольнага і адукаванага. У далёкую краі- ну зноў паслалі дэлегацыю, якая праз месяц прывез- ла новага выкліканца дажджу. То быў не ранейшы маўчун, гэты наадварот, амаль не зачыняў рота і ўсё гаварыў і гаварыў, штось апавядаў на сваёй мове. Людзі не разумелі яго, але меркавалі, што на гэты раз сіноптык ім трапіўся разумны, дасьведчаны і адукаваны. Ужо гэты не павінны ашукаць. Яго па- сялілі ў самай вялікай хіжыне, крытай новай стра- хой з адмысловага папірусу, кармілі найлепшым чынам — казіным малаком і ляпёшкамі з белай мукі. Сіноптык меў выдатны апетыт і еў за семярых, усё таўсцеючы, хоць і без таго быў не худы. Гэты ня меў ніякага прыладзьдзя, але, панюхаўшы ўранку павет- ра, сказаў, што дождж будзе. Не сказаў толькі, калі. Але і тое добра, бо зусім без дажджу стала ўжо неяк, і людзі падумалі, што можа сёння пад вечар ці ноч- чу? Ці заўтра? З тым усе і заснулі ў сваіх папірус- ных хіжынах. Усё ж добра, калі ёсць надзея, тады і сьпіцца лепей.

Да сталася так, што ні сёння, ні заўтра, ні на- ват праз тыдзень дажджу не было. Па-ранейшаму ад бяскорміцы дохла жывёла, зьнікала вада ў калодзе- жах, перасохлі ўсе ручаі і рэчкі. Людзі адно — дужа хацелі піць. Сіноптык жа ўсё нешта тлумачыў на незразумелай мове, паказваў то на захад, то на ўсход, махаў рукамі на месяц, які то поўніўся, то марнеў.

А дажджу ўсё не было.

Тады даведзеныя да адчаю насельнікі Рушу ўзбунтаваліся і аднойчы ўранку павесілі растаўсцеллага сіноптыка на ссохлай пальме. Было аднагалосна вырашана, што ён ашуканец, падкуплены ворагамі паселішча, бо не захацеў паклікаць дажджу.

Нейкі час людзі жылі ва ўтрапеньні і адчаі, бо засуха доўжылася і доўжыліся людзкія пакуты. Ужо міналася лета, ураджаю амаль не было, і было невядома, чым карміць дзяцей і старых. Калі стала і яшчэ горш, зноў паслалі ганцоў у чужую краіну, і тыя прывезлі новага сіноптыка. То быў не стары яшчэ чалавек з чорнымі вусамі і лысай галавой. Ён нічога нікому не казаў, адно сядзеў у засені пад пальмамі і гартаў прывезеную з сабой тоўстую кнігу. Малады Керуяк увечары сказаў старэйшынам, што прычыны няўдачы з ранейшымі сіноптыкамі была ў тым, што ім мала плацілі. Новаму належыць добра заплаціць — ня менш, чым статкам коз ды золатам і срэбрам з жаночых убораў. Ведама ж, старэйшынам шкада было аддаваць столькі багацьця, тым болей, што яны ўжо пачалі страчваць веру ў моц і дасьведчанасьць прыезджых шаманоў-сіноптыкаў. Але іншага не выпадала, і людзі пачалі зьбіраць плату.

Збор ішоў доўга і пакутна, насельнікі не хацелі нічога аддаваць дарма, хавалі жывёлу і свой хатні скарб. Але ўзброеная каманда праз сілу і гвалт дамаглася таго. Кіраваў камандай малады Керуяк, які паводле дамоўленасьці, таксама меў права на сваю долю з платы. Усё ж ідэя з сіноптыкамі належала яму. Вусаты сіноптык увесь той час сядзеў пад пальмай, піў гарбату, час ад часу гартаючы сваю кнігу са слупкамі лічбаў на яе старонках. Ён цярпліва чакаў платы, пасья якой абяцаў дождж.

Мінула нямала часу, плата збольшага была саб-

раная. І тады неяк уначы з поўначы насунуліся хма-ры і загрымеў гром. Даўгачаканая залева абрынула-ся на паселішча, на пашы і спаракнелую зямлю, пад ранак напоўніліся перасохлыя было рэчкі і ручаі. Людзі высыпаі з хіжынаў, мыліся і купаліся пад сьцюдзёнымі струменямі дажджу. А як той трохі аціх, рушылі да хіжыны сіноптыка, якога сталі радасна гушкаць над галавамі, дзякаваць, усяляк ша-наваць гэтага магутнага чалавека, па сіле роўнага хіба багам. Тут жа яго хацелі абраць правадыром пдемені, ды ён адмовіўся, сказаў, што хопіць яму і сіноптыка. Ён чалавек не амбітны.

Праз пару дзён, як сунялася залева, сіноптык выпраўляўся дадому. За ім памагатыя гналі статак коз, а наперадзе важна ішло шэсць нагруджаных дарамі мулаў. Пра тое, што сухі перыяд скончыўся і пачаўся сезон дажджоў, людзі неяк забыліся, а сіноп-тык ім не напамніў. Нашто напамінаць тое, пра што ў людзей кароткая памяць. Можа, з кароткай па-мяцьцю і лепей?..

ВЕЖА

Здаўна жыцьцё склалася так, што ў краіне не было ладу. Падзеленыя паводле канфэсійных, нацыянальных ды класавых прыналежнасьцяў людзі тузаліся, варагавалі адзін з адным, клан з кланам, нацыя з нацыяй. Што толькі яны ні рабілі — і ваявалі, і мірыліся, саступалі ўласныя землі ды захопвалі чужыя — і ўсё без карысьці. Жыцьцё рабілася ўсё горшым, варажнеча расла — усіх да ўсіх. Шмат год у краіне не было парадку, зьнікала нават надзея, што ён калі-небудзь будзе.

Тады неяк па вясне ў ратушы зьявіўся Даўгавусы. Ніхто ня ведаў, як ён трапіў туды, скуль узяўся наогул. Дый ён не тлумачыў нічога — проста ўвайшоў у даўгаватую залю паседжаньяў і застрэліў галоўнага ўпраўцу. І ніхто таго не абараніў, не запратэставаў нават. Па-першае, згледзеўшы забойства, усе спалохаліся, а па-другое, ранейшы ўпраўца вельмі ўжо надакучыў усім — і кіраўнікам, і народу, бо дбаў толькі пра сябе і ўласны дабрабыт. Народ на другі дзень сабраўся на ратушным пляцы і бурай воплескаў вітаў новага, адважнага Ўпраўцу. Упраўца выступіў з бліндаванага грузавіка і сказаў толькі адно: ён навядзе парадак. І ніякіх аргумэнтаў. Мабыць, таго было дастаткова, каб яму паверылі; ягонае рашучае пастава падзейнічала на ўсіх магічна. Хаця, што такое парадак, тады наўрад ці хто ўяўляў.

І праўда, для пачатку Ўпраўца арыштаваў і расстраляў ноччу вялікую групу гандляроў фісташкамі. Чаму менавіта фісташкамі — таго ня мог зразумець ніхто, але людзі казалі, што, мабыць, на тое ёсьць прычыны. Бо, напрыклад, гандляроў семкамі не арыштавалі і не расстрэльвалі. Затым былі пасаджа-

ныя ў турмы ўсе тамтэйшыя цырульнікі. Пра гэтых казалі, быццам яны не дызэнфікавалі свае брытвы і тым распаўсюджвалі СНІД. Тое было падобна на праўду. Эпідэмія СНІДу пагражала ператварыцца ў пандэмію, і людзі дужа баяліся. Праўда, паўночныя баяліся больш, бо мелі звычай галіцца, у той час, як паўднёвыя хадзілі з бародамі. Пасьля арышту цырульнікаў галіцца перасталі ўсе. Наступным актам Упраўцы была моўная рэформа, паводле якой з мовы выключаліся ўсе супраціўныя злучнікі (кшталту аднак, ды, але) і генэралізаваліся выразы тыпу: добра, безумоўна, ёсьць, яволь, слухаю. Мала хто разумеў, навошта тая моўная калатнеча, ды людзі думалі: калі Ўпраўца гэтак зрабіў, значыць, так трэба. Неўзабаве зьявіліся і першыя навуковыя працы лінгвістаў, якія даводзілі глыбокі мэтафізічны сэнс тых зьменаў граматыкі. Такім чынам, у мове справы значна палепшыліся, мова стала болей выразная і меней затратная, чаго нельга было сказаць пра эканоміку. Эканоміка катастрофічна пагаршалася. Асабліва кепска стала пасьля апошняга недароду, што змусіла Ўпраўцу ўвесьці новыя правілы рацыянаваньня прадуктаў. Тое не абыйшлося без сур'ёзных праблемаў, бо нормы прадуктаў былі розныя для розных катэгорый насельніцтва, што выклікала скаргі і незадавальненьне. Тады Ўпраўца выдаў вельмі слушны ўказ: для тых, хто працуе, нормы павялічыў удвая, а хто не працуе — тым удвая зьменшыў. Тое было вельмі дарэчы, бо якраз быў прыняты Генэральны план будаўніцтва Генэральнай Вежы.

На самай высокай пляцоўцы за горадам пачалі капаць шырокі, на цэля квартал, катлаван. Працавалі тысячы людзей, якія тое рабілі ахвотна, з радасьцю, бо атрымлівалі падвойны паёк. Іншыя ім зайздросьцілі, але ж ня ўсіх туды бралі. Толькі са-

мых увішных, самых правераных — з характарыстыкамі, даведкамі, беззаганнымі анкетамі. Паўночныя былі ўраўняныя з паўднёвымі, і даўняя варажнеча між імі паволі зьнікала. Афармленьнем працоўных дакументаў займаліся ўлады, чэргі да кантораў якіх дасягалі мілі — такі быў высокі працоўны ўздым. У шырокім глыбачэзным катлаване ўжо закладалі падмурак, дзе завіхаліся паўтары тысячы муляраў. Каб усе працавалі старанна, збоку стаялі наглядчыкі. Час адпачынку і харчаваньня вызначаўся паводле сыгналу сырэны і доўжыўся лічаныя хвіліны. Апроч таго, была разьвітая практыка працоўнага суперніцтва: хто раней пакладзе чарговы шэраг цаглін ці камянёў, прозьвішча таго запісвалі на вялікую прыгожую дошку, умураваную ў Вежу. На сьпіну спэцоўкі таго бронзавай хварбай ставіўся адмысловы знак, якім надта ж ганарыліся, і нават не здымалі спэцоўкі і пасья працы. Гэтых, калі яны былі маладыя, асабліва падабалі дзяўчаты — іншыя якасьці і нават загань ня мелі значэньня.

Навошта была тая Вежа, які зь яе сэнс і якая мэта — ня ведаў ніхто. І ніхто не пытаўся пра тое, ніхто не тлумачыў нічога. Існавала нявыказанае меркаваньне, што пра ўсё ведае толькі Ўпраўца, — будоўля дужа сакрэтная. Для захаваньня сакрэтнасьці была створана адмысловая служба, якая, аднак, таксама мала што ведала. Менавіта тое лічылася вышэйшай клясай сакрэтнасьці, бо чаго няма, тое немагчыма і выведаць. А Вежа тым часам расла, і ўсе клапаціліся пра тэмпь яе будовы. Тэмпь вырашаюць усё — быў лэзунг эпохі, які стымуляваў на ўдарную працу. На той лэзунг працавалі ўсе: работнікі, сяляне, навукоўцы, творцы. Палітыка, эканоміка і нават псыхалёгія народу былі скіраваныя для адной мэты — будаўніцтва Вежы. Колькасьць літаратур-

ных твораў узрасла штогод на пяцьдзясят адсоткаў, і гэта былі творы адно пра Вежу. Зь недагляду рэдактараў у адным творы прасьлізнула маргінальная тэма скептыцызму наконт генэральнай будоўлі, і тая загана была неадкладна заўважаная згуртаваньнем пільных крытыкаў. Аўтара неадкладна рэпрэсавалі, таксама, як выдаўца і рэдактараў. Дакладна не вядома, але ці ня той твор запачаткаваў у краіне новую і вельмі небяспечную зьяву — сумненьне; праз кароткі час усюды пайшлі сходзі і мітынгі з выкрыцьцём скептыкаў і недаверкаў. Удзельнікі мітынгаў адзінадушна галасавалі за сьмяротную кару для тых, хто сее недавер да вялікай будоўлі. Упраўца з тае нагоды выказаў глыбокае шкадаваньне да грэшнікаў, але мусіў падпарадкавацца волі народу, які ён ва ўсім і заўжды паважаў. Выкрытыя павініліся, пасля чаго былі расстраляныя. Народ яшчэ болей палюбіў мудрага і добрага Ўпраўцу ды ім усталяваны парадак.

І праўда, бязладзьдзе зьменшылася, болей ніхто і ні ў чым не сумняваўся. І паўднёвыя і паўночныя працавалі аднолькава ўвішна, таксама, як і каталікі з пратэстантамі ці іўдзеі з артадоксамі. Шмат якія жанчыны малілі Бога, каб ён доўжыў век Галоўнага Ўпраўцы, бярог яго ад суроку, хваробы і сьмерці. Бо калі б, няўрокам кажучы, той памёр, хто б тады скончыў будаўніцтва Вежы?

Канешне, у вялікай будоўлі было шмат цяжкасьцяў і турботаў, але народ верыў і трываў — такі быў парадак. Газэты рэгулярна друкавалі зводкі падвышэньня Вежы — за дзень, тыдзень, месяц і год. Вялікая Вежа рабілася шторааз большай. Яе клуглыя каменныя бакі бяз вокнаў і бэйніц выглядалі цыкляпічна і ў добрае надвор'е былі відаць з усяго абсягу краіны. На іх вывешвалі партрэты перадавікоў

будаўніцтва, а вышэй за ўсіх — самы вялікі партрэт галоўнага ўпраўцы ў генэральскім мундзіры з узнагародамі на грудзях, плячах і жываце.

Надышрў час, калі вяршыня Вежы схавалася ў аблоках, а будоўля ўсё доўжылася. Газэты і адмысловыя агітатары тлумачылі, што Вежа пераўзыходзіць вышынёю самыя высокія збудаваньні сьвету. На плякатах малявалі вялікую Вежу і куды меншыя іншыя збудаваньні — Эйфэлеву вежу, амэрыканскую статую Свабоды, нью-ёрскія хмарачосы. І тое поўніла людзей гонарам — за краіну, люблага ўпраўцу. Казалі, што Вежа — гэта прарыў у космас за межы зямной стратасфэры, пранікненьне ў таямніцы сусьвету, каб паглядзець, што там. Ці ёсць Бог?

Штогод людзі ўсё з большым нецяярпеньнем чакалі пары канчатковага выніку, бо іхняе трываньне ня сталася бязьмежным. Галоўнай праблемай рабіўся звычайны чалавечы страўнік, якому, відаць, не было справы да Вежы, бо патрабавалася ежа. Вытворчасць жа прадуктаў між тым скарачалася. Будоўля спажывала ўсё болей зямлі, палі скрозь былі раскапаныя на кар'еры, дзе здабывалі пясок, камяні, гліну — усё для будоўлі. І ўвесь транспарт працаваў на Вежу, бэнзыну заўжды не хапала. Упраўца ўжо расстраляў групу сабатажнікаў, што парушыла моўны ўказ і ўжыла супраціўныя злучнікі. Людзі тады зразумелі, як мудра ў свой час Упраўца правёў моўную рэформу, і тыя злучнікі былі забароненыя. Інакш бы не пазьбегнуць бяды.

Ды бяда ўсё ж сталася — ад землятрусу ці яшчэ ад якой халеры Вежа аднойчы абрынулася.

Гэта было вялікае няшчасьце. Зазванілі ратушныя ды касьцёльныя званы, у паніцы бегалі людзі, галасілі жанчыны. Але ж здаўна вядома: бяда ня ходзіць адна, за той здарылася другая: раптоўна па-

мёр Вялікі, Геніяльны, Галоўны Ўпраўца. Народ ахапіў жах, затым утрапеньне і адчай. На няхуткія, грандыёзналадкаваныя паховіны зышліся тысячы людзей, і ўсе лезлі зірнуць апошні раз на нябожчыка. У трохдзённай штурханіне адна палова людзей затаптала другую. Але ўсё тое было малаважна — важнейшаю сталася праблема Вежы. Як яе аднавіць? На ўсенародным сходзе, скліканым пасля катастрофы, выступіў адзін хударлявы, сухотнага выгляду клерк, які сказаў: а навошта яе аднаўляць? Навошта тая Вежа гаогул? Той выступ сухотнага стаўся нечуванай дуратой і нахабствам — як гэта навошта? Як жа бязь Вежы? Клерка хацелі забіць, ды хтосьці за яго заступіўся. Тады супраць заступніка выступіў кіраўнік Вольнага саюзу прыхільнікаў Вежы, а супраць таго кіраўніка — кіраўнік яшчэ болей вольнай

Карпарацыі разбуральнікаў Вежы. Пачалася зацятая барацьба. У некаторых газэтах былі выдрукаваныя артыкулы супраць тых да іншых, і тады стала зразумела, што грамадства зноў раскалолася, усчалася барацьба ўсіх з усімі. Нядаўняга парадку як не было. Пакуль па краіне ішлі мітынгі, палі яе зарасталі пустазельлем, Вежа стаяла закінутай, аброслай крапівой ды дзядоўнікам.

Неяк тады на чарговым гарадзкім мітынгу зьявіўся асабліва палымяны прамоўца, які даводзіў, што парадку ў краіне не будзе, пакуль людзі не паруйнуюць Вежу. Ён пракляў тую вар'яцкую Вежу, празь якую ўсе няшчасці людзей, і заклікаў усіх зараз жа ісьці бурыць. Увогуле зь ім пагаджаліся, толькі да Вежы ніхто не сьпяшаўся бегчы, ранейшы запал кудысь зьнік. Людзі ці то падурнелі, ці наадварот — паразумнелі. А можа, засталіся ранейшыя, але рабіць не хацелі нічога.

Празь дзён колькі ініцыятары разбурэння ўсё

ж намагліся мабілізаваць нейкую колькасьць дабра-
ахвотнікаў і прывесці да Вежы. Але тады выявіла-
ся, што бурыць не нашмат лягчэй, чым будаваць.
Бэтон быў такі моцны, што яго ня бралі адбойныя
малаткі, кампрэсары штораз псаваліся. Камянёў
нельга было выдраць з муру. Спрабавалі ўзарваць,
ды не знайшлося такой выбыхоўкі, каб парушыла
мур. Ад аднае спробы дарэшты пазносіла дахі з на-
вакольных хатаў ды павыбівала вокны.

На чарговым мітынгу ў горадзе прамоўца з чор-
нымі вусікамі сказаў, што бурыць Вежу няправіль-
на, што тое ёсьць вандалізм. Трэба прадоўжыць спра-
ву вялікага Ёпраўцы — дабудоваць Вежу і зажыць,
як людзі. Канешне, зажыць, як людзі, хацелася ўсім,
але дабудоваць... У людзей ужо зьнікла ахвота што-
небудзь будаваць наогул — так набудаваліся за гады.
Зноў жа — а раптам рухне? Не, ня рухне, сьцьвярд-
жалі філэзафы з Вольнага саюзу прыхільнікаў Вежы,
калі толькі ў падмурак закласьці правільную ідэю.
Але народ не хацеў ніякай ідэі — ад кожнай ідэі
надта бурчала ў жываце. Ды што ўсё ж рабіць? —
думалі людзі і не маглі нічога надумаць. Тады праз
год ці болей зьявілася новая думка: калі Вежу не-
магчыма ні разбурыць, ні аднавіць, дык трэба пра-
даць. Знайсці за мяжой пакупніка і прадаць к чор-
тавай матары, каб пазбыцца клопату. Але тут пад-
няліся патрыёты і сказалі, што прадаваць Вежу, збу-
даваную народнымі рукамі на роднай зямлі, яны не
дазваляць нікому. Няхай яна лепш праваліцца скрозь
зямлю.

Так людзі нічога і ня вырашылі. Зломак-вежа
стаіць дагэтуль як сьведка даўніх, камусь мілых ча-
соў, калі быў уздым і парадак.

НА ПОЎНЮ

Надвячоркам апошняга дня перад поўняй пад гарадзкой брамай збіраўся натоўп. Як толькі ў сьвятлявым небе над закапцелай кутняй вежай выкочвалася блішчастае кола месяца, грамагалосьнік абвяшчаў, каго будуць караць.

Тым разам кары падлягалі аж тры тутэйшыя жанчыны — усе за чужалюбства, якое ў тым горадзе здаўна лічылася цяжкім грэхам. Высокая, ня надта маладая швачка Кушэль каралася за тое, што была злоўленая з чужым мужыком у вінаградніку. Мужык неяк апраўдаўся перад высокім сынклітам судзьдзяў, а Кушэль апраўдацца ня выпала — выпала адказаць. Нізкая, шырокая ў плячо і ў крыжы Пава пакахала чалавека хоць і не жанатага — халастога, але паходжаньнем з чужога, варожага гораду. Трэцяй грахаводніцай была прызнаная маладзенькая Ульрыка, якая паходзіла з дужа нізкага роду: яе дзед і бацька штотыдзень вывозілі з гораду нечыстоты. Не зважаючы на тое паходжаньне, Ульрыка навяла любоўныя чары на рыцара даволі слыннага роду маладога Любэка. Як тое магло стацца — было незразумела нават судзьдзям, але той Любэк прызнаўся, што сапраўды кахае Ульрыку. Стамлёны вынясеннем папярэдніх прысудаў судовы сынкліт вырашыў, што трэба пакараць і Ульрыку, і прызначыў ёй дваццаць удараў рэмнем з валовай скуры па голым дзясочым задку.

Злодзеяў, махляроў, забойцаў і грахаводнікаў каралі ў горадзе рэгулярна пры кожнай поўні. Для тае працэдуры пад брамай была ўсталяваная каменная лава, на якую, добраахвотна пакланіўшыся народу, па чарзе клаліся асуджаныя. Народ, стоўпіўшыся крыху зводдаль, пільна назіраў за цікавым працэ-

сам, цікаваў усе ўдары ката, ацэньваў паводзіны пакараных, сачыў, каб усё йшло паводле строгай старой завядзёнкі. Тым разам натоўп быў асабліва вялікі — жаночае пакараньне ладзілася ў горадзе нячаста, можа па адным разе ў сухі сезон і сезон дажджоў.

Першая на лаву пад брамай легла кашчавая Кушэль. Загарнула вышай спадніцу, і кат, рослы, рукасты мужчына ў даўгім скураным фартуху, паволі, бы з таемнаю насалодай, адмераў ёй належную колькасць удараў. Біў не сказаць каб з усёе сілы, але й ня жартам — пасьяля кожнага з удараў у жанчыны на кашчавым задку заставаўся ладны пісяг. Атрымаўшы сваё, Кушэль трохі замаруджана паднялася, як-колечы аправіла свае апраткі і старана пакланілася тром судзьдзям, якія ў чорных камзолах моўчкі стаялі пад брамай, пільна цікаючы за выкананьнем уласнага прысуду. Апошнім з працэдуры быў абавязак падсуднага тройчы пацалаваць руку ката, тым як бы дзякуючы яму за працу і навуку. Кашчавая Кушэль усё тое зрабіла ладна, спрактыкавана і збоч пад сьцяной пайшла ў натоўп.

Наступная на чарзе была Пава, якая сваю лупцоўку стрывала меней мужна, тузалася пасьяля кожнага ўдару рэмнаем: хутка яе пульхны зад счырванеў, бы гарачы вугаль. Перш чым пакланіцца судзьдзям і пацалаваць руку кату, яна моўчкі выцерла пальцамі сьлёзы, выцірала іх і ідучы ў натоўп. Людзі зь незадавальненьнем згледзелі тое, заўважылі тое і судзьдзі. Ведама, апошнія зразумелі, што ў тым быў ня дужа высокі кшталт іх судовае працы — пры высокім кшталце абвінавачанья пасьяля пакаранья адно ўсьміхаліся ў удзячнасьці.

А зь дзяўчом Ульрыкай сталася і зусім штось неверагоднае. Перш чым легчы на каменную лаву, яна тоненькім галаском крыкнула «Не вінаватая!», і

судзьдзі пераглянуліся. Такого яны не чакалі, бо ніколі ня чулі за ўсе даўгія гады свайго судзьдзёўства. Пасьля прысуду звычайна прызнаваліся і дзякавалі судзьдзям за ганараваную справядлівасць. Усё ж судзьдзі заўсёды стараліся і ўсё рабілі ў строгай адпаведнасьці з Законам. На суровасьць прысуду ніхто ніколі ня скардзіўся — такое было непарушае правіла грамадзянаў гэтага гораду.

Аслушэнства Ульрыкі, канешне, заўважыў і маўклівы кат, які, відаць было, зразумеў яго як мае быць. Ягоная рука адразу пачала ўзьлятаць вышэй, і ляскат рэмяў аб маладое цела быў чуцён нават заду натоўпу. Адмераўшы ёй пятнаццаць удараў, кат, як і належала, адступіў убок. Абліваючыся слязьмі, дзяўчына ўстала, аправіла свае спаднічкі і не пакланілася судзьдзям. Нават не пацалавала працягнутай для таго жылаватай рукі ката. Даўка хліпаючы ў кулачкі, борзда скіравалася ў натоўп.

Натоўп абурана загуў, пачуліся нягучныя выгукі незадаваленасьці, злосна віскнула некалькі жанок. За шмат гадоў тутэйшага пакараньня людзі ўпершыню ўбачылі гэтакі непарадак. Ад паклонаў судзьдзям і пацалункаў рук ката вызваліліся толькі тыя, каму на гэтай лаве адсякалі галовы. Але ж у Ульрыкі галава засталася на дзячо, дык чаму ж яна ня кланяецца мажным, заслужоным, сівагаловым судзьдзям? І нават не цалуе спрацаваную руку ката, якая толькі за сёньня адмерала блізу паўсотні ўдараў. Завошта ж такая непавага да начальнікаў? Народ не любіў непавагі і паважаў парадак.

Вартаўнікі затрымалі Ульрыку, вярнулі яе пад браму.

Судзьдзі былі ўзрушаныя і зьбянтэжаныя. І нават не адразу сьцямілі, як трэба рэагаваць і нават голасна плакаць, быццам судзьдзі яе пакрыўдзілі.

Адзін судзьдзя сказаў, што гэтка Ульрыка праз свакнявыхаванасьць можа дашчэнту збэсьціць увесь прэстыж судовай сыстэмы. Другі заўважыў, што ад істоты жаночага полу нельга чакаць ніякае выхаванасьці. Трэці скрушна прызнаўся, што, мяркуючы па ўсім, суд дапусьціў памылку: навесьці любоўныя чары на слыннага рыцара магла толькі вядзьмарка. Таму Ульрыку і належала караць як вядзьмарку. Гэта значыць, спаліць. Паводле кодэксу, спаленьня на вогнішчы ад падзякаў і пацалункаў вызваляюцца. Новы прысуд дзяўчыне вынеслі і ўхвалілі аднагалосна.

Спаленьне Ульрыкі адклалі на адны суткі — да наступленьня новага вечара зь вялізнаю поўняй. Відовішча на гарадзкой плошчы было захапляльнае і сабрала безліч народу. Вогнішча распалілі вялізнае, полымя гуло і шугала пад самае неба. Гэтым разам Ульрыка не прамовіла ніводнага слова, што канчаткова засьведчыла справядлівасьць высокага прысуду.

ІДЭЯ

Вясной у краіне адбылася знакамітая падзея, якую адзначылі ўрачыстым званам у цэрквах, радасным гоманам на кірмашах, узьнёслымі тостамі у карчомных застольях. Пра яе гаварылі замеляробы ў полі, бабы на вясковых вуліцах. Нават маўклівыя рыбакі радасна перагукаліся пра навіну — ад чаўна да чаўна цераз усё возера. Падзея была незвычайная, даўгачаканая і нават ужо сумніўная — у краіну нарэшце прывезлі Ідэю.

Раней шмат гадоў ніякай ідэі ў народа не было. Жыў народ, бы сьляпы, ведаў адно — рабіць зранку да ночы, з пакаленьня ў пакаленьне. Таму жыў небагата, часам трываў недарод і нэндзу. Адукаваныя людзі казалі: усё таму, што не было ідэі. Краіны-суседкі мелі ўласныя ідэі, якія дужа шанавалі, абаранялі, а ў гэтай не было нічога. Зразумела, што пра Ідэю марылі, яе чакалі, нават прагнулі, без яе пакутвалі грамадзяне краіны.

Праўда, прыдбаную ідэю яшчэ ніхто не бачыў — казалі, наогул яе маглі бачыць хіба дужа адказныя кіраўнікі, ерархі ды адмыслова прызначаныя ахоўнікі. Але ўсе ўжо ведалі, што Ідэя была маладая прыгожая паненка, якую дужа хвалілі газеты, мужыкі і нават жанкі, што ніколі ня мелі вялікіх сентыментаў да сваіх жанок-кіраўніц. Пасялілі Ідэю ў шыкоўным урадавым палацы і ўсчалі сьвяткаваць дзень Ідэі; грамадзкі камітэт, створаны з гэтага выпадку, распрацаваў цэлы комплекс урачыстых-урачыстых імпрэзаў. Стварылі мужчынскі Клюб рыцараў Ідэі, а таксама жаночую Фундацыю яе няўрымсьлівых паслужанак. Уся краіна была ахоплена нечуванай дасюль эйфарыяй набыцьця Ідэі. І тое доўжылася, можа, год ці болей. Праўда, трапляліся і неда-

вяркі, але тых бязьлітасна выкрывалі ў друку і кідалі ў іх камяні на мітынгах. Безумоўна, гэта былі здрайцы інтарэсаў нацыі.

Неўзабаве, аднак жа, выявілася, што ў суседняй краіне ідэя іншая, — ведама ж, горшая і, напэўна, заганная. Між кіраўніцтвам дзвух краінаў усчаліся канфлікты, што прывяло да невялікай сьцюдзёнай вайны, якая неўпрыцям перарасла ў вайну даволі гарачую. Вайну ідэяў, але з крывёй, параненымі і забітымі, горамацярокам і калекамі на вуліцах паселішчаў. Сьпярыша прыхільнікі Справядлівай Ідэі трывалі паразу, але ведама, што калі ідэя справядлівая, дык ёй наканавана і перамагчы. Так і здарылася — войска тутэйшых перамагло. Краіна сьвяткавала радасную перамогу. Праўда, пераможная радасьць неўзабаве зьмянілася нязбыўным клопатам — пераможаны суседні люд хлынуў у краіну пераможцаў і пачаў яе аб'ядаць. Каб абараніць сябе і сваю ўжо без сумніву правільную Ідэю, урад змушаны быў ужыць рэпрэсіі — сьпярыша да чужынцаў, а пасья да сваіх, якія тым пасаблялі. Шмат хто з грамадзянаў былі пасаджаны ў вязьніцы, а то і пакараны сьмерцю. Тое, аднак, толькі абвастрыла і пашырала ўнутраныя канфлікты, часьцей пачаліся выступленьні супраць улады. Неўзабаве канфлікты ўскладніліся з прычыны эканамічнай крызы і найперш — недахопу хлеба. Хлеб пачалі дзяліць паміж шчырымі прыхільнікамі Ідэі і няшчырымі. Ступень шчырасьці вызначала прадстаўнічая ідэялагічная камісія, якая напружана працавала на рэгулярнай аснове. Паводле яе пастановаў шчырыя грамадзяне атрымлівалі хлебную пайку вагой 420 грамаў, а няшчырыя — 200. А тым, якія наогул усумніліся ў правільнасьці Ідэі, давалі ўсяго 100-грамовую пайку. Пасья грунтоўнай хлебнай рэформы колькасьць шчырых значна павольша-

ла, аднак тое не прынесла шмат радасьці — хлеба спатрэбілася яшчэ болей. Тады ж разумнымі людзьмі было зазначана, што суцэльнае адзінадумства — не заўжды эканамічная выгода, часам зусім наадварот. Недахоп хлеба спрычыніўся да выбуху грамадзянскай вайны, — за хлеб ці за Ідэю, ужо немагчыма было зразуць.

Гераічныя абаронцы Ідэі змагаліся самааддана, здабылі шмат перамог, але былі пераможаныя іх зладнелымі ворагамі. Захапіўшы ўрадавы палац, тыя кінуліся ў аздобленыя аксамітам ды золатам пакоі — шукаць ненавісную ім Ідэю і знаёшлі яе мёртвай. Аказалася, што Ідэя даўно сканала, а кіраўнікі той факт утаілі ад народу. Была гэта старая, бяззубая бабуля, занябная чэлядзьдзю і ўрадам. Можна было хіба ўсумніцца, ці была яна наогул калі маладой і прывабнай, ці толькі падавалася за такую І ці варта было за яе змагацца, праліваць столькі крыві...

Але і як было жыць без Ідэі?

Без Ідэі, да якой прывыклі за шэруг гадоў, жыцьцё траціла сэнс, арганізаваны пачатак, рабіла непатрэбнай уладу, войска, нават ерархаў. Але як тады было жыць без улады, бяз войска і генералаў, бяз мытнікаў і разумных філэзафаў? Старыя людзі моцна задумаліся, ды нічога прыдумаць не маглі. Маладыя ж, трохі счакаўшыся, плюнулі на ўсё і падаліся араць палеткі.

Трэба было неяк жыць і карміць дзяцей.

ПАХАДЖАНЕ

Уздоўж сухога, бясконцага, парослага калючым кустоўем плято марудна цягнулася гэткая ж бясконцая чарада знямоглых людзей — старых, малых, жанок і мужчын. Тут жа йшлі нагужаныя жабрацкім майном схуднелыя мулы, некалькі кароваў, поруч, высалапіўшы языкі, брылі прысталыя сабакі. Сабакі даўно не брахалі, каровы не мычэлі, людзі амаль не размаўлялі паміж сабой — гэтак усіх дапякала знямога, сьпёка і стома ад бясконцай гэтай хады. Племя йшло каторы дзень, месяц, а можа й год. Яго вёў правадыр — сухі, сіваброды стары, што з даўгім посахам у жылаватай руцэ мерна брыў і брыў наперадзе. Вочы яго амаль увесь час былі заплюшчаныя, шлях ён намацваў босымі скарэлымі нагамі. Ён ніколі не азіраўся назад на жывую чараду свайго племя, ведаў: пакуль ідзе ён, будучь ісьці і астатнія. Ён жа ішоў толькі проста, зрэдчасу абмінаючы калючае кустоўе, гіганскія і меншыя кактусы, раскіданыя сям-там па гэтым сухім, абсыпаным каменнымі аскялёпкамі плято. Шлях-напрамак правадыр вызначаў уначы па зорцы Сырыюсу, ад якой браў на шэсьць пядзяў управа і туды кіраваў. Так яму было запавешчана ад ранейшага правадыра, які нядаўна сканаў на гэтым шляху і перад сьмерцю прызначыў кіраваць яго. Рэч у тым, што племя шукала страчаную немаведама калі радзіму. Без радзімы жыць не было як.

Шлях быў цяжкі — сухі, камяністы і бязводны. Але тая мясьціна, адкуль племя выйшла колькі месяцаў таму, была яшчэ горшая. Гэта было бясконцае багністае балота, што кішэла агіднымі істотамі, курзуркамі, жабамі і п'яўкамі, і не давала ніякага харчу. Да таго ж той край меў дужа нездаровы клімат,

ад якога пачалася між людзей ліхаманка, што панішчыла палову племя. Асабліва паміралі дзеці. А безь дзяцеў — якая ж будучыня ў племя? Зразумеўшы, што так яны неўзабаве вымруць, людзі рушылі далей ад таго праклятага месца.

Балотны край застаўся далёка ззаду, некаторыя зь людзей ужо й забыліся пра яго. Але й тое, што племя дагэтуль напаткала на сваім шляху, было ня лепшае. Ні травы, ні вады, адныя калючкі ды камяні. І невыносная сьпёка. Часам між людзей чуліся скаргі й нараканьні — маўляў, трэба спачыць, ня йсьці далей, можа нават вярнуцца назад. Некаторыя пачалі гаварыць, што ззаду было лепш, прынамсі была вада, хоць і балотная, але даволі. Адночы ўвечары, як спыніліся на начлег і стала трохі вальней у паветры, так сказаў правадыру аднавокі Кірх, старшыня невялікага роду грубых, што з даўняга часу ўваходзіў у племя. Правадыр, які ўжо ледзьве бачыў удзень, бо з часам усё болей сьлепнуў, сказаў, што як сьцямнее, прарэжуцца зоркі ў небе, ён паглядзіць на іх мільгаценьне і аб'явіць сваю пастанову. У поўнач ён абвясціў, што Кірх трапіў пад уплыў злых духаў, і калі хоча пагубіць свой род, дык можа вяртацца. Кірх не хацеў губіць свой род і далей моўчкі пайшоў за ўсімі.

Племя зноў ішло-валаклося наперад вызначаным маршрутам — на шэсьць пядзяў Сырыюса, як і завяшчалі продкі.

Няхутка яшчэ камяністае плято з калючкамі пачало саступаць месца раўнейшай зямлі — без калючак і кактусаў. Ісьці быццам бы рабілася лягчэй. Але неўзабаве пад нагамі і вакол пачало большаць пяску. Сьпярша ў ім загрузалі ступні, а затым дзенідзе наўкола пачаліся пясчаныя гурбы, дзюны-барханы — голыя, без травінкі, без калючак нават. Пле-

мя трапіла ў зону пустыні. Вады не было нідзе, сонца паліла ўвесь дзень да захаду. Людзі і жывёла змушаныя былі то караскацца на крутабокія барханы, то каціцца зь іх, што зьнясільвала дарэшты. Напэўна, можна было б ісьці між барханаў, але тады была небяспека згубіць вызначаны ноччу напрамак, а правадыр дужа не хацеў таго. Тут, у пустыні, ён асабліва строга трымаўся вызначанага продкамі маршруту. Некалькі мулаў палі ў дарозе, іх хутка засыпаў пясок. Памерла таксама нямала людзей, асабліва старых і малых; жывыя нічога ня елі і пакутавалі без вады. Племя чулася асабліва недазволеным, пачаліся размовы наконт таго, што правадыр зусім асьлеп і вядзе не туды. Калі пра тое з абурэньнем выказаўся Кірх, набліжаныя да правадыра задушылі яго. Цела Кірха пакінулі ў пяску пад барханам. Ягоны род, застрашаны і прыціхлы, абраў новага старэйшыну, пакорлівага і маўклівага. Пра ранейшага казалі без абурэньня: ну, нашто было гаварыць! Хоць ня ведаў, што не туды ідзем, але ж іншыя маўчалі. А гэты вылез... Род злачыннага старэйшыны паставілі самым апошнім у шляху, і гэта быў першы род-ізгой, са статусам ніжэйшага за іншых.

Шлях, між тым, рабіўся ўсё горшы. Пачаліся пясчаныя буры; вецер і пясок заціналі дыханьне людзям, мулы не хацелі ісьці на барханы, і іх цягнулі некалькі чалавек на вяроўках. Людзі ўвогуле маўчалі, але набліжаныя да правадыра таксама ўжо адчувалі незадаволенасьць. Некаторыя выказваліся адкрыта, што іх шлях памылковы, што гэтакім кірункам нікуды яны ня прыйдуць. Тады правадыр і ягоныя памагатыя пакаралі сьмерцю яшчэ шасьцярых чалавек зь ліку недазволеных. Рознага роду сумневы і нараканьні ўважаліся як здрадніцкія і караліся адпаведна. Большасьць племя лічыла, што так і трэ-

ба: здраду трэба караць. Правадыр часам да паўночы мерыў па зіхаценьні зорак кірунак шляху, і кожны раз выходзіла, што ідуць правільна.

І сапраўды, неяк быццам стала вальней, сьпякотны вецер суняўся. Барханы сталі ніжэйшыя, ужо не струменілі ручаямі пяску. Але неўпрыцям падкацілася новая бяда — рабілася надта сьцюдзёна. Сьцюжа пачалася з ночы, а ўдзень ужо не было куды ад яе падзецца. Насустрач падзьмуў ледзяны вецер, студзіў твары і грудзі. Людзі пачалі хварэць на прастуду, асабліва малыя. Цёплай апрачкі ў іх не было — яны йшлі з поўдню. Старэйшыя меркавалі, што гэта часова, што неўзабаве зноў пацяплее. Але мінаў час, а не цяплела — наадварот халаднела ўсё больш. Зь любасьцю людзі пачалі ўспамінаць той час, як было цёпла і нават горачаю Гарачыня цяпер здавалася куды лепшай за сьцюжу. Людзі поўдня, яны ня ведалі, што гэта надыходзіла зіма. Ня ведаў таго і правадыр, які за тое паплаціўся жыцьцём.

Задушаны самым блізкім целаахоўнікам, стары правадыр застаўся ў стэпе, а целаахоўнік, якога звалі Хірт, назваўся правадыром. Назаўтра ён аб'явіў узурушанаму племю, што кірунак мяняецца на адваротны. Племя вяртаецца назад.

Тая вестка была ўспрынятая племем зь вялікім энтузіязмам, шмат хто зь людзей сталі ўспамінаць, як было добра там, адкуль яны прыйшлі. Хітра, ушаноўваючы за розум і адвагу, вырашылі ўсю дарогу несці на руках, абы толькі ён правільна паказваў шлях. Накірунак на кожны дзень ён вызначаў не па Сырыюсу, як гэта рабіў яго папярэднік, а паводле новай, рэвалюцыйна-народнай мэтадалёгіі — па накірунку ветру. Выбіраць шлях такім чынам, каб ледзяны вецер на тую пару дзьмуў людзям ззаду. Тое дужа спадабалася спакутаным ад сьцюжы

людзям. Тым болей, што, паколькі сьцюдзёны вецер дзьмуў на той час з поўначы, яны ішлі знаёмым шляхам на поўдзень. Іхнай радасьці не было межаў...

Праўда, хутка высьветлілася, што мясцовасьць трохі адрозьнівалася ад ранейшай, значыцца, племя трохі ўхілілася ў бок. Пачалася тая ж пустыня, пясок, і пакуль што не канала сьцюжа. Хаця людзі ведалі, што дзесьці павінна пачацца цяпло, нават сьпёка. Ды сьпёка не пачыналася. Ісьці рабілася ўсё горш, людзі і жывёла зьнемагалі. Асабліва, як пачаліся барханы. Знайшліся такія, што пачалі наракаць: ня трэ было вяртацца. Лепш бы неяк прыстасавацца да сьцюжы, хоць бы выкапаць норы, як бурундукі. Новы правадыр Хірт, мабыць, быў разумнейшы за папярэдняга, ён увёў строгую адказнасць за недазвольеныя размовы. Таму, хто выказваўся няправільна і тым дэстабілізаваў з чарады племя ў барханы, дзе яны хутка гінулі ў поўным маўчаньні. Іхных родных Хірт ставіў у канец чарады, дзе набраўся ладны лік ізгояў. Ніякіх правоў у параўнаньні зь іншымі ізгоі ня мелі. А тых, хто ўхваляў палітыку Хірта, ставілі бліжэй да правадыра, яны склалі яго атачэньне, названае элітай. На зайздрасць астатнім эліта мела нямала розных правоў і прывілеяў.

Племя йшло марудна і доўга. Людзі ў тым шляху нараджаліся і паміралі. А таксама змагаліся за жабрацкую ежу, глыток вады і за ўладу — унутры родаў, у шчыльных шэрагах эліты і нават сярод ізгояў. На кожным часе зьяўляліся свае героі, якія звычайна рабіліся начальнікамі. Іх, як і правадыра, узялі за звычай несцьці ў шляху на насілках — каго дзень, каго тыдзень, каго ад поўні да поўні. Хірт наогул ніколі не зьязаў з аздобленых гірляндамі насілак, зь якіх ён аддаваў каманды, рабіў заўвагі, хваліў лепшых са свае шматлікае эліты. Але ніхто яго не

асуджаў за тое — усе ведалі, што ўгары асабліва дзьме вецер, кожны подых якога ловіць слаўны правадыр Хірт. Дзеля справядлівасьці варта зазначыць, што Хірт удасканаліў сыстэму вызначэньня маршруту і рабіў тое ў залежнасьці ад напрамку і сілы ветру, колеру неба і нават мяркуючы па характары ўласных сноў. Спасьцігнуць такую складаную сыстэму не было дадзена нікому, і племя было шчасьлівае, што трапіўся такі разумны правадыр.

З гэтым ягоным розумам, аднак, сталася штось непрадбачнае — племя зайшло не туды.

Пасьля доўгага шляху, як яно нарэшце дасягнула балота, таго не пазнала, так усё тут зьмянілася. Або гэта было іншае балота, калі палічыць, што Хірт памыліўся. Хоць сьпярша пра тое ніхто нават ня мог падумаць — іхні правадыр не памыляўся ніколі. Тым ня менш, цёплая бузыная вада ў балоце была непрыдатная для пітва — некалькі сасьмяглых дзяцей, што напіліся з дарогі, адразу ж памерлі. А галоўнае — тут была процьма агідных вадзяных пацукоў, вужакаў і страшных крыважэрных пачвараў накштальт кракадзілаў. У першую ж ноч на начлезе ля берагу тыя схапілі і зжэрлі шасьцёх чалавек зь ліку пагарджаных ізгояў, якіх правадыр разьмясьціў ля самага берагу. Уранку тыя паднялі бунт з крыкамі: куды нас завялі? Надзіва, іх падтрымалі астатнія роды. Мудрага, растлусьцелага на насілках Хірта, зьвязаўшы, кінулі ў балота, дзе яго адразу ж разьдзерла зграя хвастатых кракадзілаў. Тут жа племя абрала новага кіраўніка, якім стаў, можа і ня самы разумны (нават трохі дурнаваты), затое самы дужы дзяцюк па прозьвішчы Слон. Слон аб'явіў, што паколькі шляху наперад няма, трэба вяртацца назад. Ідэя, запавешчаная продкамі, правільная, толькі ў племя не хапіла волі яе здзейсьніць, — ягонья правады-

ры былі скрозь злыдні, дурні і здраднікі. Ад сённяшняга дня ўсё будзе іначай, племя даможацца сваёй мэты. Дружныя крыкі ўхвалы ўзбадзёрылі правадыра Слана, і ён пачаў ладзіць паход. Ягоны, Слановы, род паставілі на чале калёны, ранейшы анангард, што складаўся з роду Хірта, запхнулі ў самы зад. Тады ж пасьяротна рэабілітавалі першага, сьляпога, правадыра, але ягоны род застаўся на ранейшым месцы, недалёку ад заду. Племя выцягнулася ў даўгую няроўную чараду — зь дзецямі і старымі, муламі, козамі і сабакамі. Начальніцкія насілкі ўсе патапілі ў балоце, вырашылі трымацца прынцыпу братэрства і роўнасьці — усім ісьці пехатой. Слон ішоў наперадзе і вызначыў кірунак, які пазнаваў па месцы сонца на краявідзе. Дзе яно было, туды і трэба было кіраваць. Слон сказаў, што сонца не ашукае. Тое было проста і справядліва, кожны і ў любы час мог пракантраляваць напрамак руху. Усе дужа спадзяваліся на ўдачу.

Яны доўга і ўпарта йшлі наперад і празь нейкі час натрапілі на знаёмае камяністае плято з калючым кустоўем, кактусамі і жарсгвой пад нагамі. Але тое месца пазналі ня ўсе, а толькі самыя старыя. Бо тыя, што нарадзіліся пасья, тут не былі і нічога не пазнавалі. Яны толькі радаваліся новым уражаньням. Старыя ж адно круцілі галовамі ды маўчалі. Выказваць свае маркаваньні яны даўно ўжо былі адвучаныя.

Пасья пачаліся пяскі, а за імі барханы. Ісьці рабілася ўсё цяжэй. Сьпёка рабілася невыноснай, але ўсе маўчалі. Адно ведалі — ісьці.

Затым сьпёку памалу зьмяніла сьцюжа, а за ёй усчаўся мароз. Спакутаваныя людзі ўсё часьцей успаміналі, як цёпла было каля роднага багністага балота. Хоць і з кракадзіламі. Кракадзілы, мусіць, усіх бы ня зьелі...

Тады неяк уранку, як зьмерзла некалькі немаўлят, натоўп разьюшаных жанок забіў правадыра Слана і абраў на яго месца самую галасістую жанчыну, якую клікалі Ах. Яна і павяла племя — вядома ж, назад. Праз тыя самыя барханы, пясок, камяністае длято. Да балота, кракадзілаў і пацукоў, якіх стала яшчэ болей. Новыя пакаленьні каторы раз пераканаліся, што тут жыць нельга, трэба некуды йсьці. За правадыра абралі маладога хлопца, які мала што ведаў і яшчэ менш памятаў. Ён павёў племя ранейшым маршрутам, праз плято і пустыню — да сьцюжы. Усё паўтаралася, як і раней. Мяняліся толькі правадыры.

З таго часу племя і ходзіць — з канца ў канец. Пайсьці іншым шляхам яно ня можа, бо ня ведае куды. А гэты замацаваўся ў геннай памяці пакаленьняў. Досьвед няўдач ды пакутаў нічога ня значыць, бо кожнае пакаленьне ўсё пачынае спачатку.

Лісты ў Нямецкыну
зъ Менску

З-пад зашклёнага неба

ЛІСТ ПЕРШЫ

Калі рака разважліва глыбее,
Бліжэюць і цяплеюць берагі,
І час вяртае
На свае кругі
Пазычаныя раніцай надзеі,
Тады вавёркай
Зь цеснага дупла
Душа захоча
Выскачыць на волю —
Пачуць, нарэшце,
І пабачыць долю,
Прымерыцца
Да новага жытла.

24 лютага 2000

ЛІСТ ДРУГІ

Аднолькава, ці ластаўка, ці каня
Твой пераксыціць прымружаны ўспамін.
Журбой салодкай зацьвіце палын,
І ростань падрасыце ў смузе чаканьня.
Ня ўчуе ні мальбы, ні нараканьня
Неабмялелая рака часін.
Прыціхлы клопат, як на бацьку сын,
На неспакой са спачуваньнем гляне.
Пакпіць зь нямога прыцемку зьнямога,
Пакуль аж не зняможацца сама.
Дагнаць самоту выбяжыць дарога.
Туман ня ўведае, дзе ён загіне.
Радзімы лепшай на зямлі няма,
Чым тая, што прысніцца на чужыне.

10 сакавіка 2000

ЛІСТ ТРЭЙЦІ

Ад бяды
Уцяцэш куды.
За табою ступае сьледам.
Як каханка, пакуль малады,
Як унучка —
За ціхім дзедам.
Пад ручкі вясёлая йдзе,
За рукі бярэ са спагадай.
Не забудзецца анідзе
Упікнуць цябе
Нейкай здрадай.
На кладах дазволіць журбе
Прарасьці маладою травою
І замену знойдзе табе
Несуцешнаю ўдавою.

12 сакавіка 2000

ЛІСТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Спутаны конь з гары
Скача ў даліну.
Заезджаны і стары,
Але не прызнае супыну.

Там, у даліне, — мурог,
Хоць паірзаць раздольле.
Там і для спутаных ног
Зялёная воля.

Запрэжаныя сябры
Рэжуць глыбей каляіну.
Конь зьвечарэлы з гары
Скача ў даліну...

19 сакавіка 2000

ЛІСТ ПЯТЫ

Паветра малества
Пахне мамаю,
Паветра храма —
Дыханьнем Богавым,
Паветра юнацтва —
Першай трывогаю.
Паветра Радзімы
Балючае самае.

Паветра позьняй восені
Ціхае,
Паветра смутнае
Прыцемку раньняга.
Але надыхацца нельга
Выгнаньніку
Паветрам, якое
Калісьці дыхала...

30 сакавіка 2000

ЛІСТ ШОСТЫ

І хісткі човен кону
Плыве ракой рашучай.
Гайдае грай над кручай
Залёную заслону.

Рой — сам сабе дарадца —
На сад рашыў апасьці.
Вясна гукае шчасьце
Нанова паўтарацца.

Згадае сон аднойчы
Сіняўкі сум сініцы
І першай навальніцы
Заплаканыя вочы...

25 красавіка 2000

ЛІСТ СЁМЫ

Травень зялёны —
Сьвята травы.
Ёсьць дзе
Параскашавацца вясёнцы.
Сонна пасунуўся сум векавы
З зацeni цеснай
Пагрэцца на сонцы.

Цёпла
Зялёным завяям расьці
На ўдзірванелай хмурыне
Разлогу.
Ветру карціць
Шум патрэсьці ў трысьці,
Рупіць
З ральлёй памірыцца нарогу.

І пад касою памрэ й ажыве,
Каб зарунець
У дасьвецьцевым дыме.
Небам дазволена
Ціхай траве
Сьмела шумець
Над усім, над усімі...

1 травеня 2000

ЛІСТ ВОСЬМЫ

Даўно не жыву
У мясьцінах сваіх,
Ды імі жыву аднымі.
Ніхто ні іх,
Ні мяне ад іх,
Нібы ад імя, не адыме.

Радзімы няма,
І няма мяне.
Я — подзьмух ветру
Зь мясьцінаў,
Дзе сьнег у сьне
Усьміхаўся вясне
І зь цёплай усьмешкай
Загінуў.

Душа вяртаецца на кругі,
Якія калісьці
Накрэсліла каня,
Кругі вяртаньня,
Кругі тугі,
Кругі надзеі,
Кругі зьніканьня...

11 травеня 2000

ЛІСТ ДЗЕВЯТЫ

А самая жывучая — бяда.
Яна перажыве цябе і долю
Тваю,
Сваёй сваволі даўшы волю.
Бядзе сябе самое не шкада.

А самая павучая бяда,
Яна такі цягучы сьпеў зацягне,
Што стане зябка
Ў апраметнай багне.
Прыцьмеюць вочы страшнага суда.

А самая калючая бяда,
Яна ўвап'ецца йголкамі тупымі,
Што і сьвітаньне
Змрок з душы ня здыме.

Балючая з ракі ўцячэ вада.
Прыйшоўшы зь невядомай стараны,
Ідзе з табой з калыскі да труны.

24 травеня 2000

ЛІСТ ДЗЕСЯТЫ

І ў нябёсах жыццё суровае.
Трэба бачыць,
Зь якой ахвотай
Ластаўка вераб'я замуроўвае,
Што пракраўся ў гняздзечка ўпотай.

І крылатую рызыку кідае
У прадоньні надзея сьляпяя.
Мейсца ўсім
Пад страхою блакітнаю
І хапае, і нехапае...

1 чэрвеня 2000

ЛІСТ АДЗІНАЦАТЫ

Сплыла аблачынка
Ў нябёсаў з чала,
Асьвечаная мілатой веснавою.
Душа непрыкаяная пачала
Паціху прасіцца
На даўнюю волю.

Я й сам пачынаю
Прасіцца туды,
Дзе ўсе спачываюць трывогі,
Куды паўцякалі
Былыя гады,
У крыўды кульгавай
Пазычыўшы ногі.

Ня ўцямлю дасюль,
Што трымае мяне, —
Мілосьць
Ці даўгі векавыя,
У гэтай немаладой старане,
Дзе воўк маёй распачы вые...

5 чэрвеня 2000

ЛІСТ ДВАНАЦАТЫ

Затанулыя замкі
На дне души
Ёсьць у кожнага з нас.
Замкі ранішніх мрояў,
Замкі марнасьці
І разьвітальных настрояў.
І званы не сьціхаюць,
Як іх не глушы.

І зьвіняць
Памінальна й вячальна званы,
І калі мы сябе прадаем
І вяпчаем
Невясёлую праўду
З разгульным адчаем,
І калі прыручаем
Сябе да маны.

Цяглы голас званоў
Смутку нам дадае.
Нашы скаргі склыгочуць
Пустымі вазамі.
Беспрытульнымі
Гэтак і ходзім князямі,
Затапіўшы прывыкласьцю
Замкі свае...

11 чэрвеня 2000

ЛІСТ ТРЫНАЦАТЫ

Васількі расцвілі.
Зноў твой чэрвень, Васілю.
Недзе ў нашых краёх
У сасьмяглы паўдзён
Хваля жытня цішыць
Памклівую хвілю.
І смуга небасхіл
Забірае ў палон.

На сьвітаньні жыцця
Васількі расьцвіталі.
І ў падзён высакосны
Цьвітуць васількі...
Патаналі ў блакіце
Зялёныя далі.
На Купальле вянкi
Савівалі вякі...

Недзе ў нашых краёх
Праплываюць хмурынкі.
Асьцярожна,
Як дзікіх гусей касякі.
А ў зладжаным жыце
Сінеюць жарынкi,
Іх раздзьмухае вецер.
Гараць васількі...

19 чэрвеня 2000

ЛІСТ ЧАТЫРНАЦТАТЫ

На волю Бог адпусьціць да пары.
Мудрэй, блазнуй,
Гавей ці разгаўляйся.
Пакуль растуць,
Нібы грыбы, сябры,
Над поўнай чаркай зману
Нахіляйся.

І думай,
Што сабе ты гаспадар,
Што ты неабавязаны нікому,
Што цемра не затушыць
Твой ліхтар,
Што адсюль ты вернешся дадому.

І будуць пры табе твае гады —
Павадыры твае і хадатаі.
І ты на ўсё забудзеш,
І тады
Бог пра сябе
Спакойна нагадае...

30 чэрвеня 2000

ЛІСТ ПЯТНАЦАТЫ

Толькі й можна ў працу ўцячы,
Ад самога сябе схавацца.
Уцякае дзень ад начы,
Уцякае ад стомы праца.
Уцячы, каб сябе дагнаць
Нязагнанага
Пастарацца.
Крыльлем вечнасьці ахінаць
Можа толькі
Вядзьмарка праца.

1 верасня 2000

ЛІСТ ШАСНАЦЦАТЫ

А той, хто сеяў, жне не заўсягды,
Бо сейбіта ня помніць
Серп жняцовы.
Садоўнікаў перашумяць сады.
І перайначыць сэнс захочуць словы.

На волі забываецца палон.
У цемры помніцца сьвятло жадана.
Ня хоча пра пакуты ведаць плён.
Руку абразе не падасьць пашана.

Галінам голым мроіцца лісьцё.
На радасьць пазірае гора хмура.
І паважае толькі забыцьцё
Жыцьця самалюбівая натура.

7 верасьня 2000

ЛІСТ СЕМНАЦАТЫ

Апошняе восеньскае цяпло,
Як здрада, халаднаватае.
Душа, як вавёрка,
Пілнуе дупло,
Якое прызімак сватае.

Апошняе восеньскае сьвятло,
Як стома, падсьлепаватае.
У распачы ў чоўна
Апала вясло.
Яму рассыхацца пад хатаю.

Апошняе восеньскае жытло,
Як полымя, рудаватае.
Глыбее з прыцемкамі кубло.
І хмара марна
Нябёсы латае...

16 верасня 2000

ЛІСТ ВАСЕМНАЦЦАТЫ

Дзякуй Табе, Гасподзь,
За акрайчык жыцця аржаны!
Бесклапотныя мімаходзь
Яго даспытваюць сны.

Сам не заўважыў,
Калі
Я даласаваў бохан свой.
Доля мая,
Як з ускрайку зямлі,
На мяне пазірае савой.

Дарагі мне акрайчык мой,
Як апошняе ўсё на сьвятле.
Перад незямною зімой
Бохан грэе ў Цябе на сталі...

30 верасня 2000

ЛІСТ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Баяцца кветкі абразіць дол,
Далей ўцякае настрой панылы,
Калі на зямлю
Сыходзіць анёл
Бяскрылым напамніць
Пра іхныя крылы.

Пра тыя крылы, якія расьлі
У кожнага ад нараджэньня.
Ды лёткія крылы
Цяжкімі былі
Для страху зямнога насення.

І сьвет абяскрыліўся,
І вакол
Бакі пралежваюць небасьхілы.
І лётае той,
Да каго анёл
Аднойчы прыходзіць
Прымерыць крылы...

10 кастрычніка 2000

ЛІСТ ДВАЦАТЫ

Мы — толькі цені ісьціны,
Якую
Адчуць дазволіў
Звышні на імгненьне.
Свой век па-свойму
Кожны адвякуе.
Жыцьцё пад небам —
Ценяў мільгаценьне.

Ці мы жывем,
Ці толькі страх лагодзім,
Свой страх,
Што непазбежнаму слугуе?
Ці паміраем мы,
Ці адыходзім
З адной краіны ценяў
У другую?

14 кастрычніка 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Затушыць дзікая трава
Пажар цнатлівы сьціпрых красак.
Заглушыць дзікая трава
Вясёлы сьмех калёраў лугу.
Задушыць дзікая трава
Усё, што дыхае на волі.
Ні разьвядзёнка, ні ўдава,
Яна згарае ў думках ласых,
Пустую галаву знава
Шаленіць ветру-валацугу.
Усё нябыццячы,
Ніколі
Ня чэзьне дзікая трава.

21 кастрычніка 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Нас ніхто не чакаў на зямлі,
Дый на небе ніхто не чакае.
І сюды мы ня самі прыйшлі —
Нас прыслала цікаўнасьць,
Якая
Хоча ўрэшце дазнацца сама,
Для каго мы
Часова жывыя,
Для каго нас
Даўно ўжо няма.
Ў печы мрой нашых
Дровы сырыя...

22 лістапада 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЙЦІ

Мастак —
Паплучнік і супернік часу.
Ўцячы ў сябе нялёгка мастаку.
І міг, як скакуна,
На ўсім скаку
Не запыніць, прынадзіўшы акрасу.
Няхай бягуць навывперадкі з часам
Смялелы вецер і ўчадзелы дым.
Мастак —
У край здзіўленьня пілігрым —
Глядзіць, як міты ходзяць самапасам.

27 лістапада 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦЬВЕРТЫ

Крыж не адпускае зямля.
Ён мусіць зрабіцца ценем,
Успомненым
Прарасьці карэньнем,
Каб паўтарацца дрэвам
Пасья.
Апраметнаю цемрай
Гусьцее імжа.
І сіяцца ўзьняцца
За небасьхілы
З дранцьвелага ад жаху крыжа
Драўляныя крылы...

29 лістапада 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Ідуць спакойна халады.
На плечы ўськінуўшы завеі.
Ад іхняй вусьцішнай хады
Душа вады ніякавее.
Зрабіўся белым марны прах,
Заснула немата глухая.
З гадоў малечых
Першы страх
Сябе забытага гукае.

Ня выдасьць сэнс
Сваіх кладоў.
Сябе ратуе стомай праца.
Усё,
Што выйшла з халадоў,
Павінна ў халады вяртацца.

21 сьнежня 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Дзень пазыч жаўрукам,
Ноч аддай сваю совам.
Хай лянуецца доля,
Стараецца кат.
Затрымайся ў сабе
Ў гэтым сьвеце часовым
Каб адчуць хоць на міг
Усявышні пагляд.

Не забудзься, што кожны
Твой крок на прыкмеце.
Множ дабро колькі моцы,
Ня лічачы множ.
Прышануй цішыню
Ў гэтым стомленым сьвеце,
Каб пачуць, як ступае
Гасподзь басанож.

З мора смутку свайго
Давярайся прылівам.
Будзе шлях твой з выгнаньня
Салодкім ад сьлёз.
Сам сябе пацярпі
Ў гэтым сьвеце цярплівым,
Каб у сэрцы тваім
Нарадзіўся Хрыстос.

24 лістапада 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ СЁМЫ

А нехапіла і дваццаці стагодзьдзяў,
Каб людзтва зразумела, для чаго
Гасподзь аднойчы
На зямлю прыходзіў,
На крыж паслаўшы
Першынца свайго.

Саміх сабе пашматаваць гатовы,
Сабакамі зрабіўшыся,
Ваўкі.

І люталюды ў крылы
Рук Хрыстовых
Яшчэ ўганяюць кутыя цьвікі.

І тым жыве душа,
Што верыць цуду.
Трымае кожнага ягоны кон:
Фаму — зьнявер'ем,
Здрадлівасьцю — Юду.
Страх думае,
Што шчыры толькі ён...

31 сьнежня 2000

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Завея сьветла замятае
Змрок і ўгарбелыя клады,
Як і нябачаная тая,
Што нашы замяце сляды.

Ад жарыці белае згарае
Завея —
Ластаўка зімы.
За летуценнымі гарамі
Сьлязу залевы
Сьняць грамы.

Прысталы сьвет,
Як хлеб, чарсьцьвее.
Сьнег засынае на ляту.
Жвавее, рупіцца завея —
З душы зьмятае чарнату.

1 студзеня 2001

ЛІСТ ДВАЦЦАЦЬ ДЗЕВЯТЫ

Мароз — лютун,
Гром — грукатун,
Спачніце, адтайце,
Да нас завітайце.
І вы, дзядочкі, хадзіце
І непамянёных з сабою вядзіце, —
Мама запрашае есьці куцьцю.
І, затрымаўшыся на імгненьне
Недзе ў блакіце,
Радуюцца душа жыцьцю.

На куцьцю, на Дзяды,
Зьбіраюцца
Ваяводы крывіцкага роду,
Каб наслаць лагоду
На незапыненыя гады.

Каляда-калядзіца,
Крамаяная маладзіца,
Маладзіцца,
Калядзіцца,
Грэцца каля сьвят.
І лёд лядзіцца,
І ладзіцца лад.

6 лютага 2001

ЛІСТ ТРЫЦАТЫ

Яны прылятаюць
Да кожнага ў госьці,
Вяртаючы сьмех,
Даганяючы плач,
Сініца з маленства,
Жаўрук з маладосьці,
Са сталасьці — грак,
З небылосьці — крумкач...

13 студзеня 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Рупна цемру хрысьціць
Крэсіва святлом,
Шэпча цемры:
Ў лесе часу не зваўчэй...
Век жалезны
Б'е каменнаму чалом —
І шугаюць іскры
Ў крэменя з вачэй.

Сустракаюцца, рукаюцца вякі,
Гоняць цемру,
А яна за імі йдзе.
Не святлеюць чалавекі —
Сваякі
Па адзеньню, па надзеі,
Па бядзе.

Грэюць валуны маны
Сваім гарбом
Чалавекі —
Вязні вечныя начэй.
Мур жыцьця-быцьця
Прабіць цьвардым ілбом
Пнуцца так —
Аж іскры сыплюцца з вачэй...

2 лютага 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ДРУГІ

Я жыў, як мне дазволіў Бог,
І гэтак век свой дажываю.
У край бацькоў
З хвароб, з дарог
Вяртаўся,
Як да весніц раю.

Быў родным і няродным рай,
Быў ноччу дзень,
І вечар — раньнем.
Ды Творцу я маліў:
Карай
Не разьвітаньнем,
А вяртаньнем.

Хоць лёс адвернецца сьпіной,
Яны ня ў страх мне,
Страху крокі,
Пакуль жывыя нада мной,
Як думкі Госпада,
Аблокі...

10 лютага 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ТРЭЙЦІ

Чарэпаў шчодра зерне
Бог з сяўні
І засяваў пустэльныя абсягі.
Рунелі мройна зоркі ў вышыні,
І доля клала неспакой на вагі.
І ўпала зерне на счарсьцьвелы дол,
І пачала сьмялець людзкая ніва.
І запыліў крыло сваё анёл
Аб тых,
Што зоркі пасьвілі раўніва.

Пыл зорны днее, цьмее пыл людзкі,
Правеяны кудлатымі вятрамі.
Зямельным нам
Час не падасьць рукі,
А зоркі,
Як у Бога за гарамі.

І зоркі й мы
З адной сяўні, й адзін
Зярняты сейбіт высаваў шчымліва.
Каму застацца небу на ўспамін,
Каму ляцець,
Як пыл цяжкога мліва...

4 лютага 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ЧАЦЬВЕРТЫ

Атожылак, пагонь,
Паходня і Пагоня,
Прысьмеркляя журба
Паганскіх каранёў,
Ахвярніцкі агонь
І цішыня прадонья,
Бажбы і варажбы
Нязрушных камянёў, —

Усё перадае
Айчыннае спрадвечча
Табе, нашчадак сноў
І сьведка забыцця.
Хай распачы твае
Жагнае ўсьмешка меча
І голас Перуноў
Пацьвердзіць моц жыцця...

24 лютага 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Вяла да Бога сябе дарога
Праз завірухі, праз навальніцы.
Была адна, й не было нікога,
Хто б дапамог ёй не заблудзіцца.

Пытала долы — маўчалі долы,
Пытала зоркі — маўчалі зоркі.
Парой вясновай ручай вясёлы
Паказваў,
Як абмінаць пагоркі.

Ці дзён замала, ці іх замнога
Да дня апошняга,
Невядома.
З сабой пясчынку ўзяла дарога,
А зь ёй у думках
Бывала дома.

Ад сьпёкі ў засень брала ляшчынка,
Раса дарогу паіла ўраньні.
І не заўважыла,
Як пясчынка
Вырасла каменем на скрыжаваньні.

На гэты камень
Босай нагою
Аднойчы Збаўца стаў,
І да скону
Сьлед незямным смуткам
Душы гоіць,
З палону змроку вяртае
Кону...

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Дзе б ні жылі,
Мы верныя мясьцінам,
Дзе сам зь сябе
Зьдзівіўся першы крык,
Дзе крыўда першая,
Як плынь з-пад крыг,
Плыве ў далоні
Нашым успамінам.

Чакаюць нас журлівыя мясьціны
Так, як чакалі некалі бацькі.
І сонца ў небасхілы з-пад рукі
Глядзіць,
Адкуль вяртацца мы павінны.

Паадляцелі добрыя вясьціны
У вырай незваротны, ў халады.
Ідзе на Радаўніцу, на Дзяды
Трывога наша ў родныя мясьціны.

27 красавіка 2001

ЛІСТ ТРИЦЦАЦЬ СЁМЫ

Ці зважае на брэх прарок,
Што прыйшоў ратаваць ад аблуды,
Бо пілнуюць ягоны крок
І сабакі, і люталюды.

Ці зважае на сьмех прарок,
Што прыйшоў разбудзіць сумненне,
Бо ў зьняверцаў нямае зрок,
Кленчыць іншабагам
Перамлелі калені.

Ці зважае на гнеў прарок,
Што прыйшоў разьняволіць волю,
Бо дагоднікаў страх урок,
Іх прывеціўшы хлевам-зольлю.

За прарокам
Наколькі сілы
Сьлед у сьлед ідуць небасьхілы!

16 травеня 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Апосталам балюча на зямлі.
Балюча й за бязмозглых, і за мудрых.
Як зьняць з плячэй зь бядою хатулі?
Хто лёс праспаў свой,
Як спытаць, чаму дрых?

Апосталам калюча на зямлі.
Калючы дрот, калючыя ратугі.
Пякучыя ня стыгнуць мазалі.
Стаміўся сподзеў гнуць вясёлак дугі.

Шчырэлі чалавекі, як маглі,
Нявечачы й нябёсы, й воды, й долы.
Апосталам самотна на зямлі,
І зябне іхны сум,
Як вецер, голы.

Гарыцца цёпла лёгкаму гальлю.
Мядзведзь зьняверу
Марна ў ноч рыкае.

Апосталы прыходзяць на зямлю,
Каб нагадаць пасьпець,
Што ўсіх чакае...

10 чэрвеня 2001

ЛІСТ ТРЫЦЦАЦЬ ДЗЕВЯТЫ

Жыць прошласьцю не дазваляе Бог,
А прышласьць анікому невядома.
Хоць дзень твой сённяяшні,
Як цёмны лёх,
Жыві і пачувайся ў ім, як дома.

І прышласьць дбае толькі пра сябе,
І прошласьць пра сябе напамінае.
І зморшчынкамі на тваім ілбе
Праклала сьцежкі доля незямная.

Яна падказвае тваёй зямной
Азяблай долі,
Як пялегваць мрою.
Душа жыве забытаю маной,
Дрыжыць над кожнай звычкаю старою.

27 ліпеня 2001

ЛІСТ САРАКАВЫ

Мы нясем свой крыж наканаваны.
Хто плячо падменіць,
Не чакаем.
Як ні душаць нас, мы не знікаем.
Шлях да волі
Не ў прысадах шаны.

Трэба —
Самі зробімся крыжамі,
Каб спачыў адчай на крыжавіне.
Слава, лёгкая на прыпаміне,
Расчытае нам наноў скрыжалі.

Там, дзе гай крыжоў пакарчаваны,
Ценям цесна на балючых лядах.
У нябёсах душаў і ў паглядах
Беларусь —
Наш крыж наканаваны...

30 чэрвеня 2001

ЛІСТ СОРАК ПЕРШЫ

Мы самі неба нашага настрою
І распагоджваем і навальнічым.
З аблокамі мяняемся абліччам,
Дазволіўшы самоце быць старою.
Дол долі нашай выгарбіць гарою
Стараемся і лёс у сьведкі клічам.
У сотах неба зорных пчол ня лічам,
Што мёдам одуму малодзяць мрою.

Так і жывем з душой негаманкою,
Як у вязьніцах, у сябе саміх,
Даверыўшы спакой свой неспакою.
Не запыняе бег рака зьнікненьня,
Даніну забіраючы штоміг.
Над ёю просіць піць вяртаньня каня.

30 верасня 2001

ЛІСТ СОРАК ДРУГІ

Радасьць трымаем,
Як сьнег, у прыгорчах,
І не заўважым, калі растане.
Доля нас дзеліць
На лепшых і горшых.
Плечы сустрэчы горбіць растаньне.

Гора трымаем,
Як жар, у далонях.
Жалю ня мае жар ні да кога.
Дрэмле ў бяссоньнях,
Як у прадоньнях
Жарсьць маладая й старая трывога.

Наша душа, як суседка чужая.
Зь ёю мы зрэдку дзелімся снамі.
Сподзеў спрасоньня нас заўважае.
Подзіў бяссонна сочыць за намі.

Марна свой лоб успамінамі моршчым.
Позна сябе ад жыцця баронім.
Як ім сагрэцца,
Азяблым прыгоршчам?
Як ім астыць,
Перагрэтым далоням?

13 кастрычніка 2001

ЛІСТ СОРАК ТРЭЙЦІ

Радзіма сноў,
Яна на той зямлі,
Дзе сьнегам стала першая залева,
Дзе радаводнае шумецьме дрэва,
Пакуль раса сьвітае на гальлі.

Радзіма сноў,
На ёй наш сон зямны,
Жыцьцём назваўшыся,
Пачаў нам сьніцца.
І ў вечны дом
Цьмянее акяніца,
І б'юцца шыбіны, і стыне звон.

Радзіма сноў
Глядзіць з-пад аблачын
І думы нашы з выраю чакае.
Дрыжыць бяссонна зорка гаваркая,
Каб не блукаў
Наш стомлены ўспамін.

8 сьнежня 2001

ЛІСТ СОРАК ЧАЦЬВЕРТЫ

На двары і на душы зіма.
Заінелыя калядоўшчыкі,
Калядуем,
Пакуль ён доўжыцца,
Век наш,
Дзе спакою няма.

Поўняцца калядна мяхі
Жалем,
Скрухамі,
Завірухамі.
Пнямі босымі сьцюжу слухае
Панявечаны бор глухі.

Сьцішна
Нашым калядам бяз нас
І ў Бычках,
І на Верасовачцы,
Што кугікала соўка совачцы,
Помніць
Часу ня мае час.

Ходзяць,
Каб абмінуць клады,
Статкі ўзгадак
Нябеснай пашаю...
Каб сагрэліся душы нашыя
Нас вяртаюць дамоў халады.

24 сьнежня 2001

ЛІСТ СОРАК ПЯТЫ

Чым ён новы,
Наступны год?
Радасьць новая,
Новы смутак,
Ці бываюць яны?
Каму так
Бачыць доліла іхны прыход?

Новы год —
Значыць зноў наноў
Перамелюць старое гора,
Прыгадаўшы назаўтра ўчора,
Камяні няўмольных млыноў.

Па сабе
Ці па ўсіх уздых
Вечнасьці.
Новы ён ці чарговы,
Ведаюць цярплівыя словы.
Запытайма іх,
Маладых.

27 сьнежня 2001

ЛІСТ СОРАК ШОСТЫ

Відаць, з успамінаў знішчаных пушчаў
Вяртацца сьнягі
На кругі свае пачалі.
Дзень малады
Нос хітрушчы сплюшчыў,
Прыпаўшы да нізкай шыбіны небасьхілу.
Прыцискаю свой нос,
Калісьці кірпаты,
Да незабытае шыбіны
У заінелым гальлі
І грэюся холадам маінай хаты,
Жмурачыся ад зіхоткай дрыготкі
Завірушнага пылу,
Які дагэтуль дрыжыць...

1 студзеня 2002

ЛІСТ СОРАК СЁМЫ

Як толькі што народжанай душою,
Як першы раз,
Жыць трэба кожны міг,
Каб ранішняга спадзяваньня мніх
Ня нашчыўся скарынкаю чужою.

Як першы дзень,
Апошні дзень тутэйшы
Жыць трэба
І, як першы раз, вітаць,
Каб мройнай радасьці было відаць,
Што страх за непрабудны сум сьмялейшы.

Не зазірай лісьціва ў вочы сьмерці.
Хмялі абачлівасьць і сум сьмялі,
Пакуль твой цень
На стомленай зямлі
Не захацелася дасьвецьцю сьцерці.

5 студзеня 2002

ЛІСТ СОРАК ВОСЬМЫ

Колькі засталася тых гадоў,
У якіх душа яшчэ, як дома?
Дубу-векадуму невядома,
Колькі дазімуе жалудоў.

Прарастуць аднойчы жалуды.
Гадаваць гады самоце люба.
Голаду разяўленая дзюба
Схоча заглынуць адчай руды.

Колькі тых здарожыцца гадоў,
Колькі жалудоў згібее доле,
Ведае вядзьмарыстая доля,
Ля патайных зябнучы кладоў...

17 студзеня 2002

ЛІСТ СОРАК ДЗЕВЯТЫ

А ў нас чужыну журбінай звалі.
Журба на чужыне на ўсё зважае.
Свае раўнейшыя ўзроўі, ўзвальлі,
І родную крыўду ня чуе чужая.

Бо на чужыне вырай самоты
Кліча пад цёплыя аблачыны,
Дзе калыханкай гучаць грымоты.
І град айчынны, як пух качыны.

І помніцца вогнішча сплыламу дыму,
І вечару ў плечы дыхае раньне.

Бог чалавеку дае радзіму,
Як ласку нябесную
І пакараньне...

17 лютага 2002

ЛІСТ ПЯЦІДЗЕСЯТЫ

Анёлам тлумна й пыльна на зямлі,
Самотна й зябкавата ў зааблоччы.
Глядзяць анёлам пільна зоркі ў вочы,
Пытаюцца:
Каго,
Каму,
Калі?
Каго акрылі ад бяды крылом,
Каму ўсьміхнуцца падказалі далі,
Калі параілі рацэ ніколі
Ня спаць ні ў лёдастаў,
Ні ў крыгалом?

І валуны пускаюць карані,
Каб зжыцца зь недасягам даляголым.
Клянецца небам дол,
А неба — долам,
Анёлы прысягаюць чысьціні.

18 лютага 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ПЕРШЫ

Крычалі: хай жыве!
І бацькам называлі.
Аднолькава траве
На доле ці на ўзвальлі
Шумець над галавой,
Што шуму недабрала.
І дзікаю травой
Стаць
Шанцаў стала мала.

І зноў натоўп людзкі,
Як дровы,
Словы паліць,
Узносіць у вякі...

Хто хваліць,
Той і зваліць!

19 сакавіка 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ДРУГІ

Акалее злыднеўскі ашчэр.
Маладзец ня стомяцца ніколі
Слоў сузор'і
На нябёсах волі:
Бог,
Надзея,
Радасьць — БНР!

25 сакавіка 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ТРЭЙЦІ

Вушацкі край — жыву адным табою,
І колькі суджана мне на вяку,
Я пакланюся нізка вушаку
І кожнаму іржаваму прабою.
Зьвяртаюся з набожнаю мальбою,
За подаўкай сьляпцом цягну руку:
Падай, як жабраку, як земляку
Хоць слова маміна зь лясной журбою.
Бо пачынаю глухнуць без яго я,
Як дзень, старэць, як вечар, вечарэць.
Час, рэдзь ніты, але пакінь хоць рэдзь,
Каб выткалася слова дарагое,
Якое б выбегла мой сум сустрэць.

1 травеня 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Перамога дабра над нязломістым злом —
Недасяжна-жаданая перамога.
Ад узберагу,
Як ад настрою сырога,
Адпiхнецца Харон
Надламаным вяслом.

І дарогай бясьсьледнай
У звыклым чаўне
Душы зніклыя павязе павініцца.
І найменьні прасыплюцца
Ў Кона з правіцы,
І лявіца ад згубы сьвятло захіне.

І за човен чарговы
Падзякуе Кон
І харомы Харону
Зь бяревенья живога
Прапануе зрубіць,
А ўдава Перамога
Хай чакае, што нейкі
Ды спраўдзіцца сон.

8 травеня 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ПЯТЫ

Дрыжу над кожным днём,
Прызнаным ціхай скрухай.
Я рад сустрэчы з пнём,
З сарокай-балбатухай.

Зь людзьмі ажно ў запас
Хапіла мне сустрэчаў.
Таму,
Хто век мой пас,
Я ўдзячна не перэчыў.

Хто дасьць кажух віне,
Маёй азяблапечай?
З усімі, хто ўва мне,
Жыве,
Жыву сустрэчай.

9 травеня 2002

ЛИСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ШОСТЫ

Мы — самі мы
Альбо адценьні ценяў,
Якіх паслала неба,
Каб яны
Чакалі нашых зьніклівых імгненняў,
Прысталых ад маны ці ад віны.

У цемры цені мусяць нарадзіцца,
Каб жыць баязнавата на сьвятле.
З маўклівай цемры
Жывіцца жывіца,
Крумкач свой цень крыжасты
Долу шле.

Зялёным шэптам
Цішу цешыць ясень.
Ані зьлічыць ні промняў, ні галья.
У гэтым сьвеце мы —
Жывая засень.
Бяз нам на сонцы выгарыць зямля.

25 травеня 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ СЁМЫ

Дзе добра, там і радзіма, —
Цьвердзіць здаўна лаціна.
А мама даўней казалі:
Там добра, дзе нас няма.
Праветранымі вачыма
Глядзіць на гасьцей чужына,
Выведвае, ці трывала
Трымае свой сум сама.

Радзіма там, дзе спагада
Чакае распачы нашай,
Дзе ў змоўклай рэчцы нябыту
Ускрыжваецца ўспамін.
Дзе ціхаму слову рада
Самота з душою нашчай.
Дзе памаладзеламу міту
Сівіціме скроні палын...

19 чэрвеня 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ВОСЬМЫ

Перабірае лёс ружанец дзён,
За годам год цячэ
Праз пальцы лёсу.
Прах забірае марнату і плён.
Віна не падлягае перапросу.

Ці йдзем за кожным днём
Мы сьлед у сьлед,
Ці сьледам кожны дзень
Ідзе за намі, —
Нам не адкажа ані гэты сьвет,
Ні той, куды наведваемся снамі.

Цікуе за жыцьцём галодны страх.
Зьмяніць сваё мяно
Чакае мена.
Бясконцасьці ружанец —
Млечны Шлях
Перабірае вечнасьць задуменна...

20 чэрвеня 2002

ЛІСТ ПЯЦЬДЗЕСЯТ ДЗЕВЯТЫ

Вушацкі верабей каля вазоў
Шукае, дзе смачней пачаставацца.
Базар сваіх ня чуе галасоў.
Мястэчку цяжка ціхім заставацца.

Лёд да пяску працёрлі палазы,
І дыхаюць у торбу з кормам коні.
Прыйшоўшы зь лесу,
Грэюць маразы
Ля кажухоў пакрэплыя далоні.

Куды сплылі хмурыста вазы,
Дзе на праталінах склыгочуць сані?
Заплакаў вечар,
І на дне сьлязы
Сабе самім здавацца хочуць здані.

Базар жыцця адгуў, адгаманіў,
Ашчодрыўся, адпіўся, адкупіўся,
Адганіў, адзайздросціў, адманіў,
Адхарахорыўся, адчапурыўся.

Праг кожны выбраць, што душы любей,
Ды рыбіна прагненьня тряпяткая.

Мой сум,
Як той вушацкі верабей,
Ля ўспомненых вазоў зярнят шукае...

22 чэрвеня 2002

ЛІСТ ШАСЦІДЗЕСЯТЫ

Кожны для сваёй душы —
Цямніца.
Ад сябе нікуды не ўцячы.
Будзіць вочы досьвітку сніца.
Дрэмле на плячы
Сава начы.

На пакуты Бог душу пускае,
Каб хоць як сагрэць настылы дол,
Дзе пасецца чарада людзкая
І не пераскочыць частакол.

Частакол вышэйшай забароны,
На якім, ня бачныя нудзе,
Каркаюць упартасьці вароны,
Покуль рунь ня сьпіць і дождж ідзе.

Сонцу сьпёка б'е паклон свой ніцы.
Звыклі грэць настрой свой халады.
Рухаюцца па зямлі цямніцы,
Покуль не ўцякуць ад іх сьляды.

23 чэрвеня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ПЕРШЫ

З-за золата зямлю перавялі,
А з-за зямлі — людзей,
З-за дроваў — пушчы.
Хапіла ўсім і золата й зямлі.
Стаміўся зрок сьляпы
І змрок відушчы.

Хапіла дроваў на агонь,
Які
Тым пяткі казытаў, хто прагнуў волі.
І хакалі, як ганчакі, вякі
Ці, як валы, цягнуліся паволі.

І золатам гарэлі вугалі,
Каб учарнець ачахлай аральлёю.
І толькі зорак сьмелыя чмялі
Гулі,
Каб быць пачутым імглою.

26 чэрвеня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ДРУГІ

Пакуль яшчэ застанеца калісьці,
А заўтра кудысьці само ўцякае,
Ісьці ў сябе —
Адзінае выйсьце,
Хоць і там цябе ніхто не чакае.

Ад вока злога
Лёсу й людскога
Схавацца нікому нідзе немагчыма.
Ісьці ў сябе —
Даўгая дарога,
Яна са стомленымі вачыма.

Яна свой пачатак бярэ з адчаю,
Стараецца абмінуць нізіну,
І жменьку сподзеву пазычае
І напаміну, і прыпаміну.

Ісьці ў сябе,
Покуль ходзяць ногі
Ня ўшчэнт здарожанага памкненьня.
Ісьці ў сябе,
Покуль будзе змогі,
Ня думаць, што дзень твой
Менее й менее...

28 чэрвеня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ТРЭЙЦІ

Супонец —
Лясное возера — не ўзгадае,
Адкуль да яго прыстала мяно.
Ці самота,
Калісьці яшчэ маладая,
Лесуна ўракла,
І лясун на дно

Супонь упусьціў,
Калі вёз дасьвецьце,
І воз зь цішынёй зачапіўся за пні,
І баравіне ў зялёным лесе
Пачулася:
«Каня, лясун, супыні...»

Ці не таму так
На далані ў Супонца,
Распудзіўшы смутак,
Раскашуецца
Па-вушацку сонца.

4 ліпеня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Падуладны зорнай варажбе,
Неад'емны ад зямнога пылу
Кожны, зрэшты, зьдзівіць сам сябе,
Да свайго прыстаўшы небасьхілу.

Небасьхіл прыжмураны імкнін
Помніць раньні вырай летуценьяў,
Што ляцеў з растаньнем на разьмін,
А яму сьвітанак сьветлаценіў.

Небаўзгадны радасьці й журбе,
Патаемны ў нестаптаным часе
Кожны рэштай зьдзівіць сам сябе
Той,
Што на зязюльку засталася.

Бо зязюльку ўчуўшы першы раз,
Драбязой зьвіні й паганцам слухай,
Колькі год налічыць у запас.
Потым свой падлік
Праверыш скрухай.

6 ліпеня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ПЯТЫ

Заплюшчыўся,
І на мяне зірнулі
Далёкія мае былыя вочы.
Яны мяне, вядома, не спазналі.
А я ўзгадаў, ажно памаладзеў.
Глядзелі на здарожаную стому,
Як чорныя агеньчыкі, гарэлі
Мае калісьці,
Нейчыя цяпер.
І не было ў іх, чыстых, ні папроку,
Ні шкадаваньня, ні цяжкага смутку.
Ды штосьці ськіравала іх, відаць,
Вясёла разьвітацца —
На сустрэчу.

1 верасня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ШОСТЫ

Але сам Ісус не давяраўся ім, бо ведаў усіх.

Эвангельле паводле Святога Яна [2: 24]

А табуны шануюць бізуны,
Ды не таму, што
Баяцца позірку свае віны
І, сьпіны згорбіўшы,
Шануюць муштру.

Юрма, як пыл, узносіцца сама.
Юрме дарма
Прарок а ці Мэсыя.
Няма прарокаў — клопатаў няма.
Юрма прыйсьці
Мэсыю не прасіла.

Спакой нябесны —
Вечны пілігрым.
Пасланаму часовы сьвет наведась,
Лягчэй Мэсыю несцьці крыж,
Нячым
Людзкую шчырую няшчырасьць
Ведаць.

5 верасьня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ СЁМЫ

Дзе радзіма думак нашых душ?
Думкі й душы —
Зорныя блуканкі.
Хмары —
Небастрэхіх хатаў ганкі,
Спатыкнуцца мусіць,
Хто нядуж

Асьмялець пагрукацца ўначы
У зачыненыя дзьверы Кону.
Рупнасьць рада нагадацца плёну.
Добра сну ў анёла на плячы.

Думкаю празорыцца душа.
Думка заручаецца душою.
Яснасьць,
Ахінуўшыся імжою,
П'е нагбом
У ісьціны з каўша.

6 верасня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ВОСЬМЫ

У адвячорка пад верасьнёўскім крылом
На суку суцішыліся тры вароны,
Тры абшчыпанья цемраю гроны
Вінаграду праклённага каркату.

Па апалым лісьці насыцярожаная цішыня
Ступае, высока падняўшы красьсе
Пальцамі,
Што аб летні сквар апякліся.

Суравей дагэтуль баіцца
Развязаць хатуль з навальніцай.

10 верасьня 2002

ЛІСТ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ДЗЕВЯТЫ

Бог высавае з аднае сяўні
І зерне й чалавека,
Каб радзілі
І ярына, і сум па вышыні,
Каб у анёлаў
Прамаўлялі крыльлі.

Душа людзіну жывіць,
Зерне — клёк.
Рунее й каласуе ўсё на сьвеце.
Каго сьвятло,
Каго пілнуе змрок,
Таемнячыся ў завязі і ў цьвеце.

Хоць прыбышу зь нябёсаў —
Валуну
Да часу мову адняло,
Ён чуе,
Мудрае і гукае даўніну,
Каменячы бяду,
Сваю й чужую.

11 верасня 2002

ЛІСТ СЯМІДЗЕСЯТЫ

На ганку вечара
На хутары маладосьці
Пасьвіць вачыма зоркі
І ня думаць пра зьнічку,
Што дагарае нэрвова.
Хай той начэе, чыя наканаванка
Разьвітваецца зь небагладам тутэйшым.

Потым на хутары сівізны
Загадаць на зорку,
Якая дрыжыць
За лёс твой азяблы,
І шчасьлівец з таго ўжо,
Што ганак вечара нагадаў,
Як бярвеньне пэўнасьці,
Прывезенае бясхаціцаю
Зь незасмучанай пушчы раніцы,
Пахла жывіцаю...

16 верасьня 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ПЕРШЫ

Лета на цэлую восень
Маладзейшае за зіму,
Таму й халадоў яно не баіцца.
Дрэва сьсечанае
Ценю свайму
Хоча прысьніцца.

Ад козыткі руні
І ўпарталобых плугоў,
Не сьпяшаючыся, адпачывае аблога.
Кожны хоча ўзгадаць
Каля восеньскіх берагоў
Сябе былога.

Жыцьцё — ўспамін незабытны
Жыцьця таго,
Дзе здарожаны лёс
Абначавалі аднойчы.
Ды нельга ніколі
Узгадаць аднаго,
Што сьнілі матчыны вочы.

29 верасьня 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ДРУГІ

Пакуль мой смутак
Яшчэ не ляны
І сподзеў гняздо не пакінуў,
Ляціць да родных мясцінаў
У сны
Вырай маіх успамінаў.
Там поўныя клопату халады
І ў крыўды
Самы пяшчотны дотык.
Адстаў і не дагнаў чарады
І абзімаваў
Маленства падлётак.

30 верасня 2002

ЛИСТ СЕМДЗЕСЯТ ТРЭЙЦІ

Крыж — спынены вятрак
І ўсьмешка руху,
Бо толькі ў руху
Рух жыве і ўсім
Дае жыцьцё,
Адвееўшы на дым
Мітрэнгаў нашых марных пацяруху,

Крыж — скарчанелы птах
І ўзмах сумневу,
Які застыг, пачуўшы вышыню.
І рыжы жак
Сумеўся ўпершыню,
Ня ведаючы, што параіць дрэву.

Крыж — гэта мы,
Што ўсё ўхапіць хацелі
І нецярпліва рукі развялі.
Але здранцьвелі й ценямі ў быльлі
Дрыжэцьмем
Над сваёй глухой пасьцельлю.

4 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Гэты краў,
А гэны краўся спраўненька
У правадары, ў павадыры.
Астудзіў усіх
Пясок сыры.
У народа памяць,
Як у страўніка.

5 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ПЯТЫ

Многа жніва, а рупліўцаў мала.
Пасеянае відушчай рукою,
Зерне ў глухой аральлі ня спала.
Сьпяліў каласы
Сьвяты неспакой.
Праца трываліць усё зямное.
Жаць нам і жаць
Сьветлую багадаць.
Нам не вятрыста
У Госпада за сьпіною.
Звышняму доўг,
Колькі жыць,
Не аддаць.

7 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ШОСТЫ

Лёс вучыцца ў крамяных зор
На долы не глядзець звысоку.
Лес вучыцца ў рахманых гор
Трымаць нябёсы й не згінацца.
Ня цёмна сонцаваму воку
У вочы сораму ўглядацца.
Сябе ўракаць нялёгка ўроку.

Толькі Бог Прароку
Дарадца.

9 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ СЁМЫ

А лета ад вясны,
Зіма ад лета
Лістоў чакаюць.
І лятуць лісты.
І, пераксьціўшы існасьць,
Небаксты
Нябыту пішуць,
Што няясна мэта
Жыцьця й быцьця.
Паштарская карэта,
Нябачная
Да прывіднай вярсты,
Вязе лісты,
І шлях ёй
Меціць мета
Спакою й забыцьця,

Пакуль мы самі
Ня вернемся
Зялёнымі лістамі...

10 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ВОСЬМЫ

Туды — ў адзіныя мясьціны,
У першакрык,
У першаплач,
Мой сум вяртаюць напаміны:
Паслухай,
Пагукай,
Пабач!

Паслухай думку аблачыны,
Сон заблуканы пагукай,
Пабач на хвалі сьлед качыны,
Грахам парай
Падацца ў рай.

Я не адзін,
Хоць тлен няспынны
Карчуге ўсё з-пад караня,
Пакуль жывуць яшчэ ўспаміны —
Апошняя мая радня...

28 кастрычніка 2002

ЛІСТ СЕМДЗЕСЯТ ДЗЕВЯТЫ

І гэты сьвет аднойчы быў пачаты,
Каб той
Свой неспасьціжны меў працяг.
І забыцьця спагадлівыя шаты
Бяруць у засень
Наш кароткі шлях.

Той сьвет
Цікавіць нас на гэтым сьвеце,
А ці ўзгадаем
Гэты сьвет на тым?
Хто нас прывеціць —
Рай ці апрамецьце?
Ці мы ўзгадаемса сабе самім?

Рыкае непамыснасьці цяліца
На здратаванай пашы мітусьні.
Апошнім з Панам Богам падзяліцца
Душа ляціць,
Забыўшы доле дні.

Не засыхае хмара дажджавая.
Трава жывая
Будзіць сон капца.
Апошняга нічога не бывае.
Жыцьцё і пачынаецца з канца.

31 кастрычніка 2002

ЛІСТ ВАСЬМІДЗЕСЯТЫ

Адлегласьць — адлега,
Калі адлягае
Ад сэрца ў зімы
Недаверу й зьнявагі.
Блукае ростань
Ля зялёнага гаю
І сум раўнавагі
Кладзе на вагі.
І шалю жалю
Шаля надзеі пераважае,
І дарога дадому,
Як і душа, маладзее.

7 лістапада 2002

ЛІСТ ВОСЕМДЗЕСЯТ ПЕРШЫ

Усё забываецца, ніякавее.
Як што й застаецца,
Дык толькі забытае.
Перадзазімкавая ліставя
Вятрыстыя думкі галін
Пераблытае.

І самі сябе перапросяць правіны,
Бездапаможныя перад зьдзекамі.
Галіны пацягнуцца ў напаміны,
Каб іх вершалініста ўспомнілі
Некалі.

Галодную памяць
Стомленай глыбіні
Варушаць перамоўкля карані.

11 лістапада 2002

ЛІСТ ВОСЕМДЗЕСЯТ ДРУГІ

Душа папросіцца дадому,
Да ацалелага падстрэшша,
І, непавінная нікому,
Падасца Млечным Шляхам пеша

Згадаць чарговую цямніцу,
Дзе паўтарылася нанова.
Пярун там сватаў Юліскавіцу,
Грымоцячы на вуснах словы

Пра жарсьць,
Якая паліць долы
І знавальнічаныя хмары.
А небакрылыя анёлы
Пасуць бязгрэшных душ атары.

Усе мы —
Цыганы Сусьвету.
І нашы душы — качаўніцы.
Зямному нашаму імпэту
Свой лёс даверыў
Посах ніцы...

22 лістапада 2002

ЛІСТ ВОСЕМДЗЕСЯТ ТРЭЙЦІ

Як абжываўся наш крывіцкі прашчур?

Зь вясновых сноў падмурак змураваў.
Паабчасаў праменьне да жывіцы.
Самшыў касмата воблакамі сыцены.
Узняў з прыгорбленых вясёлак кроквы.
Дах бліскавіцамі нарашаціў.
Накрыў хаціну абніжэлым небам.
Абгарадзіў шырока двор ракою.
А рыбіна раку панесла ў мора.
А прашчур стог спакою накасіў.
Пад стогам вочы зьвёў, ды цесляра
Спаконнаклопатны ўстурывіў занятак —
Стругаць нязломістых крывічанятак
Ня толькі для свайго двара...

1 сьнежня 2002

і застатку і собою

Зауважте
добра
вернуцца!

Школьна 6.

Василь

23. V. 2002

Абязбожаны люд

ХВАСТАТЫ

сучасная казка для дарослых

Калі на складзе пачало цямнець і над уваходам загарэлася электрычная лямпачка, Хвастаты вылез з нары.

Бегчы ў складзкія памяшканьні было яшчэ рана. Хвастаты ведаў, што вусаты чалавек у сінім халаце яшчэ сядзіць у сваёй цеснай канторцы і курыць, — дымам ад ягоных цыгарэт прасьмярдзелі ўсе складзкія закуткі. Трэба было пачакаць. Хвастаты быў пацук разважлівы і ніколі не кіраваўся уласным апетытам, нават калі быў галодны. Цяпер ён быў дужа галодны, бо ня еў колькі дзён, — з той пары, як за шклянкой загародкай паявіўся гэты Вусаты і зачыніў жалезныя дзьверы ў тую палавіну складу, дзе было ўсё. Праўда, усе тутэйшыя горы мяхоў, штаблялі каробак і скрынак з бутэлькамі Хвастатага мала цікавілі. Колькі начаў таму ён натыкаўся там на каробкі ў куце, ад якіх ішоў адмысловы, надта ж прываблівы пах, і пацук не ўтрымаўся. Прагрызьці ў кардоннай каробцы патрэбную дзірку было няцяжка, і ён добра паласаваўся сырам, — так, што ледзьве прашчаміўся ў сваю цеснаватую пад падлогай нару. Але во — прыйшоў Вусаты і зранку зачыніў абабітыя жалезам дзьверы. Гэтыя дзьверы цяпер не адчыняліся ні ўдзень, ні нават уначы, калі Вусатага не было на складзе. І Хвастаты здзіўляўся — што той надумаў?

Цяпер ён не саступіў выхад з нары, бо адтуль маглі паявіцца суродзічы, — гэтыя дурныя, галодныя пацукі розных узростаў, якіх цяпер нямала распладзілася ў падпольлі. Каб не выклікаць нейкіх захадаў Вусатага ды ягонай кампаніі, пацукоў належала затрымаць ці вярнуць назад. Адночы ўжо зда-

рылася такое, што ў адказ на пацучыныя свавольствы сюды прыйшлі людзі ў гумовых фартуках і ў масках, зь нейкімі прыладамі ў руках, яны напусьцілі ў норы сьмяротнай атруты. Тады шмат якія з пацукоў загінулі, але Хвастаты і яшчэ колькі самых разумных засталіся і адказалі інтэнсіўным размнажэньнем; пад весну іхня калёнія павялічылася больш чым удвая. Ён чуў, як людзі казалі, што засталіся з носам. Вельмі магчыма, думаў пацук, — іхня насы пакуль пацукоў не цікавілі.

Хвастаты ўжо ведаў, што трэба пільна сачыць за людзьмі, ня даць ім захапіць пацукоў зьнянацку. І без патрэбы не высоўвацца з нары, не паддавацца на правакацыі. І нікому ня верыць. Нават калі які небудзь першагодак прывалачэцца са складу і скажа, што пад'еў сыру. Гэта можа быць хлусьня, а можа і правакацыя. Хвастаты быў пацук разумны, хітры і спрактыкаваны.

Той ночы яму нічога, аднак, не абламілася. Пасьля таго, як Вусаты пайшоў, ён старанна абнюхаў усе закуткі пярэдняй сэкцыі складу. Але жалезныя дзьверы ў галоўнае памяшканьне заставаліся зачыненыя, а ў пярэднім нічым прыстойным нават ня пахла. З новых рэчываў там паявілася нейкая жалезная бочка ў куце, ад якой сьмярдзела жалезам. Жалеза пацука таксама не цікавіла. Пад ранак ён вярнуўся ў сваю нару. Сядзеў там, аднак жа, нядоўга — ягоны спакой парушыла мітусьня, якую ўсчалі ягоныя суродзічы, — ён кінуўся да выхаду з нары і хутка зразумеў, што здарылася звонку. Гэтыя дурні-пацукі, мабыць, не стрывалі голаду і, як толькі адчыніўся склад, спрабавалі праскочыць у галоўную сэкцыю. Але хіба гэта можна было рабіць удзень, пры людзях? Людзі, канешне, узьнялі трывогу, застукалі, забегалі, кагосьці з пацукоў прыбілі, астатнія разьбег-

ліся па кутках і пахаваліся ў норках. Зрэшты, так ім, дурням, і трэба, — ня лезьце раней часу, думаў Хвастаты. Стаіўшыся ў нары за паўметры ад выхаду, ён ня мог бачыць, што адбывалася наверху, затое добра чуў тупат ног, скрыгат чагосьці цяжкага, што цягнулі побач, лаянку рабочых. Але гэта былі ня хімікі з санстанцыі — тыя працавалі моўчкі, іхнюю хітрасьць цяжка было адгадаць, і толькі Хвастаты быў здольны на тое. Гэтыя ж размаўлялі гучна, мабыць, лаяліся і няспынна курылі. Сярод іншых ён пазнаў малады голас грузчыка Белабрысага, які аднойчы ледзьве не наступіў яму на хвост і надта спалохаўся. З таго часу Хвастаты Белабрысага баяўся. Вусатага ж там не было чуваць, але пацук адчуваў, што той дзесь паблізу. Ён ужо ведаў, што маўклівыя заўжды самыя небясьпечныя, — сваім крыкам, як і сваёй злосьцю, яны ўпіваюцца самі, мала што пакідаючы іншым. Вусаты ж, адчуваў пацук, быў, можа, і ня надта злосны, але надзвычай небясьпечны.

Але Хвастаты быў пацук цяроплівы і ўмеў чакаць. Ён ня еў ужо пяць ночаў запар. Увечары на кароткі час вылязаў з нары, уздоўж плінтуса прабіраўся да заветных дзвярэй і, пераканаўшыся, што тыя запёртыя, вяртаўся назад. На шляху яму сустракаліся некаторыя зь ягоных суродзічаў, якія, як заўжды, мітусіліся, шукалі ўсюды, куды толькі можна было пралезьці, але, мабыць, дарэмна. Іхнія дурныя спробы заканчываліся ранішнім крыкам ды лаянкай людзей. Аднойчы там брахаў сабака, магчыма, прыведзены на склад для таго, каб напалохаць пацукоў. Але пацукі сабакаў не баяліся, як не баяліся і катой. Каты даўно былі напалоханыя пацукамі і не маглі ім прычыніць ніякае шкоды. Найбольшы пацуковы вораг быў чалавек.

Нарэшце Хвастаты свайго дачакаўся.

Як толькі ў канторцы патухла сьвятло і сьціхлі цяжкія крокі Вусатага, ён выбраўся з нары. Шлях уздоўж плінтуса быў яму добра знаёмы, жалезныя дзьверы былі поруч. Яшчэ ў нары ён адчуў, што сёньня штосьці павінна здарыцца — штось доўгачаканае і радаснае. Так яно і атрымалася: жалезныя дзьверы былі не зачыненыя. Мабыць, сьпяшаючыся, Вусаты толькі прычыніў іх, пакінуўшы нешырокую шчыліну, у якую лёгка прашчаміўся Хвастаты.

У прасторнай сэкцыі складу стала і яшчэ болей прасторна, шмат якія скрынкі і штаблялі адсюль вывезлі. Хвастаты хутка праскочыў па вузкім праходзе ў дальні куток, дзе яго, аднак, чакала вялікае расчараваньне — кардонных карабоў на ранейшым месцы не аказалася. На іх месцы стаяў шэраг шклянных бутляў, ад якіх ішоў агідны ядавіты смурод. Хвастаты кінуўся сюды-туды па праходах, і ў адным месцы, бліжэй да выхаду, адчуў, як запахла знаёмым. Слабы пах сьвежага сыру ішоў аднекуль зверху. У сэкцыі паўнаваў паўзмрок, слаба сьвяціла цьмяная лямпачка, што-кольвечы згледзець было нельга. Але Хвастаты быў разумны пацук і хутка зразумеў, што гэта пахла з вялізнай, пастаўленай на папа, мэталічнай бочкі. Але як узьлезьці туды? Па мэталу пацукі лезьці не маглі, ня мог лазіць па ім і Хвастаты.

Але ён быў таксама пацук вынаходлівы і хутка сьцяміў, што залезьці можна па скрынках, якія бязладна грувасьціліся ля самай бочкі. Драўляныя гэтыя скрынкі былі пустыя, некаторыя паламаныя, і пацук хутка ўзьлез па іх на самы іх верх. Побач была бочка, і зь яе ішоў яшчэ больш, чым унізе, павабны пах сыру. Ну ведама, вялікі кавалак сыру бялеў у змроку на канцы недаўгой дошчачкі, якая ляжала над бочкай. Другі яе канец апынуўся якраз пад па-

цучынымі лапамі. Дошчачка была здатнай шырыні, каб зь яе не зваліцца, і Хвастаты ня надта таропка, але і не марудзячы, падаўся да сыру.

І тут здарылася штось незразумелае — дошчачка раптам перакулілася, і Хвастаты ўніз галавой паляцеў у бочку. Дошчачка адразу ж вярнулася ў ранейшы стан, забраўшы з сабою сыр.

Нейкі час Хвастаты быў у шоку — такога ён не чакаў. Заўжды ён умеў абмінаць самыя хітрыя пасткі, ніколі не дакранаўся да самых апэтытных прынадаў, засьцярогся ад хіміі мінулай восеньню. А тут так па-дурному папаўся, нібы самы апошні першагодак. Ён ужо зразумеў, што гэтую пастку збудаваў усё той жа Вусаты.

Дрыжучы ад страху і злосьці, Хвастаты нават не спрабаваў выбрацца з жалезнай пасткі. Пачуцьцё голаду, якое дапякала яму некалькі дзён, раптам прапала; замест яго зьявілася пачуцьцё гневу — ён гатовы быў грызьці жалезныя сьцены бочкі, калі б тое было магчыма. Ён ужо ведаў, што да раніцы адсюль не выбрацца, а раніцай сюды прыйдзе Вусаты і панішчыць яго. Яго — самага дужага, самага сьмелага пацука на складзе. Зрэшты, яно і зразумела: у барацьбе за існаваньне ў пацучыным грамадзтве першымі гінуць самыя вартыя і самыя годныя. У той жа час астатнія, дурныя і баязьлівыя, будуць жыць і сьмяяцца зь яго. Але, мабыць, такая ўжо іх, пацучыная, прырода.

Хвастаты яшчэ не адышоў ад шоку, як наверсе пачуўся асьцярожны стук пацучыных лапак па дошчачцы, і тут жа ў бочку зваліўся новы пацук. Канец дошчачкі разам з сырам зноў задраўся ўгору. Новы пацук спалохана замітусіўся на дне бочкі. Хвастаты на тое ніяк не адрэагаваў, ён меркаваў, што рабіць? Адчуўшы прысутнасьць Хвастатага, малады пацук,

дробна калоцячыся, сьцяўся насупроць пад сьцяной бочкі. Хвастаты яму ня стаў спачуваць, толькі падумаў: сам вінаваты, ня лезь, куды ня трэба. Ён нерухома сядзеў, марудна адыходзячы ад шоку.

Пацукі падалі ў бочку амаль праз роўныя прамежкі часу, — усіх моцна вабіў дужа смачны пах сыру. Пад раніцу ў бочцы іх аказалася восем штук, у тым ліку два буйныя самцы з восеньскага памёту пацукоў. Амаль у поўнай цемры ён нюхам пазнаў бы іх, бо ўжо ня раз зь імі біўся і цяпер падумаў, што іхняя сустрэча дабром ня скончыцца. У падпольлі дагэтуль яны стараліся пазьбягаць адзін аднаго, але тут такая магчымасьць мінулася. Зараз тут прыйдзеца вырашыць, каму зь іх жыць.

Мабыць, аднак, разумным сябе лічыў не адзін Хвастаты, а і яшчэ некаторыя з тых, што трапілі ў гэтую пастку. Сьпярша ўсе яны нерухома сядзелі, павольна ачуньвалі ад шоку падзення. Затым у цемры раздаўся быццам бы беспрычынны прарэзьлівы піск, і пачалася бойка. Пачуцьцё жаху ахапіла пацукоў, хтось, не стрымаўшыся, першы кінуўся на суседа. Магчыма, гэта быў адзін з двух братоў, — ягоны кліч стаў сыгналам да пачатку сьмяротнай схваткі ўсіх з усімі. Хвастаты ведаў і памятаў яшчэ з часу ўласнай маладосьці, што марудзіць у такіх выпадках не выпадае — тое можа каштаваць жыцьця. Перамагае самы рашучы і самы спрытны. Хвастаты ў адказ таксама прарэзьліва праварашчэў і накінуўся ў цемры на суседа, — можа, таго самага, што сьледам за ім трапіў у бочку. Ён даволі лёгка забіў яго, разарваўшы таму горла. Але тут і сам ледзьве пасьпеў выкруціцца з-пад нейчых вострых зубоў, перавярнуўся цераз галаву і ўпіўся зубамі ў чыйсьці цёплы і мяккі живот. У цеснай бочцы ўтварыўся вірлівы клубок зь целаў ахопленых жахам пацукоў,

якія рвалі, грызьлі, тапталі адзін аднаго, — нападзі і абараняліся адначасна. У бочцы надта патыхала пацучынай крывёй, і ў яе паху зусім патануў нядаўна яшчэ жаданы пах сыру.

Гэта быў жорсткі і даўгі бой не на жыцьцё — на сьмарць, зь якога да ранку ўцалела двое — Хвастаты і малады пацук восеньскага памёту. Усе астатнія, сьцякаючы крывёю, валяліся на дне бочкі; некаторыя ўжо страцілі ўсе адзнакі жыцьця. Самец быў моцна паранены нейчымі зубамі, але, пачуўшы ўцалелага Хвастатага, намогся на слабы баявы кліч і аскаліў зубы. Зьнясілены ў бойцы Хвастаты, зрабіўшы спрытны кароткі выпад, без усялякага сыгналу ўхапіў зубамі за ўжо скрываўленае горла і дабіў самца.

Крывавае бойка скончылася — у бочцы Хвастаты застаўся адзін. Адзінота гарантавала яму нейкую магчымасць жыцьця — хоць бы да раніцы. Вядома, гэтага было мала, але інстынкт падказваў пацуку, што часам з самых малых магчымасьцяў складваецца даўгое жыцьцё. Асабліва калі мець волю змагацца за яго да канца і надта не сьцерагчыся прыцыпаў. Хвастаты са страхам чакаў ранку, калі прыйдзе Вусаты і прыкончыць яго ў бочцы. Гінуць ён паранейшаму не хацеў. Праўда, ягонае самалюбства падагравала ўсьведамленьне таго, што ўсё ж ён перамог усіх уласных суродзічаў. Што ж да чалавека, дык вядома, што яго перамагчы немагчыма.

І ён прыйшоў, той страшны Вусаты. Сьпяраша загрузкалі ягоныя боты каля канторкі, пасля ўспыхнула электрычнае сьвятло, якое адразу разагнала паўзмрок у сэкцыі. Здаецца, Вусаты быў не адзін. Хвіліну пасля прагучэў чыйсьці бесклапотны сьмех — здаецца, гэта быў малады грузчык Белабрысы. І вось ярка пыхнула лямпачка пад стольлю ў сэкцыі

— у бочцы стала амаль відна. Хвастаты акінуў задаволеным позіркам нерухомыя целы сваіх ахвяр і нарыхтаваўся да сустрэчы з Вусатым. Калі той працягне руку, пацук адразу ўчэпіцца ў яе і загіне — як і належыць пацуку-пераможцу, пацуку-лідэру. Ён быў пацук ганарысты і не хацеў хавацца сярод трупаў іншых, што кучкай ляжалі на дне бочкі, не хацеў прыкідвацца мёртвым. Калі над бочкай паявіўся ненавісны твар Вусатага, ад якога дужа сьмярдзела цыгарэтамі «Мальбара», што штаблялём ляжалі пад вакном сэкцыі, ён ашчэрыў зубы і пагрозьліва засіпеў. На болей гучны кліч у яго ўжо не хапіла сілы.

— Ну як там? — пачуўся голас здаля. Гэта пытаўся Белабрысы.

— Парадак! — задаволена адказаў Вусаты. — Твая праўда.

— Хто-небудзь застаўся?

— А вунь сядзіць Хвастаты...

— Во і добра. Выпускаем.

Бочка раптам нахілілася, Хвастатага ледзьве не заваліла мёртвымі цэламі пацукоў, але ён адскочыў і апынуўся на самым краі бочкі. Зусім побач быў ненавісны твар Вусатага, але ён ня меў на сабе ні пагрозы, ні злосьці. Бочка нахілілася і яшчэ ніжэй.

— Ну, матай адсюль! — зусім незласьліва сказаў Вусаты.

Здаецца, той яго выпускаў. Хвастаты нарэшце сьцяміў гэта і хуценька нырнуў з бочкі пад скрынку. Ягонья адносіны да Вусатага разам зьмяніліся — ён перастаў ненавідзец чалавека. Аказваецца, той зусім ня кепскі — той добры. Той яго паратуе. Гэта ягоныя суродзічы-пацукі спрабавалі яго забіць, а чалавек яму дорыць жыцьцё. Які ж ён быў дасюль дурань, што ненавідзеў людзей!

З-пад скрынак ён удала перабраўся да сваёй нары

і схаваўся ў яе выратоўчай цемры. Ён толькі пасьпеў пачуць, як ззаду ў чымсьці засумняваўся Вусаты, і Белабрысы яму адказаў:

— Нічога, усё будзе о'кей! Трэніроўку меў, што трэба. Празь месяц ніводнага не застанецца...

Затаіўшыся ў нары, Хвастаты марудна ачуньваў ад начных перажыванак і думаў, што цяпер яго галоўныя ворагі — яго ж суродзічы. Ён будзе іх бязьлітасна нішчыць ужо хоць бы таму, што ён самы дужы. А ў каго сіла, у таго і праўда. Хаця ніякая праўда яму не была патрэбная. Няхай праўду шукаюць слабакі. А над ім ёсьць Вусаты. Ён яго бог і праўда.

Вусаты ж, мабыць адчуўшы перамену ў настроі пацука, а можа з свае дабрыні, паклаў каля ягонай нары той самы кавалак духмяняга сыру, які ноччу пацуку не дастаўся. Але Хвастаты на яго не рэагаваў — цяпер яго хваляваў толькі пах крыві.

Празь месяц на складзе сапраўды не засталася ніводнага пацука. Апроч Хвастатага, зразумела...

КОШКА І МЫШКА

Мышка ў той день увогуле была сытая, але яна была маладая, цікаўная і доўга не магла сядзець на адным месцы. Тым болей у яе цёмнай норцы, дзе нічога не было відаць, нічога не чуваць. А поруч, на падворку — яна ўжо ведала — была процьма цікавага, асабліва пад лапухамі, дзе бегалі порсткія кузуркі, сядзелі, варушачы вусамі, чорныя жукі, а на травяных галінках круцілі рожкамі дзівосныя сьлімакі ў цвярдых, скурчаных ракавінах. Увогуле мышка была далікатная, добразычлівая да малых насельнікаў падворку. Яе таксама ніхто асабліва ня крыўдзіў, і яна думала, што дужа баяцца там не было чаго. Яна імкнулася быць аптымісткай.

Праўда, яна ўжо чула, што недзе там час ад часу паяўляецца страшны мышыны вораг — кот. Але мышцы яшчэ не даводзілася спатыкаць яго, і яна думала, што і не давядзецца. Навошта кату цікаваць малую палахлівую мышку — мабыць, яму лепей мець справу зь вялікімі пацукамі. З мышкі які наедак?

Той раз яна магла б і не вылазіць з норкі, але ўзяла ды вылезла.

На падворку пад лапухамі было цёпла, аж гарача, і ціха, — мабыць, жывёлу яшчэ не прыгналі з поля. Побач шорчалася ў пяску квактуха — старая, рабая курыца, якая квохнула разы два, заўважыўшы мышку. Мышка шмыргнула ля яе далей да прызбы і раптам толькі распачна піснула. Аднекуль зверху на яе пляцнуліся дзьве кіпцюрыстыя лапы — бегчы ўжо не было як. Канечне, то была кошка — маладая, юрлівая, зь белымі прыгожым лапкамі. Мышка сьпярга спалохалася, але тыя лапкі абыходзіліся зь ёй далікатна, і тое супакойвала. І мышка падумала, што ўвогуле ёй пашэнціла — было б

куды горш апынуцца ў страшных кіпцюрох ката. А там, можа, і нічога яшчэ ня здарыцца, — мышка хацела быць аптымісткай.

І праўда, не ўчыніўшы ёй вялікага болю, кошка падхапіла мышку зубамі і вынесла на чысты, падмецены падворак. Мышка напружана думала, і ўсё так выходзіла, што кошка палуднаваць ёй не збіраецца. Інакш бы яна пад'ела ў зацішку, ля лапухоў. На падворку нікога не было, кошка паклала мышку ў доле. Мабыць, можна было б паспрабаваць уцячы, але мышка не хацела выказваць непаслушэнства і тым злаваць кошку. Яна ўсё спадзявалася на лепшае. Тады кошка далікатна штурхнула яе лапкай пад бок, нібы патураючы бегчы. І праўда — мышка пабегла.

Зусім ужо блізка было да норкі, як кошка ўсё ж дагнала яе і дужа ўпілася кіпцюрамі ў хрыбціну. Мышцы стала дужа балюча, і яна аж перастала дыхаць. Але неўзабаве і супакоілася, бо кошка ўсё не сьпяшалася яе хрумстаць. Пэўна, то была добрая кошачка, яна толькі хацела пагуляць з мышкай. Тады мышка знерухомела і, бы нежывая, перавярнулася лапкамі ўгору. Тое, відаць па ўсім, спадабалася кошцы, якая абедзвюма лапкамі пачала кідаць з боку на бок маленькую сымулянтку, бы запрашаючы яе да гульні. Гуляць мышка ўвогуле любіла, і, хоць цяпер і баялася трохі, але ўсё не магла паверыць у кепскае. Ужо надта лагодна, бяз злосьці ставілася да яе ладная кошачка, няўжо гэтка можа зьесьці рахманую мышку?

Мусіць, мышка магла б яшчэ ўцячы, асабліва калі ў гэтай гульні апыналася бліз лапухоў, ды ў яе ўсё не ставала рашучасьці. Зноў жа, яна была аптымістка, дагэтуль жа нічога кепскага зь ёй не здарылася. Але во кошка ці, можа, таму што нагулялася,

ці зь якой іншай прычыны, дужа цяўкнула мышку ля шыі — ад болю ў той аж памутнела ўваччу. Кошка тым часам паклала мышку ля ног, азірнула ся па бакох, — падобна, яна адпачывала. Ці можа, разважала, каб пусьціць мышку? Павінна была б пусьціць, бо мышцы было блага, наўрад ці яна цяпер магла б уцячы. Але яна спадзявалася.

Яна верыла ў дабриню, тым болей ад такой ладнай маладой кошкі, якой яна не зрабіла нічога кепскага. Нават не разлавалася на яе. Мышка разумела, што ўвогуле кошкі — ворагі мышак, але ж, мусіць, і кошкі бываюць розныя: злыя і добрыя. Таксама, як і мышы. Яна во, напрыклад, зусім добрая мышка, нікому ніякага зла не ўчыніла. Не пакрыўдзіла ніводнае кошкі. Навошта ж кошцы забіваць яе? Каб папалуднаваць? Але ж тое можна зрабіць зь якой іншай мышкай, не абавязкова зь ёю.

Кошка ўсё азірлася па бакох, нібы чакаючы чаго, а мышка нерухома ляжала ў доле і разважала. Разважала пра справядлівасьць. Усё ж несправядліва ўладкаваны сьвет, калі адныя істоты дужыя і нахабныя, а іншыя слабыя і палахлівыя. Слабым і палахлівым жывецца кепска, і мусіць, таму яны дбаюць пра справядлівасьць, дабриню і спагаду. Ды дужыя не зважаюць на тое. А і праўда, нашто дужым спагада? Дужым патрэбна яшчэ болей сілы, бо сілу сіла дае. А што во рабіць беднай мышцы, у якой ці не зусім перакушаны карак?

Але ж кошка зусім ня страшная, нават прыгожая — і пыска, і вусікі, хаця навошта яна аблізваецца? Што тое значыць?

І раптам кошка страпянулася, зыркнула касымі вочкамі ў бок недалёкага ганку. Мышка сьцялася ўсім сваім маленькім цельцам — на ганку, пагрозьліва выгнуўшы хвост, стаяў страшны мардаты кот;

мабыць, ён ужо згледзеў наводдаль кошку зь небаракай-мышкай. Кошка, пэўна ж, спалохаўшыся, дужа хапнула зубамі мышку і кінулася пад лапухі.

Там яна разам прыкончыла бедную мышку, апошняй думкай якой было: добра, што яны ўратаваліся ад ката.

Мышка да канца заставалася аптымісткай.

Не народзіцца,
але...

В. Б.

20.1.2000

ПАГІБЕЛЬ ЗАЙЦА

Усю ноч напярэдадні сьмяротнага пакараньня заяц не спаў — сядзеў апанурыўшыся пад роснай хвайной, думаў. Думаў, аднак, не пра заўтрашнюю пагібель, а пра свой няўдалы, пагібельны лёс.

Пачалося ўсё год таму, напрудвесні, як па лесе пракацілася пагалоска, што на прырэчнай баравінцы зьбіраюцца лесавыя зьвяры, каб вырашыць штось важнае і абавязковае. Заяц хацеў ня йсьці. Што ён — дурны? Хай ідуць і вырашаюць сьмелыя і дужыя — ваўкі, мядзьведзі, лісы. Ён жа толькі заяц — самы слабы, палахлівы, прыгнечаны. Але зайчыха тады сказала: ідзі, бо яны там бяз нас могуць вырашыць зьвесці ўвесь заечы род. Хто абароніць?

І ён пайшоў. Прыскакаў і сеў зводдаль на куп'істай імшарыне, пачаў слухаць. Першым выступіў, канешне ж, самы дужы і сьмелы — мядзьведзь. Абцёр кіпцюрыстаю лапай сытую пысу і пачаў даводзіць, што жыць у безуладзьдзі нягожа, што ўсё ў навакольных лясох інтэгруюцца, ладзяць моцную ўладу — цывілізуюцца. Як і ў людзей. Трэба і ім так. Для таго сёньня неабходна абраць галоўнага ўпрацу. Тут жа раздаліся глухаватыя воплескі ўхваля, і ліска Дзям'янаўна адразу запрапанавала ўпраўцам абраць мядзьведзя. Мядзьведзь падзякаваў за давер ды адмовіўся. Сказаў, што стары, хворы, сілы стала зусім мала. Учора на ўзьлеску ня здолеў задраць калгаснага быка — гэтак занядужыў мядзьведзь. Тады запрапанавалі шэрага ваўка. Ужо гэты ў самай сіле і задзярэ, каго схоча. За тое лета перадраў ці ня ўвесь калгасны авечы статак. Зьвяры памеркавалі ды адкінулі прапанову наконт шэрага — разважылі так: гэты можа перадраць і ўсё зьвяр'ё ў лесе. Толькі дай яму ўладу. Тады хтось запрапанаваў зайца.

Зь нечаканкі заяц аж падскочыў на купіне — такога ён не прадбачыў. Ад здзіўленьня і хваляваньня ў яго зацяла дых, і ён нічога ня мог сказаць — ні пагадзіцца, ні адмовіцца. Ягоная маўчанка была зразуметая як згода, і зайца прызначылі галоўным Упраўцам ляснога зьвяр'я.

Сьпярша заяц ня надта і разумеў свае правы ды абавязкі, думаў: будуць усе кланяцца пры сустрэчы, а ён абавязкова ветліва адказваць. Ён быў натуры няпомсьлівай і нікому зла не хацеў. Зайчыха ж дужа парадавалася, казалася: ну цяпер ужо прэйдзем на жытло ў сухі хвойнік, хопіць гібець ля сырога балота. Аж крыху пасья наваліліся турботы, ды не абыякія. Уладарны мядзьведжы клан запатрабаваў права перабрацца ў суседнюю пушчу — бліжэй да борцяў з пчоламі, а пушчу наогул падзяліць з суседнім зьвяр'ём, каб мядзьведжам было дзе паляваць. Дарма Упраўца спасылаўся на міжлесавыя пагадненьні, на забарону мяняць лесавыя межы. Мядзьведзі казалі, што ён няўмека і бездар, калі ня здрайца. Тым часам ваўкі рубам паставілі пытаньне пра зімовы харч. Улетку яны харчаваліся з уласнай ініцыятывы — кожны паасобку з калгасных статкаў. Але ўзімку статкі заганяліся ў хлявы пад ахову вартаўнікоў з вострымі віламі — як было да іх падступіцца? І ваўкі сталі насядаць на лесавога Упраўцу — давай харч! Лісы ў сваю чаргу схацелі па курачцы кожнага дня, а выдрам, бач, ня стала хапаць рыбы ў рацэ — пагінула ўзімку ад задухі. Горш за ўсё стала Упраўцу, калі зьвяры, бы змовіўшыся, запатрабавалі ад яго даляраў. Маўляў, усё зьвяр'ё навакол займела даляры, на якія можна здабыць усё, што хочаш. Чым зьвяры гэтага лесу горшыя за іншых? Ім таксама патрэбныя даляры, а не якія паперкі з партрэтамі галоўнага зайца. Калі Упраўца пачаў аднеквацца і

даводзіць свае прычыны, усе хорам казалі, што так справа ня пойдзе. Абралі — дык кіруй, забясьпечвай, а не — дык пятля на шыю. Тыя самыя, што агітавалі за зайца, цяпер запатрабавалі ягонае сьмерці. Бо не апраўдаў, і каб была навучка для наступных. Але што ён мог зрабіць? Каб здабыць пушчу з борцамі, трэба было йсьці вайной на суседніх мядзьеваў. Ці як забясьпечыць сьвежыной ненажэрны ваўчыны статак? Зноў жа гэтыя даляры, каб ім пуста. Заяц у сваім жыцьці нават адною лапай не памацаў тыя зялёныя паперкі з барадатымі істотамі, ён адно цешыўся на ўласны партрэт лесавой валюты. Увогуле неблагі быў партрэт, каб толькі ён што каштаваў. Ды не каштаваў нічога, і ў тым была яго, зайцава, бяда і няшчасьце.

Да пары, аднак, усё неяк трывала, зьвяры віталіся зь ім, і ён усім ветліва адказваў. Хіба апроч вавёркі, якая аднаго разу надта ж надакучыла яму просьбай даць лепшае дупло, бо старое прагніло і зацякае. Упраўца так віскнуў на бедную вавёрку, што тая мігам узялацела на самую верхавіну дрэва. Хоць адна ды спалохалася, бяз радасьці, аднак, падумаў заяц.

І во цяпер трэба ісьці на баравінку, дзе летась яго абралі, а сёньня будуць караць. Як галоўны Ўпраўца ён павінен быў клапаціцца і пра ўласную кару. Учора нагледзіў там ладную асінку, адзін сук якой тырчэў акурат крыху ўбок — будзе зручна прыладзіць пятлю. Горш за ўсё было тое, што і карай ад пачатку да канца павінен быў кіраваць ён. Паводле лесавога кодэксу, улада новага Ўпраўцы распачыналася толькі пасля таго, як ранейшы апошні раз здрыганецца на тым суку. Можна, толькі тая норма кодэксу трохі і цешыла зайца.

Як ні дзіўна, зьвяр'я на пакараньне сабралася

шмат — ніколі раней столькі не збіралася. На выбарах летась было ў два разы меней. Заяц ня ведаў, як зразумець тое — добра ці ня надта. Але спакваля вырашыў — добра. Значыцца, паважаюць, а можа і спачуваюць. Бо раней ня надта слухаліся, болей сварыліся.

Як усё было гатова, ён скамандаваў, каб перакінулі цераз сук вяроўку зь пятлэй. Самы моцны з ваўкоў спрытна і згодна зрабіў тое, ухапіўся лапамі за вольны яе канец. Заяц падзякаваў зьвяр'ю за давер і папрасіў прабачэння, што ня мог усім дагадзіць. Зьвяры зараўлі, загалёкалі ў знак згоды, а можа і нязгоды — ён ужо не зразумеў і накінуў на сябе пятлю. З жалем прыцяў да сьпіны вушы і незнарок пусьціў скупую сьлязу, якую ніхто, бадай, і ня згледзеў. Хіба адна вавёрчына на хваіне зводдаль жаласна кігікнула, і ён, перш чым аддаць каманду ваўку, падумаў: ці ня тая, што прасіла дупло, а ён адмовіў?

То быў адзіны знак прыязні за яго няўдалае гадавое ўпраўства, і заяц імкліва ўзьляцеў угару.

Зьвяр'ё ад радасці пачало высока падскокваць, махаць лапамі і хвастамі. Пасьля, як трохі супакоілася, галоўным Упраўцам абралі ваўка — таго, што трымаў вяроўчыну...

ВУЦІНЫ СТАТАК

Невялічкі вуціны статак рыхтаваўся ў вырай.

На вазёрах ужо ўсталявалася восень, стала сьцюдзёным паветра, дзьмулі напорыстыя паўночныя вятры. Колькі дзён запар зь няласкавага хмарнага неба чуліся разьвітальныя крыкі журавоў — тыя ўжо ляцелі туды, дзе грэла сонца, была цеплыня і шмат корму. Вуціны статак яшчэ там ня быў; вутачкі вывеліся апошняй вясной у тутэйшым возеры, за лета падрасьлі сярод трысьнягу ды асакі і дбалі толькі пра адно — як наесьціся. Сёлета з кормам стала кепска, ад няспынных дажджоў вада ў вазёрах стаяла высокая, падтапіла берагі сенажацяў; буза, якую заўжды падабалі вуткі, апынулася глыбока пад вадой, даставаць зь яе корм было нязручна і цяжка. Дый корму там чамусь усё менела, бо здатныя мясціны пазамывала пяском з раскапаных экскаватарамі берагоў. Вуткі да восені пачуваліся слабымі, кепска расьлі і заўсёды былі галодныя.

Стары вуцяк ужо колькі дзён адчуваў пэўны трывожны неспакой — трэба было ляцець. Вадзяное птаства падпарадкоўвалася інстынкту, спрадвечнай птушынай волі, якая пэўнаю восеньскаю парой гнала птушак на поўдзень, дзе быў паратунак ад голаду й сьцюжы. Але гэты малады статак ня ведаў таго і, мусіць, мала што адчуваў. Змучаныя летнім недаданьнем вуткі не пераставалі куляцца ў вадзе кучымі задкамі і шныпарыць па дне нястомнымі дзюбамі.

Неяк ураньні, як трохі пасьвятлела неба, нізка над хмарамі, лапочучы крыльлем, праляцеў вуціны шнурок, — гэта выправіўся ў вырай суседні статак з бліжняй затокі. Адчуўшы чарговы прыступ неспакою, вуцяк трохі прыўзняўся ў вадзе і трывожліва

заляскатаў крыльлем, даючы тым знак увагі свайму невялічкаму статку. Але ніводнай зь ягоных вуцятак не было побач. Тады ён хуценька паплыў уздоўж трысьнягу гэтага даўжэзнага, на колькі вёрстаў возера і хутка ўбачыў усіх. Ягонья вуткі зь нейкай перанейшай жвавасьцю куляліся ў мутнай вадзе, і вуцяк зразумеў: яны натрапілі на спажыву.

Тутэйшы бераг быў голы, без травы і кустоў. Наводдаль за гарбатым пагоркам высіліся два закураныя коміны, зь якіх у неба няспынна плыў дым. Увогуле тут было зацішна, пагорак затуляў невялічкую затоку ад сьцюдзёнага паўночнага ветру. Але неверагодна, каб тут выдалася кормнае месца, ды, мусіць, так. Інакш бы вуткі не мітусіліся з такой жвавасьцю, нібы ў апошні раз прагнучы наесьціся. Вуцяк таксама нырнуў паблізу, звыкла працерабіў дзюбкай па мяккім дне і адразу адчуў і сьцяміў, адкуль корм. У вадзе, схаваны пад крутым берагам, тырчаў канец бэтоннай трубы, зь якой штось плыло ў возера — мутнае, але прыёмнае на смак.

У той дзень вуткі добра напіхалі свае тугія вальлякі, пад вечар ледзьве варушыліся на вадзе і значавалі купкай у недалёкім рэдзенькім трысьнягу. Вуцяк, таксама з поўным вальлём прыплыў туды апошні, стомлена задрамаў, закалыханы на дробных хвалях, маючы пэўны намер заўтра ляцець.

Але назаўтра, як толькі ў небе над возерам стала віднець, вуціны статак навыверадкі памкнуў з трысьнягу ў затоку. Вутачкі адразу пачалі апантана куляцца, ныраць — сілкавацца. Мусіць, перад адлётам нягожа было надта набіваць свае вальлякі, але вуцяк ня мог перапыніць іхнюю прагнасьць. Ды і сам ахвотна падсілкоўваўся разам, думваючы: хай наядуцца, а ўжо затым ён іх падыме ў палёт. Мусіць, такой жа думкі была і старая вуціха-маці, якая напачатку

падплыла да вуцяка, каротка крэкнула і адразу падалася да статку. Яна і падрослых вутачак не пакідала без нагляду, хоць порсткія дочки ўжо ня надта і слухалі яе. Ня тое, што некалі малыя...

Гэтаксама ва ўвішняй мітусьні прамінуў і другі дзень. Вуткі ўволю наеліся і ледзьве прыплылі ўвечары ў зацішны трысьнёг. За імі прыплыў вуцяк, і ўвесь невялічкі статак супакоена зазыбаўся на ціхай вадзе.

Назаўтра ранкам вуцяк выплыў з трысьнягу першы і гучным ляскатам крылаў падаў знак сабрацца да яго бліжэй. Вуціны статак адразу ажывеў, абудзіўся, але да вуцяка падплылі толькі тры вутачкі, астатнія порстка пашыбавалі пад кормны абрыў. Гэта ўжо было непаслушэнства, вуцяк гатовы быў моцна абурыцца. Але ня ўмеў як — вуціная мова была памяркоўная і скупая. Свой новы сыгнал крыламі ён адрасаваў да вуціхі, якая была таксама скіравала за вуткамі. Тая змушаная была вярнуцца, нешта пракрэкала, што на вуцінай мове магло значыць: дай вуткам паесці! Вуцяк даў папасьвіцца, але да паўдня, ня болей. Апоўдні ён там жа, пад абрываам, крыламі і гукам даў зразумець статку, што трэба канчаць сілкавацца, пара ў вырай. Яны на возеры апынуліся ці не апошнія. Як бы не спазьніліся.

Яго, аднак, кепска слухаліся, некаторыя ўсё спрабавалі ныраць, нібы баючыся страціць апошнія, здатныя да таго хвіліны. І вуцяк сьцяміў, што марныя яго захады, тым болей, што і вуціха неўзабаве далучылася да неслухаў. Адна толькі меншанькая вутачка Шарэчка гайдалася каля вуцяка-бацькі, здаецца, маўкліва падзяляючы ягоны клопат.

Вуткі яўна ня мелі ахвоты нікуды ляцець, ім няблага стала і тут.

Вуцяк ня ведаў, што зь імі рабіць, як растлума-

чыць, што тое — небяспечна. Калі яны спозьняцца, у паднябесьці іх можа захапіць непагадзь, а то й сьнег, яны загінуць, не даляцеўшы да цёплага выраю. А то яшчэ ўдараць маразы, і возера замерзьне. Тады яны застануцца бяз корму і прападуць таксама. Свой клопат ён з абурэньнем, гучна крэкаючы і хлопаючы па вадзе крыльлем, давёў статку, як той урэшце наеўся і вуткі перасталі ныраць. Ды яму ня надта паверылі. Сапраўды, дагэтуль жа было не сьцюдзёна, даволі зацішна ў гэтай прыхаванай за пагоркам затоцы. А галоўнае — нагрэтая за лета вазёрная вада здавалася цяплейшаю за паветра, зь яе не хацелася вылазіць. Ды вуцяк ведаў, што так будзе нядоўга, што возера ўрэшце замерзьне. А лёд — пагібель для вуцінага племя. Ды на ўсе ягонья захады вуткі не адгукаліся, зь яўнай неахвотай верачы яму. Вуціха-маці коротка і выразна павяла крылом — у адзін бок, затым у другі, што значыла: можа замерзьне, а можа і не. Затое тут корм.

Так, тут быў корм, які ўжо праклінаў вуцяк, бо той корм зьявіўся дужа не ў пару, — ня там і не тады, калі быў патрэбны. Цяпер тая нечаканая сытасьць пагражала згубіць вутак. Як і іхняя згаладнелая сквапнасьць. Вуткі за некалькі дзён прыкметна пацяжэлі і з заўжды туга набітым вальлём выглядалі няўключамі. З такім вальлём вельмі проста было нават не ўзьляцець у паветра, а ня толькі адолець доўгі і турботны шлях у цёплыя краі. Але што мог вуцяк?

Ён мог бы ляцець адзін або з Шарэчкай, якая пакуль што слухалася яго. Але ён не хацеў кінуць астатніх, гэтых пражэрлівых, сквапных дурніц, якія не хацелі разумець, што іх чакае. Вуцяк так затрывожыўся, што сам перастаў ныраць у мутную ваду, адно кружыў у затоцы ды ляскаў па вадзе крыль-

лем, тым выказваючы свой клопат і гнеў. Ды, здаецца, на вуцяка ўжо перасталі зьвяртаць увагу.

Аднойчы ўранку ён згледзеў, як стравянелы пагорак зводдаль нібыта пакрыўся плесьняю — гэта браўся першы перадзімовы іней; у паветра надта марозіла. Але вада ў затоцы па-ранейшаму была цёплая, спрэс над ёю курэла лёгкая, празрыстая пара, у якой асабліва жвава пачуваліся вуткі. Вуцяк тады зрабіў ці не апошнюю спробу вывесці іх на возера і ўзьняць на паветра. Але неўзабаве сьцяміў, што ніводная зь іх ужо не паднімецца — так усе ацяжэлі ад празьмернай сытасьці. І ўсё ня кідаюць ныраць — наядацца. Кожнага дня пад вечар туга набівалі абвіслыя вальлякі. Корму ля трубы ня менела.

Вуцяк быў ужо не малады векам, аж тры восені запар лётаў у вырай і кожную вясну вяртаўся на сваё возера. І ён ня мог не разумець, чым скончыцца вуцінае непаслушэнства. Ён толькі ня ведаў, як сам павінны паставіцца да таго. Але і ратавацца самому таксама ўжо рабілася позна. Тады ён меў апошнюю размову з вуціхай-маці, якая адна магла яму паспрыяць. Ды не схацела. Мабыць, як заўжды, не хапіла яе вуцінага розуму.

Між тым на берагі лёг першы лёгкі зазімак. Пагорак забялеўся пад сьнегам, нават стаў прыгажэйшы, чым быў дагэтуль. А затока ўсё дымелася пад цёплай духмянай парай. У ёй надзвычай порстка і ўвішна пачуваліся вуткі. Аднойчы ўранку вуціха-маці так і сказала вуцяку: дарма турбуеся: тут будзе ня горш, чым у вырай. Тут — цывілізацыя, труба пракорміць. А мароз? — залярэчыў вуцяк. А марозу, можа, і ня будзе, адказада вутка. Не было ж яго ўлетку...

Вуцяк зразумеў, што яна памыляецца, але ня ўмеў як пераканаць яе ў тым. Асабліва, калі яе пад-

трымалі астатнія вуткі. Нават яго ўлюбёная Шарэчка, і тая апошнім часам надта ацяжэла і болей трымалася на вадзе каля маці. Вуцяк усё болей заставаўся ў адзіноце і часам пачынаў сумнявацца ў сваёй праўдзе. А можа і насамрэч марозу ня будзе? Не бывае ж яго на поўдні, куды лятуць птушкі ў вырай.

Але тое — на поўдні. Тут жа была калі й ня поўнач, дык нешта блізкае да яе. Чакаць чагось ладнага, мабыць, тут было марна. Ды вуткі, як і людзі, мелі патрэбу заўжды спадзявацца на лепшае. А што лепшае — падманная рэч, вуткі таго не разумелі.

Неяк уначы стала дужа сьцюдзёна, азяблыя вуткі ледзьве дачакаліся раньня. І тады ўбачылі, што бераг у трысьнягу ўзяўся прыгожым тонкім лядком. Некаторыя нават паспрабавалі яго дзюбкамі, на смак ён падабаўся і хутка раставаў. Каб выплыць у затоку, яго лёгка праломвалі вальямі і лапкамі і так дапяліся да кормнай трубы. Але назад статак ужо не пасьпеў — трысьнэг за дзень спрэс паўмярзаў у лёд. Вуціха-маці тады ўскараскалася на ледзяны закраек і валюхаста пашкандыбала пешшу. За ёй гэтаксама няўклюдна пабрылі вуткі, — ім карцела начаваць там, дзе прывыклі. Вуцяк туды не пайшоў і застаўся на вольнай вадзе ў затоцы.

Але і затока вузела. Мароз паволі і настойліва пашыраў на возеры свае ледзяныя абшары. Праз колькі дзён у затоцы застаўся невялічкі лапічак чыстай вады ўздоўж берагу. Там увесь дзень і сноўдалі вуткі. Праўда, ня ўсе. Іншыя вылязалі на лёд і паныла сядзелі, нібы чагось чакаючы. Сярод іх быў вуцяк. Ён ужо нікуды іх ня клікаў — не было куды клікаць. Ён толькі маўкліва дакараў сябе, што не намогся ў свой час змусіць іх падняцца ў вырай. Але як было адарваць згаладнелы статак ад багатага корму? Цяпер навошта корм?

Начавалі цяпер у цеснай палонцы, і неяк уранку згледзілі, што коміны, якія вытыркаліся ўдалечы з-за засьнежанага пагорку, перасталі дыміць. Тое вутак ня надта спалохала. Спалохаліся яны, калі адчулі ў вадзе, што з бэтоннай трубы не цячэ нічога. Вуткі ня ведалі, што гэта збанкрутаваў завод, і труба перастала дзеяць. Як і ўсё астатняе на заводзе. А вузкая палонка тым часам усё вузела. Пакуль лёд аканчальна не самкнуўся зь берагамі.

... Як зноў настала вясна і стомленья статкі гусей, журавоў ды вутак пачалі вяртацца з далёкага выраю, яны ў вазёрнай затоцы не знайшлі нікога.

Толькі рэшта мокрых стракатых пёрак дзе-нідзе гайдалася ў трысьнягу і ля берагу. Гэта было усё, што засталася ад сытога бясьпечнага вуцінага статку.

ПАРСЮК

Хлеў быў разгароджаны амаль напалам з праходам пасярэдзіне. У адной палове бытаваў гурт авечак, а другая была падзелены на тры няроўныя загарадкі — для свіньей. У кутняй, самай цеснай, мясцілася парся — малое і рухавае, якому ўсё не сядзелася на мейсцы, і яно поркалася сваім пятакком ва ўсе вузкія шчыліны ў сьценых, адкуль мкнулі розныя цікавыя гукі і пахі. У сярэдняй загарадцы сноўдала маладая свінка, увогуле неспакойная і нават нэрвовая істота. Яна пачувалася пакрыўджанай людзкімі да яе адносінымі, бо ўся гаспадарская прыязь тых была ськіравана да суседа — таўстога, лянiвага парсюка, які рожаў у загарадцы побач.

Парсюк, канешне, адчуваў не надта дабразычлівыя стасункі, што ўсталяваліся ў хляве. Мабыць, і праўда свінка мела падставу крыўдаваць на яго. Асабліва, як зранку прыдзіла гаспадыня і сыпала ў карыты смашную мешанку — адну меру парсяю, дзьве — свінцы, а парсюку — аж чатыры меры. Галодная свінка сваю зьядала хутка і бяз рэшты, а затым са злосьцю слухала, як нясьпэшна, з важнасьцю і насалодай пляцкае побач парсюк — ужо той наядаўся ўволю, як мае быць. Праўда, парсюк за тае прычыны ня надта хваляваўся, ён даўно прывык да ўласнага права на прывелеі і ведаў, што ён — не раўня астатнім у гэтым хляве. Па-першае, ён страйшы за ўсіх, важыць утрая за іх болей, па-другое — разумнейшы, нездарма яго паважае гаспадыня ды й сам гаспадар таксама. Днямі прыйшоў уранку разам з гаспадыняй і, пакуль парсюк харчаваўся, той церабіў яго за вушамі, агладжваў хрыбціну, казаў, што ён разумны, гладкі і ешчы. Тое, што ешчы, падабалася гаспадарам болей за ўсё ды й парсюку так-

сама. Ён цешыўся, калі яго хвалілі і даражыў павагаю гаспадароў. Во толькі сьвінка збоч усё зласьліва віскала — ведама ж, ёй давалі менш, і яна зайздросьціла. Але завошта ёй было даваць болей? З выгляду яна была, бы дваровы сабака, — злосная, перахлябістая, зусім без належай сьвіной поважнасьці, якой быў поўны парсюк. Зноў жа яна вельмі зайздросьціла яму — ягонаму характару, практычнаму парсюкоўскаму розуму. І праўда, ён бы ніколі не дазволіў сабе ўкусіць гаспадыню за рукаў, калі тая замарудзіла насыпаць ёй мешанкі. Руку, што цябе корміць, належала адно — лізаць, а не кусаць. Але дурная сьвінка, мусіць, таго не разумела.

І праўда, сьвінка мала што разумела і толькі злосна візчэла ад зайздрасьці. Канешне, яна не разумела, завошта гаспадары ўпадабалі гэтага неваротлівага таўстуна, які быў проста няўключдаю ў параўнаньні з ёй. Апроч таго, запешчаны гаспадарамі, ён з непрыхаванай пагардай ставіўся да астатніх насельнікаў хляўка. Сьвінка ў яго была дурная, парася малое; авечак ён уважаў не болей за статак вераб'ёў, што часам заляталі ў вароты. Авечак не паважаў таму, што іх не паважалі гаспадары, якія часьцяком хлабысталі іх хварасьцінай, асабліва як заганялі ў хлёў. На шаноўнага парсюка ніхто ніколі не замахнуўся нават. Бо яго паважалі. І парсюк адпlochваў тое прыязнасьцю і паслухмянаствам. Адноўчы яго нават выводзілі з хлява — гэта калі ўзважалі на падворку, і гаспадар быў дужа задаволены ягонай вагой. Парсюк быў задаволены тым болей, значыцца, не дарма стараўся — еў. Вярнуўшыся ў хлёў, ён той дзень не хацеў нават рохкаць да перахлябістай сьвінкі, якую яшчэ ні разу ня важылі. Мусіць, не было чаго важыць.

Неяк напачатку зімы, як авечак перасталі выга-

няць на пашу, у хлеў прыйшоў гаспадар парсюка яшчэ з нейкім незнаёмым муэчынам, яны расчынілі загарадку і ўвайшлі да парсюка. Увесь час прыязна гамонячы між сабой, мацалі яго тлустыя бакі, ашыяк, і ад іхняй увагі парсюк набіраўся свайго парсюкоўскага гонару. Сьвінка таксама зацікавілася тым візітам і думала, што, можа, паглядзяць і яе. Але тыя, відаць, ня мелі ніякай увагі да сьвінкі. Затое неўзабаве парсюка выпусьцілі на падворак — пагуляць, мабыць. Сьвінка таксама мела жаданьне пагуляць, бо была на падворку ўсяго два разы і то дастала хварасьціной ад гаспадыні. Дзе там гуляў парсюк, з хлява не было відаць, дзьверы былі зачыненыя, толькі дзесь пачуўся кароценькі спалоханы віск і болей нічога. Дурныя авечкі ад таго віску неяк трывожліва тузануліся, тоўпячыся ў кутку, а сьвінка з парасём цікаўна прыслухаліся.. Але болей някіх гукіў знадворку ня чулася. Парсюк не вяртаўся ў хлеў, і сьвінка зайздросна думала, што дзесь загасьцьцяваўся таўстун і, можа, есьць што смашнае. Мабыць, так. Інакш нашто было яго выпусьціць з хлява? З тае прычыны сьвінцы ды й парасю было трохі крыўдна, але кожнаму свой час. Да крыўдаў ужо яны прывыклі.

Але надвяхоркам сьвінка і задаволілася, як у хлеў прыйшла гаспадыня і перагнала яе ў парсюковую загарадку. А ў шырокае парсюковае карыта насыпала аж тры меры камбікормавай мяшанкі, — было чаго пад'есці ўволю. Тады яна падумала, што гаспадыня ўвогуле някепская жанчына, як раней сьвінцы здавалася, што яна паважае сьвінку. Ды й парася таксама, бо яму тады дасталася болей, гаспадыня нават паскрэбла ягоны бачок.

Парсюк жа болей у хлеў не вярнуўся, а дзе дзеўся — сьвінка асабліва не цікавілася — без яго ў хля-

ве стала лепш. Ежы цяпер яны атрымлівалі столькі, што ледзьве зьядалі за дзень. Гаспадыня часцяком гладзіла іх і хваліла, што ешчыя. Сьвінка хацела быць вартай гаспадарскае ласкі і старалася есьці і таўсьцець.

Усё ж яна шмат чаму навучылася ад парсюка.

ВЯЗЬНІЦА ТРАЎМ

Сядзець у вязьніцы заўсёды кепска, нават калі вязьніца ня надта і жорсткая. Тая пад назовам Траўм не была дужа жорсткай: і харчаваньне, і прагулянкі, і нават спатканьні з родзічамі — усё было пазначана законам і выконвалася наглядчыкамі. Але ўсё роўна вязьні претэставалі, патрабавалі, нават знарок галадалі — гэтак імкнуліся да волі.

На волі таксама не маглі зьмірыцца з тым, што суайчыньнікі пакутваюць у вязьніцы. І таксама бунтавалі, наладжвалі страйкі і дэманстрацыі, выступалі ў друку. Рэжым не саступаў, увёў жорсткую цэнзуру, на дэманстрантаў кідаў буйныя сілы паліцыі, высылкамі якой кантынгент вязьняў у шматкроць павялічваўся. Урэшце-рэшт барацьба за волю вязьняў набыла такую вастрыню, што абодва бакі сутыкнуліся на барыкадах.

У горадзе ўсчалася сапраўдная вайна. Біліся на вуліцах і падворках, на дарогах і вакольных палёх. Перамога была пераменная — то тых, то іншых, было шмат забітых і пакалечаных. З цягам часу горад ператварыўся ў руіны, палі пазарасталі бэльеягом — не было каму ні араць, ні сеяць. Адзінае ціхае мейсца засталася ў вязьніцы Траўм, дзе па-ранейшаму выконваўся рэжым, а галоўнае — вязьняў неяк кармілі. А старадаўнія каменныя сьцены затулялі ад сьцюжы і непагадзі. Ня тое, што на волі, дзе даўно ўжо ня стала чаго есьці і не засталася ніводнага даху над галавой.

І ўсё ж вязьні, можа як ніколі, прагнулі волі. Спонтанны рух за волю ўзначаліў малады дзяцюк Восіп, які апынуўся ў вязьніцы ня так і даўно — пасьял паразы першага выступу за волю. У вялікай агульнай камары ён вёў даўгія гутаркі зь вязьнямі ў

тым сэнсе, што няма ў чалавека (як, зрэшты і ў кожнай жывёліны) нічога даражэйшага за волю, што да волі з моманту нараджэння мкнецца кожная жывая істота. Вязьні з ахвотай слухалі таварыша і не пярэчылі — хто б тут мог запырэчыць супраць волі? Усім надакучылі гэтыя муры, хацелася прэч ад іх — на зялёную траўку, пад ласкавы ветрык, на сонца. Ды не пушчалі.

Седзячы па сваіх камарах, вязьні чуйна ўслуховаліся ва ўсё, што рабілася за мурамі вязьніцы. Праўда, яна мала што ведалі пра тое, але, як змаганьне наблізілася да сьценаў Траўму, шмат ведаць і не было патрэбы. трэба было дзейнічаць. З каманды Восіпа ўсе разам паўсталі, выламалі дзьверы-запоры і вырваліся насустрач вызвольнікам. Гэта было незабыўна-ўзнёслае спатканьне — вязьні плакалі ад радасьці, вызвольнікі іх абдымалі. Пад сьценамі Траўму адбыўся вылізны стыхійны мітынг, на якім выступалі да ночы. Праўда, пад вечар людзей у натоўпе пачало мець, нядаўнія нявольнікі разбрыдаліся хто куды. Але дужа разбрыдацца не было як, бо не было дзе прытуліцца ад сьцюжы, горад ляжаў у руінах.

А ўжо зазімак падаў. Тады запалілі рэшткі будынін, грэліся ля вогнішчаў, неяк бавілі ноч. Горш, што не было чаго есьці — ні ў нядаўніх вязняў, ні ў іхніх вызвольнікаў. Як разьвіднела, зноў пад сьценамі і ў рове пачаліся мітынгі. Выступалі розныя людзі, але самы палкі і пераканаўчы выступ гучаў ад нядаўняга вязьня Восіпа, які зноў і ў каторы раз мовіў пра грунтоўны кошт волі, якою не мае права грэбаваць ні чалавек, ні ўлада, ні сам гасподзь-Бог. Яго зноў слухалі без пярэчаньня, але ранейшых гарачых воплескаў чамусь не было. У цішыні, якая настала пасля яго выступу, аднекуль з задоў натоўпу пачуўся няўпэўнены голас:

— А калі будзем есьці?

Калі і што есьці, Восіп не сказаў, мабыць, сам быў ня ў курсе, і зноў пачаў гаварыць пра волю ў зьявольным грамадзтве. На той раз яго ўжо кепска слухалі — мабыць, у галодных людзей наогул бракуе слых. Да таго ж усім дацінала сьцюжа.

Неяк, аднак, перабылі ля вогнішчаў сярод руінаў той дзень і яшчэ адну ноч. Надвор'е між ты і зусім пагоршала, хлеба трохі прывезьлі, ды мала, на ўсіх не хапіла. Каля вогнішчаў ішлі няспынныя спрэчкі-свары — то ворагі, а то і нядаўнія дружбакі выкрывалі адзін аднаго, шукалі здрайцаў і калябарантаў, якіх тут жа і лінчавалі ў рове ля Траўму. У дадатак для ўсяго кепскага аднекуль пайшлі чуткі, што суседнія гарады — хаўруснікі іхняга рэжыму зьбіраюць войска, каб задушыць такую дарагую, вялізнай цаной здабытую волю.

Яшчэ патузаўшыся колькі дзён на ветры пад сьценамі вязьніцы, натоўп былых вязьняў падаўся назад праз жалезныя вароты ў свае звыклыя камары. Там таксама не было хлеба, затое было ня так сьцюдзёна. Старая варта са згоды з вязьнямі заняла свае вартавыя майсцы.

На волі ля брамы застаўся прынцыповы як заступнік Восіп, якога праз тыдзень і захапіла войска рэваншыстыў. Яго павесілі на турэмным двары ў прысутнасьці вялізнага натоўпу зьявольных.

Зьявольныя ў бальшані паставіліся да таго абыякава, бо ўжо перасталі паважаць свайго завадатара, які змусіў усіх перажыць немалую мінтрэгу. І не дамогся нічога.

АБЯЗБОЖАНЫ ЛЮД

Народ дужа верыў у свайго Бога і спрадвеку маліўся яму. Нават калі жылося няблага, не было войнаў, голаду ды іншых пошасьцяў, людзі хадзілі ў цэрквы і шчыра маліліся. Цэрквы былі старыя, ня надта шыкоўныя, збудаваныя з каменю ці дрэва. Але заўжды ў іх тоўпіўся люд, гарэлі свечкі і чуліся пранікнёныя словы вернікаў. Асабліва ў нядобры час, у пару вайны ды ўсялякай бяды і нягоды, якіх на гэтай зямлі хапала.

Але во насталі іншыя часы. Невядома адкуль насунулася паняверка, людзі засумняваліся і загаварылі пра тое, што Бог не ўсемагутны. Колькі было бяды і няшчасьця, а ці памог ён хоць каму-небудзь? Казалі, што не. Таму ці варта марна маліцца, шмат часу аддаваць Богу, царкве і сьвятарам, у якіх бязбожная ўлада зглядзела ворагаў, ашуканцаў, а пасьля і шпіёнаў. У газетах былі выдрукаваныя адпаведныя факты і сьведчаньні, знойдзеныя падставы, паводле якіх сьвятароў належала зьнішчыць, і тады, казалі, жыцьцё адразу палепшае. Так было і вырашана. Сьвятароў пасадзілі ў турмы, іншых саслалі ў сьцюдзёны край, а то і расстралялі. Царкоўнае майно, што назапашвалася цягам стагодзьдзяў, расьцягалі па ўстановах, прадалі за мяжу. Грошы, казалі, патрэбныя, каб галоднаму люду купіць хлеба. Купілі ж зброю і рыштунак для войска і паліцыі. Паліцыя была болей патрэбная ўладзе, чым згаладнелыя, нямоглыя людзі. З купалоў пакінутых цэркваў пазьдзіралі паржавелыя крыжы, паразьбівалі каляровыя вітражы і вокны. Дождж ды сьнег давяршыні непазьбежную справу заняпаду. Рэлігія сканала.

Ня стала ні сьвятароў, ні гіерархаў, ні цэркваў. Зарослыя крапівой ды быллягом руіны горбіліся ў

паселішчах ля апусьцелых гандлёвых плошчаў.

Але мінуў час, а жыць лепей ня стала. Людзі не хадзілі ў цэрквы, затое тоўпіліся ў шинках ды корчмах. Пілі, як ніколі. Ніхто, апроч сварлівых жонак, не забараняў таго, але хто слухае жонак? Улады ж самі падахвочвалі народ піць, бо мелі хранічную няўпраўку зь бюджэтам. Распута, гвалт і забойствы дасягнулі небывалых памераў, ад п'яных канфліктаў народ траціў ці ня больш, чым ад войнаў. Войны ж між тым выбухалі, як і раней — на жыцці кожнага пакаленьня. Як толькі сыны ў бацькоў дасягалі дваццаці гадоў, дык распачыналася новая вайна. Ваяваць маладыя ішлі зь вялікім імпэтам, а вярталіся з заўсёднай нягегласьцю. Не зважаючы на тое, перамагалі ці апыналіся пераможныя. Перамога нікому не прыносіла выгодаў, а толькі новыя клопаты.

Тады празь нейкі працяглы час успомнілі пра Бога. Недзе намерсе ўлады вырашылі, што зрабілі памылку, выракшыся Бога. Народу патрэбны Бог — гэтаксама, як хлеб і гарэлка, зразумелі кіраўнікі і дазволілі мець Бога.

У краіне пачалі аднаўляць Царкву, выладкоўваць яе складаную гіерархію. Гіерархаў набралі хутка, асабліва вышэйшых. Частка перайшла з расчараваных у палітыцы інтэлігентаў, частка рэкрутавалася са спэцслужбаў. Кадры спэцслужбаў наогул паважаліся ў краіне, бо не падманвалі ўладу ніколі. Якое заданьне атрымвалі, тое і выконвалі — хутка і бяз роздуму. У гарадох і вёсках кінулі будаваць клюбы ды сьвінарнікі — дружна ўсчалі мураваць храмы. Гэта былі выдатныя будоўлі, на іх скарыстоўвалі замежную тэхніку і лепшыя матэрыялы. Праектаваньнем займаліся наваствораныя праектныя арганізацыі, найлепшыя мастакі расьпісвалі сьцены і купалы на эвангельскія тэмы. Купалы скрозь зьзялі сьвежым

сусальным золатам. Званы адлівалі ў старых індустрыіных цэнтрах, а таксама на прадпрыемствах ВПК, гучалі яны, бы органы. Мантаж рабілі з дапамогай магутных кранаў пераважна нямецкай вытворчасці — хутка і бездакорна. Плян будаўніцтва храмаў выконваўся паспяхова.

Але тут надыйшла праблема, якую вырашыць стала няпроста: зьнік Бог. Колькі таго ні клікалі — не адгукаўся. Запусьцілі ў неба касманаўтаў, ды тыя толькі лёталі, трацілі грошы, а Бога ня бачылі. Мяркуючы па ўсім, Бог сыйшоў, адцураўся грэшных людзей. Але як жа было бяз Бога? Не перарабляць жа шыкоўныя цэрквы на збожжасховішчы ды сьвінарні.

Тады вырашылі стварыць уласнага, Зямнога Бога, які, канешне ж, будзе нават лепшы за Бога Нябеснага. Усё ж свой, ведае патрэбы людзей, сам — з народу. Правялі рэфэрэндум, і 99,99 адсоткаў выказаліся за Зямнога Бога. Выбары яго адбыліся адмыслова дэмакратычна — тайна і ўсеагульна, кожны выбаршчык меў адзін голас; сусьветная супольнасць іх ухваліла. Выбралі, вядома ж, самага вартага для тае высокае пасады. Паколькі самыя вартыя знаходзіліся ў спэцслцжбах, адтуль і ўзялі Зямнога Бога. Ём аказаўся самы для таго здатны — дужа адукаваны (скончыў ВНУ: партшколу, АГН і ВШ КГБ), доктар і прафэсар, меў цудоўную мянушку «Крышталь», гуляў у футбол, тэніс, валејбол, хакеј, таксама як у прэфэранс і ў дурня. У якасьці Зямнога Бога ўсім абяцаў тое, што ад яго хацелі: мужчынам — танную гарэлку, жанчынам — прыгожых мужчын, вайскоўцам — шмат зорак на пагоны і грудзі, пэнсіянерам — кучу «зайцоў». Краіна была ў захапленні ад уласнага Зямнога Бога.

Павосле адмысловай пастановы аднойчы ўвосень

у адзіны для краіны дзень усчаліся арганізаваныя набажэнствы. Гэта было дужа ўрачыстае й прыгожае мерапрыемства. Прываліла безьліч згаладнелага па веры народу, усе глядзелі, слухалі, захапляліся царкоўным антуражам — можа, болей, чым на рок-канцэртах. Некаторыя нават хрысьціліся — справа налева ці наадварот, бо ўжо забыліся, як трэба. Іншыя, трохі пастаяўшы на імшы, выбіраліся на вальнейшае мейсца і пыталіся: дзе буфэт? Буфэту чамусь не было — ня тое, што на звыклых дэпутацкіх выбарах. Што гаварылі сьвятары — ня дужа слухалі, бо і не разумелі. Кіраўнікі, што нядаўна яшчэ змагаліся з рэлігійным дурманам, стаялі наперадзе са сьвечкамі ў руках, хоць таксама мала што разумелі. Хіба рабілі выгляд. Бачна было — чакалі, калі тая нудота скончыцца і можна будзе пайсьці традыцыйна адначыць пачатак важнае справы.

Спакваля, аднак, сталі прывыкаць да царкоўных службаў, стаяць і нават маліцца. Маліцца — гэта значыць прасіць у Зямнога Бога. Адныя прасілі здароўя, другія шчасьця ці хлеба. Начальства маліла асыгнаваньняў на гаспадарку, якая за бязбожныя гады зазнала вялікі заняпад. Прадпрынімальнікі прасілі крэдытаў. Ды Зямнога Бога пасья выбараў бы аглух — нічога не даваў нікому. Толькі браў. Хлапцоў — у салдаты, грошы — на падаткі, здароўе — у старых, свабоду — у маладых. Зь цягам часу народу ў цэрквах стала ўсё менець. Хадзілі ўжо толькі па вялікіх сьвятах, і то болей старыя. У моладзі здаўна было іншае захапленьне — дыскатэкі і канцэрты поп-музыкі.

А пасья цэрквы і зусім абязьлюдзелі, ніхто туды не хадзіў. Выдатнае царкоўнае ўбранства — абразы ды пазалоту — усе ўжо бачылі, слухаць жа там не было чаго — па тэлевізары прамаўлялі цікавей. Кіраў-

ніцтва таксама ня дужа шчыравала, рэдка паяўляючыся на службах. Гіерархі і сьвятары скардзіліся на несьвядомасць вернікаў і хадайнічалі, каб спэцслужбы паспрыялі. Тыя згаджаліся, што справа дрэнь, і ўспаміналі нядаўнае старое. Што старое — ня ёсць усё кепскае, што і ў старых было шмат добрага. Напрыклад, прымус па формуле: добраахвотна, але абавязкова. Як некалі падпіска на пазыку або выбары дэпутатаў. Калі дзе што не атрымлівалася, выручаў прымус. Прасілі Зямнога Бога санкцыю на прымус, які ён ахвотна даў у неабмежаванай колькасьці. Бо, як казалі, браў прымус з Космасу, дзе яго было процьма. Кіраўніцтва за тое дужа палюбіла ўласнага Зямнога Бога і пачало дружна маліцца за яго.

А прсты люд зноў упаў у нэндзу і паняверку. Як ні круці, зноў павярнуўся да звыклага, ці не з паганскіх часоў ідалу — яе сьветасьці Бутэльчыны. На самадзейна-дэмакратычнай падставе ў краіне пачалася кампанія за будаўніцтва адпаведнага сымбалу — меркавалася цыкляпічнае збудаваньне са шкла, бетону і сталі на самай цэнтральнай плошчы сталіцы ў форме аграмаднай Бутэлькі. Быў прыняты адмысловы праект, але стрымвала адна нечаканая і цяжкавырашальная праблема — з коркам ці без. Калі з коркам, казалі, будзе недэмакратычна, калі без... Вядома, што бывае з бутэлькай бяз корка. Чакаюць блаславення Зямнога Бога, як ён вырашыць — так і будзе.

Пэўна ж, дачакаюцца. Але што тады будзе?

СЬВІСТ

Пра народ у краіне хадзілі дзьве супрацьлеглыя пагалоскі, кожная зь якіх увогуле мела рацыю. Нядаўна абраны дыктатар ды ягонья памагатыя лічылі народ самым разумным, самым правільным і працавітым. Іхнія ж супраціўнікі сьцьвярджалі, што народ дурны і сьляпы, нібы крот. Бо каб быў разумны і працавіты, дык нешта б умеў, а гэты ня ўмеў нічога, як нічога й ня меў. Пэўна, тая акалічнасьць і змусіла дыктатара да пошукаў нейкіх сродкаў стабільнага існаваньня яго і народу. Але новыя сродкі ня так лёгка было знайсці, а час катастрофічна мінаўся. Неяк дыктатар з прыкрасьці ад чарговай разумовай няўдачы гучна сьвіснуў, як сьвістаў у дзяцінстве, пасьвячы сьвінячы статак. Пісар, што зь нейкага часу запісваў за ім кожнае слова (для гісторыі) застыў з пяром у пальцах — ён ня ведаў, як запісаць сьвіст. Заўважыўшы тое, дыктатар зьверавата ўставіўся ў пляшывага пісца, які, каб неяк улагодзіць пана, проста голасна войкнуў, быццам бы ў ў захапленьні ад сьвісту: маўляў, як прыгожа! Іншыя, што ў той час былі ў пакоі, таксама дружна падтрымалі пісца: і прыгожа, і зьмястоўна, а галоўнае — даходліва для народу, — кожны зразумее. Ведама ж, кожны быў дзіцёнкам, хоць і ня кожны дзіцёнак пасьвіў калгасных сьвіней.

У той жы адвячорак урад прыняў адмысловы дакрэт ад значэньні дыктатарскага сьвісту, а газеты ў хуткім часе пачалі друкаваць артыкулы пра тое, як гэта важна наогул — сьвістаць. У краіне пачаў разгортвацца рух за высокаідэйны і высокамастацкі народны сьвіст. Праўда, як бадай і ў кожнай справе, знайшліся тыя, што не пагадзіліся з дзяржаўным значэньнем сьвісту, але яны былі меньшынёй, а меньшыню, як вядома, бязьлітасна душаць. Хутка задушылі і праціўнікаў сьвісту.

Праз нейкі нядоўгі час рух нечуванага пашырэння сьвісту стаўся ўсенародным, яму ўжо не шкодзіў ніхто. Вучыць прафесійна сьвістаць пачалі ў школах, сьвіст увялі ў якасьці абавязковага прадмету на экзаменах у ВНУ, дзе былі тэрмінова створаны катэдры сьвісту. Адпаведна, бы грыбы пасьяла дажджу, зьявіліся высокакваліфікаваныя спэцыялісты па сьвісту, актыўна рыхтаваліся і паспяхова абараняліся кандыдацкія ды доктарскія дысэртацыі на тэмы сьвісту. У краіне рэгулярна праводзіліся конкурсы і спаборніцтвы па сіле, працягласьці і мадуляцыі сьвісту, наладжваліся канцэрты. Неўзабаве зьявіліся і рэкардсьмены — асобна па розных жанрах сьвісту, ствараліся ансамблі, якія езьдзілі па гарадах і вёсках і сьвісталі на ўсю электронную моц свае апаратуры. Тыя няблага зараблялі, сплочвалі казне немалыя падаткі і карысталіся прыязнасьцю ўлады і народу. Нечуваная папулярнасьць сьвісту зрабіла папулярнай краіну, пра якую яшчэ нядаўна мала хто ведаў у сьвеце. Тады дыктар ды ягонья памагатыя сьцямілі, што нягожа было б тым не пакарыстацца і вырашылі распаўсюдзіць ідэю сьвісту як мага далей у сьвеце. Была створана новая праграма заваёвы сьвету праз космас, у які запускаліся талеркі-спадарожнікі, адбітыя імі хвалі пранікалі ва ўсе куточки планеты. людзі на зямлі ўведалі пра незвычайна плённую справу сьвісту і як маглі пераймалі яго. Дзякуючы сіле сьвісту, краіна і дыктатар зрабіліся самымі славытымі ў сьвеце.

Натуральна, добра было пачувацца славытымі, але яшчэ трэба было і есьці, а во ежы катастрафічна не хапала. Захапіўшыся сьвістам, людзі адвучыліся араць зямлю, пасьвіць коз і нават вясной садзіць бульбу. Эканоміка, спрэс стаўшы касьмічнай, усё болей хірэла, і хутка ў людзей нават на добры маладзецкі сьвіст

не стала ставаць моцы. Дзеля эканоміі людзкой сілы была адменена родная мова, пра якую хутка забыліся ўсе — гараджане, сяляне і нават пісьменьнікі. Пісьменьнікі, праўда, забыліся апошнімі, чым увогуле ганарыліся. Болей ім ганарыцца ўжо не было чым.

Краіна неўпрыцям усунулася ў страшэннае правальле татальнае крызы, калі пачала беззваротна хірэць нават сама ідэя дзяржаўнага сьвісту. Дзеля яе паратунку стварылі некалькі дадатковых міністэрстваў, каардынацыйны над імі камітэт, Савет бясьпекі, узмоцнены аддзел секурытаты. Падвысілі ролю адукацыі — усе ПВТ ператварылі ў тэхнікумы, тэхнікумы — ва ўніверсітэты, а ўніверсітэты ведама ж у акадэміі. Павялічылі колькасць дактароў ды акадэмікаў, зарплату якіх таксама падвысілі, прыраўняўшы да сержанцкае зарплаты амапаўцаў. І ўсёроўна сьвіст марнеў, ягоная ідэя апынулася пад смяротнай пагрозай. Апазіцыя ж толькі мацнела. праўда, апазіцыянэры пакуль што выступалі не супраць самой ідэі, а супраць сродкаў і мэтадаў яе выкананьня. Ідэя ж, казалі, зусім неблагая, калі яе з розумам ажыццяўляць. Дыктатар назваў тую апазіцыю сьмехатворнай і казаў, што варта яму хоць раз добра сьвіснуць, як яе бы ветрам садзьме. І праўда, некалькі самых заўзятых апазіцыянэраў ужо знікла — бяз знаку і следу, бы праз зямлю праваліліся. Але і дыктатар зьнемагаў ад шэрагу няўдач і мог намагчыся хіба на адзін добры посьвіст на тыдзень. У сьвеце пачалі губляць цікавасьць да краіны — радзімы сьвісту. Рэтранслятары-спадарожнікі, бы восеньскія каштаны, адзін за адным сыпаліся долу і згаралі у шчыльным сляях атмасфэры. Запускаць новыя ня было за што. У космасе запаноўвала касьмічная ціша.

Затое на зямлі бушавала бора.

За апашнія грошы дыктатар мацаваў сілы секурытаты — паліцыю ва ўніформе і ў штацкім, суды і

практуру, якім падвысіў заробкі і падвоіў нагрузку. Арыштоўвалі, судзілі і саджалі найперш праціўнікаў сьвісту. Ды таго аказалася недастаткова. Было заўважана, што некаторыя свісткі няправільна, чужым падрыўным сьвістам, — гэтых рэпрэсавалі таксама. Затым зрабілі чыстку вучоных шэрагаў, перагледзелі тэматыку іхніх дысэртацый. Выявілася, што некаторыя з вучоных-гісторыкаў, напярэдня лічылі, быццам гісторыя краіны пачалася не з запачаткаваньня ідэі сьвісту, а ў краіне яе думка заўжды была аканчальнай, і тую канцэпцыю выкаранілі. Як пэўная рэакцыя на тыя зусім нетуральныя захады, у народзе пачала самахоць сьпець новая нечуваная ідэя — ідэя маўчаньня. Вядома, яна пляжыла выдатную, выпрабаваную ў часе ідэю сьвісту, але як было зь ёй змагацца? Як было ўведаць, што выношваюць маўчуны? І як прадухіліць усенародную маўчанку, якая паграджала краіне ўсеагульнай нематой?

Тым часам маўчанка шырылася зь неверагоднай хуткасьцю. Зьняможаны шматгадовым росьвістам люд маўчаў з задавальненьнем. Рабіць тое было проста і лёгка тым болей, што ўсе даўно адвыклі ад роднае мовы, і гаварыць наогул не было патрэбы.

Яшчэ праз нейкі час краіна аканчальна змоўкла, ніхто ужо ня мог нават слаба сьвіснуць. Праўда, з тае нагоды ніхто асабліва не перажываў, апроч хіба пэнсыянэраў. Для гэтых за даўгія гады іхняга жыцьця сьвіт стаў адзінай прафэсіяй, бо іншага яны ня ўмелі. Але супраць іх працавала прырода, і гэтых людзей у краіне хутка менела. Як і належыць паводле няўхільных законаў быцьця...

МАЛЕНЬКАЯ ЧЫРВОНАЯ КВЕТАЧКА

Ён вельмі любіў народ, і народ вельмі любіў яго.

Асабліва з таго часу, як успыхнула народнае паўстаньне, якое ён песьціў, рыхтаваў, камандаваў паўстанцамі, здабыў першыя перамогі. Паўстаньне было нялёгкае, перамогі чаргаваліся з паразамі, але народ верыў яму і йшоў за ім. Ён і праўда не шкадаваў ні часу, ні сілы, ні працы свайго глыбокага розуму дзеля сьвятое справы — перамогі народнага паўстанья.

Сьпяраша, як іх было мала, а сілаў шматгадовага панаванья злыдняў было ў дзесяць разоў болей, толькі ягоная воля і яго фанатычная ўпэўненасьць далі моцы паўстанцам не загінуць дарэшты. Паўстанцы вытрымалі ўсё: паразу пад сьценамі крэпасці, перасьледваньне, катаваньні ў вязьніцах, кару сьмерцяй, палон, эміграцыю. Ён не скарыўся, ён заўсёды казаў: будзе воля, будзе перамога! Загляне сонца і ў наша ваконца. І заклікаў змагацца, не шкадуючы нічога — ні людзей, ні жыцьця, ні жанок, ні саміх сабе. Ён не шкадаваў сябе і нават жонку з дзецьмі, якіх закатавалі ў палоне.

Як была здабыта вялікая перамога і захоплена непрыступная крэпасць, народнай любові да яго ня стала межаў. У крэпасць, якую ён штурмаваў дваццаць дзён, яго унеслі на скрыжаваным кап'і, ахінутым двухкалёрам патрыётаў. Там жа, на падворку крапаснога мура, яму прысягнула новаствораная гвардыя — сотня адборных маладых паўстанцаў. Старэйшыны горада паднеслі яму блюда, поўнае залатых манэтаў. Дзесяць гарадзкіх прыгажунь зьнялі з ног ягоныя батфорты і абмылі яго стамлёныя ногі. У народных вачох ён стаўся самым разумным і сумленным; у жаночых вачох, апроч таго, — самым пры-

гожым і высокародным. І яшчэ ён быў бескарысьлівы — нічога свайго ня меў, абыходзіўся тым, што давалі. Як ён прамаўляў з цвінтару гарадзкой катэдры, тысячны натоўп, ня дыхаючы, слухаў яго. Заўжды ён гаварыў, як Бог, не даючы ні малюсенькага поваду ўсумніцца хоць бы ў адным прамоўленым слове.

Ён заслужона апынуўся на вяршыні ўсеагульнае народнай славы і прызнаньня, якіх, здавалася, у яго ня мог адабраць ніхто — ні д'ябал, ні Бог. У вачох народа ён быў ня меней шануюны за абодвух.

Кепска, аднак, што на крэпасьці барацьба ня скончылася. Прыгнятальнікі не ўціхамірыліся. Тыя, што ацалелі пры штурме, уцяклі за мяжу, дзе знайшлі падтрымку. Нявялікая перадышка ў змаганьні доўжылася колькі месяцаў. Той час ён марна не траціў. Ён мацаваў гаспадарку і абарону. Дзень і ноч людзі ладзілі крэпасць, адбудавалі пашкоджаныя вежы, вароты і сьцены. Апроч таго, ён дасканаліў войска, прызначаў камандзіраў, стаўляў на пасады самых здольных і храбрых. Але і тыя, за мяжой, ня спалі — стваралі альянсы, вербавалі наймітаў, узбройвалі і распялялі нянавісьць да паўстанцаў. Грошай у іх было шмат, войска набралі вялікае. У адзін пагодны веснавы дзень тое войска апынулася перад сьценамі крэпасьці.

Ён заклікаў народ да абароны, і народ дружна выступіў. Пачалася асада, якая доўжылася да позьняй восені. Сьпярыша асаджаныя неяк адбіваліся, а затым адбівацца стала цяжэй. Таялі прыпасы, не хапала вады. Зь недахопам харчу людзі наяк мірыліся, а без вады было зусім нельга. Пачаліся нараканьні, быццам некорыя зашмат ужываюць вады. Што ваду ў крыніцах труцяць шпіёны. Што нагул зашмат разьвялося шпіёнаў, а ён іх не выкрывае. А

тут усчаліся штурмы — дзень пры дні. Асаджаныя біліся гераічна, адбіваліся зь вежаў, са сьцен — білі ядрамі з гакаўніц і мартыр, лілі кіпень на галовы ворагаў, распаленую смалу, ужывалі «грэцкі агонь». Ды ворагі не адступаліся, да таго ж іх было безьліч. На чацьвёрты месяц асады яны абвесьцілі ўльтыматум — здача без усялякіх умоваў. Ён склікаў вялікі сінкліт, які аднагалосна прыняў ухвалу змагацца да перамогі. Ён запэўніў народ у перамозе, і народ, як заўжды, паверыў яму.

Змаганьне доўжылася, але сілы былі няроўныя. Перавага ўсё болей схілялася на бок ворагаў. У крэпасці скончыўся харч, а затым і порах. Палова абаронцаў была параненая. На крэпасных сьценах біліся жанчыны, старыя і нават дзеці-падлеткі. Усе верылі, што перамогуць. Ніхто не хацеў здавацца.

Аднак сталася так, што сілаў не хапіла, і аднойчы ворагі ўварваліся ў крэпасць. Ён асабіста ўзначаліў контрудар, і прарыў быў зьліквідаваны. У тым жа баі ён быў дужа паранены куляю ў абедзьве нагі, але працягваў камандаваць супрацівам. І ён усё цьвердзіў, што перамога будзе. Людзі крычалі ўра. Але ўжо ня ўсе...

Ды во каб адбіць чацьвертае ўварваньне, сілаў ужо ня было. Ворагі захапілі кутнюю вежу, і там каля паўстанцкага двукалёру забілі яго. Адзелу верных яму жанчынаў ўдалося вынесці яго цела і ўначы пахаваць пры катэдры. Адна з жанчынаў спрабавала забіць сябе на ягонай магіле, ды ёй не далі. Неўзабаве крэпасць занялі ворагі.

Народ спазнаў жахлівую паразу. Бальшыня паўстанцаў была перабітая, рэшта ўзята ў палон. Палонных закавалі ў кайданы і паслалі ў каменаломню. Жанчынаў-прыгажунь, што мылі яму ногі, прадалі ў турэцкія гарэмы. Простыя людзі мёрлі ад го-

ладу і хваробаў. Вясной у краіне ўсчалася эпідэмія чумы.

Пераможцы казалі людзям, што ўсё тое — вынік злачынства іхняга куміра. Што ён — авантурыст і антыхрыст. Інакш бы ён не паклаў столькі народу за тое, што нельга здабыць. пераможцаў перамагчы немагчыма. Цяпер за ягоныя авантуры павінны заплаціць народ, і кошт тае платы будзе аграмадны. Народ баяўся і верыў — пераможцам нельга ня верыць. Зь цягам часу людзі ўзненавідзелі свайго нядаўняга правадыра і дзівіліся, як маглі слухаць яго.

Казалі. што некаторыя з тых, што калісь прысягалі яму, раскапалі ўначы ягоную магілу і выкінулі зь яе ягонае цела. Тое цела, разадраўшы на часткі, цягалі па бруку згаладнелыя сабакі...

Толькі праз шмат гадоў па вясне, як зазелянела трава, хтось паклаў на месца колішняй яго магілы маленькую чырвоную кветачку. Яна там доўга ляжала, ня вянучы...

Лісты
ў Злату Прагу
зь Менску

З-пад крыса зажуранай завеі

ЛІСТ ПЕРШЫ

Чалавек, як і ўсё,
Самаўзьнесенае з глыбіні,
Непераводнае дрэва нагадвае,
На лісты ды галіны багатае,
Спадкаемнае на сьмелыя карані.

Аднадумцаў лісты і галіны радні
Сівер зайздрасьці зьесьць,
Абсячэ скнара рупнасьці.
Некранутую караедам
Хоць дзесьці кару б знайсьці,
Каб закрачваўся страх
Промнямi вышыні.

З дрэва дровы й труна,
Дах і Ноеў каўчэг.
Зоры саду Сусьвету
Варажбітна галіняцца.
Даглядаць крону кожную
Кон не супыніцца.
Каб спачыць, скон прылёг,
Сьцень упрочкі пабег...

1 студзеня 2003

ЛІСТ ДРУГІ

Самую сябе пашкадуе жуда.
Успомняць, нашто яны дадзены, ксты.
Свой голас чуць знадакучыць ляманту.
Праз даліну Праведнага суда
Нацягнены будуць два масты,
Адзін з жалеза,
Другі з пергаменту.

Накрэсьляцца на пергаменту
Боскія сны,
Якімі дзяліўся Госпад з анёламі.
Жалезны мост выгарбяць перуны,
Каб здрадным сьлядам
Гарэць, як у полымі.

Памкнуцца на Храмавую гару наўпрост
Грэх жалезным,
Пергаментным мостам бязгрэшша.
І ня вытрымае жалезны мост
І рэхам балючым рухне ў бязрэшша.

Пергаментны мост —
Вясёлцы радня,
Раскашуючыся ў аблочыстым дыме,
Трывацьме да Новага Суднага дня
У Гасподнім лецішчы —
У Ерусаліме...

4 студзеня 2003

ЛІСТ ТРЭЙЦІ

Дзе начуюць нашыя галасы —
Хрэсьнікі цішыні забытае,
Хмарна ўзгадка ў самоты выпытае,
Нашчыць смутак наш
Зьнічка расы.

Дзе яны днююць,
Нашыя сны —
Весьнікі вышыні ўстурбочанай.
Дапазна ходзіць зорнай ўзбочынай
Ветах нераспазнанай віны.

Дзе яны вечаяруюць адны,
Пералётныя думкі-выгнаньніцы?
Абяцанай чакаюць раніцы,
Аж зялёна імшэючы,
Валуны...

7 студзеня 2003

ЛІСТ ЧАЦЬВЕРТЫ

Соль жывая.
Людзі — соль зямлі.
Несалёнае псуецца хутка.
Мера ўсё трымае.
І калі
Перасольваецца хлеб і чутка,
Іскры выкрасае соль з вачэй.
Сьмех за боль
Бадай што балючэй.

Цені ў цемру едуць на кратах.
Прагнасьцю зьнясільваецца праца.
Мы зямлю перасалілі так,
Што яна гатова разарвацца
Ад шалёных кратаў сілы злой,
Ад салёных сьлёз красы былой...

31 студзеня 2003

ЛІСТ ПЯТЫ

Здаецца, здарожылася душа,
Зняверылася цярпеньне.
І роспач выпаўзла,
Як з-пад сушша
Надзьмуцістая рапеня.

Дарога,
Якую завуць жыцьцём,
Ня пыніцца ні на імгненьне.
Сабе падбірае сьвятлейшае цём-
ная ноч найменьне.

1 лютага 2003

ЛІСТ ШОСТЫ

Каб вярнуць сэрцы бацькоў дзецям...

Паводле Лукаша Сьвятога Дабравесьце

1:17

З-пад сонца бацькоўскага сэрца,
Зь цягрэчы нябыту
На кірмаш мітусьні й хлусьні
Сьпяшаюцца дзеці даверліва.
На мяжы аблокаў і долу
Заплаціўшы цьвярозую мыту,
Купляюць малечыя дні,
Галодныя а ненажэрныя.
І дні свае пачынаюць карміць,
Як саміх іх бацькі кармілі.
А сэрца бацькоўскае хмары бяды
Зацягваюць бяз сораму
І пра дазвол не пытаюцца.
Бацькоўскае сэрца шчыміць,
Зьмяркаецца ад бяссьледнай хады
У сподзеве да дзьвярэй хорамаў,
Дзе замкнулася шчырасьць дзяцей,
Ключы падабраць патайныя...

5 лютага 2003

ЛІСТ СЁМЫ

Самотнік мусіць слухаць вышыню,
Багаславіўшы думку ў падарожжа.
Бо толькі вышыні ды караню
Даверыць вечны клопат
Існасьць можа.

Ад мітусьні,
Ад стомленай хлусьні
За небасьхіл, зажураны ў адчаі,
Хацеў бы зьбегчы
Вернік вышыні,
Ды чаравікаў лёс не пазычае.

А басанож сьпяшаюць толькі дні
Па крыгах здрады,
Па жарсьцьве зайздรอยсьці.
Чакае моўчкі вязень вышыні,
Што плён вясёлы завітае ў госьці...

9 лютага 2003

ЛІСТ ВОСЬМЫ

Жыць хоча боль,
Бо ім усё живе.
Баліць пчале,
І каменю, і рэху.
Баліць красе й расе,
Касе й траве,
І рожкам козыткі,
І пяткам сьмеху.

Галосіць,
Каб сябе пачуць, імша.
Маўчыць,
Каб як расчуліць боль,
Трывога.
Боль будзе жыць,
Пакуль баліць душа
За неразумных нас
У Пана Бога.

13 лютага 2003

ЛІСТ ДЗЕВЯТЫ

Радзіма — дым ад вогнішча,
Якому дазволена ў Сусьвеце падыміцца.
Яго кунежыць,
Прэч прагнаўшы стому,
Сьвятая Мама —
Ў вечнай хаце жрыца.

Радзіма — сьмелая іскрынка жару,
Што грэе смутку зьзяблыя далоні,
Каб даляглядзіцца шырэй абшару
І заставацца ў мройлівым палоне.

Радзіма — тая папялінка з прыску,
Што на чужыне залятае ў вока,
Каб як цяплей было сьвяціцца зблізку
Выгнаньніцкай сьлязы
Сяўца й прарока.

Радзіма —
Дол і паднябесьсе тое,
Дзе ходзіць слова Бога пехатою.

16 лютага 2003

ЛІСТ ДЗЕСЯТЫ

Вякі папраціралі рукавіцы
І пушчы дасякаюць галаруч.
І на лявіцу курганам з правіцы
Балюча пераходзіць.
Хоць выкруч-
вай і кашулі-навальніцы,
І ручнікі-гасьці-
нцы ці
Круці
Цяжкія камяні млына
Турботаў.
Яму мана
Скруціла млён,
А ён
Зьюрыў, падгаварыў вятрак,
Каб лётаў
За ветрам наўздагон
Вярнуць садзьмуты плён.
Ці вернецца аднак вятрак
І з чым,
Шчым-
іць даведацца-такі —
Вякі
Заспанымі вачым-
а глядзяць у аблачыны з-пад рукі.

18 лютага 2003

ЛІСТ АДЗІНАЦАТЫ

Клопат заўсягды малады,
Пра старасьць ня дбае час.
Даганяем свае гады,
А яны абганяюць нас.

Ад радасьці й ад бяды
Стамляемся кожны раз.
Пнемся перахітрыць гады,
А яны пасьміхаюцца з нас.

Прагнем жывой вады
Набраць аднойчы ў запас.
Молім зьлітавацца гады,
А яны ўжо ня чуюць нас...

24 лютага 2003

ЛІСТ ДВАНАЦЦАТЫ

Зорак неразгаданых падчарка —
Перасяленка душа —
Замнога
Непаслушэнства й бруду зямнога
У незавершаным сьвеце бачыла.

І ў нябёсы вярнуцца марыцца,
А куды,
Ніяк не ўгадае.
Хоча не зважаць маладая,
Што над ёй навальніца хмарыцца.

У якія карчы знясіленай
Уцячы,
Дзе стаіцца ў пушчы?
Лёс зямны, ў зайздросьці хітрушчы,
Варухнуць лянуецца зьвілінай...

P.S.

Для самотных на кірмашы
Прадаюцца кошкі —
Скрэбсьціся на душы.

1 сакавіка 2003

ЛІСТ ТРЫНАЦАТЫ

Як зьнічка, мільгане
Панечка Маладосьць
І маладзіца Сталасьць завітае,
І, ўжо сама ня надта гаманкая,
Прыцішыць баламутку Весялосьць.

У Сталасьці ў зьбянтэжаных вачох
Па-весьняму сьмяюцца сьветлацeni.
І нецярпеньне ў маладым трымценьні
Ані зважае на перапалох.

У гмаха далягляду на страсе
Галосіць мройна певень прадчуваньня.
Тым часам самаўпэўненая пані
Сябе й зьняверацьць сваю нясе.

Садзіцца самаўладна на куце —
Хай рассыхаецца ў двары карэта.
І Старасьцю завецца пані гэта
Прывабная ў апошняй пекнаце.

8 сакавіка 2003

ЛІСТ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Вясна з гадамі смутак маладзіць,
Тугу тужэй завязвае на вузел,
Каб з выраю вярнуўся
Белы бусел
Малечае зьдзіўленьне разбудзіць.

Чым маладзей сьпяшаецца вясна,
Ты цішыцца старэй
Вачэй спагада.
Прыгадваюць
Зялёны пошум ляда,
Азяблы бераг —
Мокры нос чаўна.

Згалелую галінку закрані —
І ліўнем шэрасу
Заплача крона.
Як першая праталіна,
Варона
Чарнеецца на белаі цішыні.

10 сакавіка 2003

ЛІСТ ПЯТНАЦТАТЫ

Чакае хатняя зямля.
Нудзьгуюць родныя мясьціны,
Дзе волю
Бліскавіц ксьціла
Ад вершаліны да камля.

Каб дрэва вольнасці расло,
Люляла на руках аблокі,
Каб чула Пана Бога крокі
Душы самотнае сьвятло.

Ня верачы будзённым снам,
Самім сабе ахвоча хлусім.
Куды вярнуцца ўрэшце мусім,
Душа напамінае нам...

28 сакавіка 2003

ЛІСТ ШАСНАЦАТЫ

Шаноўны спадару Лёсе,
Нікому ў жыцьці яшчэ
Цябе абыйсьці не ўдалося,
Пакульнесупыннасьць цячэ

У жмені кашчавыя часу.
А час,
Каб зьняволіць душу,
астрою зьмяняе акрасу
І ўсьмешку пустому каўшу,

Зь якога і поіць сподзеў,
Каб смагу прагнаць яму,
І раіць,
Каб сподзеў знаходзіў
Сам
Рэчку з найменьнем Чаму...

31 сакавіка 2003

ЛІСТ СЕМНАЦАТЫ

Не на вечнасьць,
А на разьвітаньне
Пішуцца шчымлівыя радкі.
Вечнасьць —
Самасьцьверджаная пані,
Ёй самоту слухаць не з рукі.

Вечнасьці сябе самой хапае,
На паслугах мудрасьць у яе.
Вечнасьць —
Гаспадыня не скупая,
Лішняя ахвоча раздае.

1 красавіка 2003

ЛІСТ ВАСЕМНАЦАТЫ

Беларусь,
Як брыльянт у пярсцёнку Эўропы.
Жабраку не падасьць Эўропа рукі.
А бязроднікі праз усе вякі
Да пярсцёнка цягнуцца
На перахопы...

3 красавіка 2003

Хутаранцы

КАМЕНЬ

Зранку таго дня ў карчме гуло; гуло і ў поўдзень, і ўвечары гуло таксама. Зрэшты, для таго былі прычыны: скончыўся палявы сезон, людзі сабралі ўраджай, частку якога з выгадай прадалі на кірмашы, а частку прыпасьлі на зіму. Шмат хто займеў грошы — чаму было і не пагудзець у вольны пасья нялёгкае працы час? Пасья плённае працы льга было і зусім расслабіцца, забыцца на рутынныя клопаты, піць маладое віно ды сьпяваць песьні. Але гэтыя людзі не маглі таго дазволіць сабе — заўжды на працы ці дома яны несьлі ў сабе нязбыўны гнятлівы клопат, што перадаваўся ад кожнага пакаленьня наступным. На схіле гары ў канцы вуліцы зь незапамятных дзён высіўся агромністы круглы камень. Увогуле ў гэтым горным краі камянёў было шмат, ды ўсе яны неяк самі па сабе ўладкаваліся кожны на прыдатным для таго месцы, апроч аднаго, можа самага зь іх вялікага. Гэты на сваім колішнім землятрусным шляху з гары затрымаўся якраз на пачатку вуліцы, нібы знерухомеўшы ў роздуме — каціцца далей ці пачакаць? Пакуль камень вырашаў тую праблему, ніхто ў дамоўках ніжэй ня мог спаць спакойна, дапята пытаньнем: ляжыць ці коціцца? Ні ў каго з тых, што жылі пад пагрозай каменя, не было сілы зь ім справіцца, і камень ляжаў так можа сотні гадоў, тоячы ў сабе маўклівую пагрозу людзям.

Людзі паасобку ня ведалі, як пазбыцца каменнай пагрозы. Але тое было да часу, пакуль імі не авалодала калектывісцкая ідэя, якая, вядома, часам набывае матэрыяльную сілу. Асабліва калі тая сіла натхніцца ў пэўны час бочкаю добрага маладога віна.

— Мужчыны мы ці гаўнюкі? — рашуча пытаўся ў грамады гаспадар-карчмар, паўстаўшы за даўгім

драўляным сталом. — Няўжо мы не зьбяром сілы, каб закаціць таго бугая? Мы — асілкі, што дапіваем другую бочку...

Вядома ж, тутэйшыя асілкі не лічылі сябе слабакамі і дружна загулі ў згодзе — прамова карчмара натхняла. Тракціршчык наогул лічыўся ў іх самым разумным, інакш ён бы і ня быў карчмаром. Яго адразу падтрымаў каваль, чыя кузьня мясьцілася пад таполяй — бліжэй за ўсе хаты да каменя. Ну, а дзе каваль, там і яго малаткар — дужы плячысты хлопец-сірата, праўда, ня надта здаровы на галаву. Звычайна пры грамадзе малаткар упарта маўчаў, а цяпер толькі гучна прамычэў нешта. Ды ўсе зразумелі, што малаткар на баку каваля — на баку каго іншага ён не апынаўся ніколі. Мабыць, адчуўшы, што пачынаецца нешта цікавае, ад парогу зь меднаю квартаю ў руцэ рушыў да кута тутэйшы пастух у даўгім плашчы. Яго пастухоўскі сезон ужо скончыўся, і пастух займеў клопат аб працы ўзімку.

— Дык згода, мужчыны? — з суровым выглядам чорнабародага твару пытаўся карчмар, азіраючы ў вечаровых прыцемках барадатых і безбародых, маладых і ня надта, хто ў што атранутых землякоў. — Заўтра, як разьвіднее, усім — да бугая! Ужо мы яго пашчакочым, такой яго матары! Згода?

— Згода! — ня надта зладжана адказаў карчмарны хор галасоў.

Адзін толькі вучыцель ля вакна спрабаваў штось зазначыць ня ў лад — удакладніць ці запырэчыць, але яго слухаць ня сталі. Вучыцель быў нетутэйшы, да таго ж малады, піў мала, відаць, ашчаджаў грошы, што ня надта каму падабалася. Усе ў карчме загаманілі гучней, заматлялі над сталом квартамі, — за такую адважную справу ня грэх было выпіць. Тая іх гамана даўжылася да паўночы.

Назаўтра, як над гарамі праясьнілася неба і ў даліне пачало віднець, да каменя першы прыйшоў вучыцель. Ён абышоў камень, памацаў яго замшэлыя бакі, пакратаў гамашам жарству ўнізе. Затым прыкінуў памеры гранітнага гіганта, а таксама вугал нахілу гары і зрабіў нейкія разьлікі ў нататніку, які заўсёды насіў з сабой. Атрымлівалася надта сумнеўна, каб яны хоць бы і грамадой здолелі ўскаціць камень на схіл і па той бок скінуць яго ў прорву. Паводле законаў матэматыкі тое было немагчыма. Але як было вучыцелю на яе аснове пераканаць малапісьменных сяльчан? Ці паслухаюць яго?

Неўзабаве да каменя пачаў збірацца народ — з каламі, лагамі, рыдлёўкамі. Усімі весела і шумна распараджаўся карчмар. Вучыцель спрабаваў штось растлумачыць яму, але ня надта цьвярозы пасьяля вясёлай ночы карчмар не хацеў і слухаць, — пры першым слове пра законы мэханікі грэбліва махнуў рукой. Ён заўзята камандаваў грамадой, якая толькі і чакала ягоных рашучых камандаў.

Людзі густа абляпілі камень. Узяліся дружна, хоць часам і бязладна, перашкаджаючы адзін аднаму. Усім карцела прымяніць сілу і, можа, паказаць стараньне, — так за гады ўсе зьненавідзелі гэты пракляты камень. Тыя, што былі з рыдлёўкамі, пачалі падкопваць яго зьнізу, каб падсунуць рычагі-лагі, іншыя падроўнівалі камяністы грунт вышай, каб можна было каціць камень угору. Вучыцель, прадаўжаўшы сумнявацца, убачыў такую актыўнасць і таксама міжволі прыняў удзел у агульным клопаце. Напачатку ён разам зь іншымі наваліўся на жардзіну-лагу, якой чалавек пяць высьвервалі камень. Пасьля ўпёрся рукамі ў яго жорсткі бок і намагаўся каціць. Тракціршчык то памагаў яму, то адбягаўся і камандаваў, то рабіў і тое і гэта адначасна. Ён колісь

служыў у войску, меў зычны камандзёрскі голас, якога ўсе слухаліся.

І вось здарыўся першы цуд — па камандзе карчмара ўсе разам уперліся, націснулі, напружыліся, і камень, хоць і зь вялізным нежаданьнем, зрушыўся з свайго належнага за сотні год мейсца. Тады яны напружыліся яшчэ і перавярнулі яго на другі круглы бок. Першы посьпех быццам надаў новай сілы. Грамада загула, бы ўчора ў карчме, яшчэ паўпіралася нагамі ў жвірысты грунт і перакаціла камень вышэй. Тыя, што мелі рычагі-палкі, высока задзіралі іх даўгія канцы, затым насядалі на іх, падважваючы камень; іншыя, упершыся дзясяткамі рук у шурпатыя каменныя бакі, зрушвалі яго зь мейсца і паварочвалі-кацілі цяляў на дзесяць — ня болей.

— Так, так, так! — разносіўся на схіле бадзёраздаволены голас карчмара. Яшчэ трошкі!

Яшчэ...

У вучыцеля не было ніякага інструмэнту, і ён разам з усімі, са скрыгатам упіраючыся ў зямлю гмашамі, піхаў рукамі камень. Побач таксама з усяе сілы жыліўся іхні пастух. Яго абсівэраны твар з хілай русявай бародкай аж наліваўся чырваньню, так ён старанна напружваўся. Каваль поруч з малаткарком спрытна і рашуча ўпраўляўся з даўгой жардзінай-лагай, ім памагалі іншыя. Пакуль што ўсё ішло пасьпяхова, і вучыцель пачаў сумнявацца ва ўласных сумневах: магло стацца так, што і ён памыляўся. Ён ужо ведаў, што навука — нават матэматыка! — часам давала збой. Праўда, меркаваньні здаровага сэнсу таксама былі не на іхнім баку, але, можа, бракавала і здаровага сэнсу?

Хоць і памалу, але даволі настойліва яны кацілі камень угору; улежнае мейсца таго засталася далёкавата ўнізе. Яшчэ ніжэй у канцы вуліцы ля кузьні

— відаць стала зверху — сабраліся жанкі ды дзеці, усе не адрывалі позіркаў ад схілу гары, дзе адбывалася дзіва. Старыя там маліліся Богу, каб той памог мужчынам здзейсьніць іх сьвяты подзвіг на шчасьце людзям.

Але на схіле бы ўпершыню штось не заладзілася. Як яны высіліліся на чарговую каманду карчмара, камень ня зрушыўся. Тракціршчык тады закрычаў гучней, нават вылаяўся. Яны зноў уперліся нагамі ў камяні, да скрыпу напялі мускулы, але камень толькі падняўся на пяць цаляў і аблэг на ранейшае мейсца. Вучыцель недаўменна зірнуў на схіл і ўсё зразумеў: схіл гары тут стаў і яшчэ болей круты. Схіл стаў круцейшы, а іхняя сіла паменела — во ў чым справа. Тое было відаць і без матэматыкі. І мабыць, тое зразумелі іншыя.

— Адпачыць каб, — нерашуча-жальліва сказаў хтось ля каменя.

— А то ўжо кішкі... — пачаў нешта мовіць пастух.

Тракціршчык аж знерухомеў ад тых скаргаў-просьбаў, але толькі на момант. Падобна, у ягонай галаве адбыўся нейкі маланкавы, зусім не матэматычны разьлік, і ён зьверскім голасам заглушыў нерашучыя скаргі.

— Ніякіх адпачынкаў! Спынімся — не скранем, а ну — узялі! Узялі!

Яны і яшчэ дружна і ўраз узялі, сапраўды трохі павярнуўшы на схіле гэты кругляк, пасья яшчэ. Але во ён быццам хіснуўся назад, бы хтось не ўтрымаў яго. Вучыцель зірнуў з-пад рукава і схамянуўся: пад каменем тварам уніз ляжаў малаткар; зь яго нага рота цёк струменьчык крыві. Тое было дзіўна, хіба, аднак, на першы пагляд: не стрываў самы зь іх дужы. Але, можа, таму і надарваўся, што быў самы

дужы. Мабыць, апроч сілы, трэба яшчэ мець галаву, а з галавой у малаткара яўна былі праблемы.

Малаткара адцягнулі з-пад ног, каб не замінаў. Пакуль там два мужыкі давалі яму вады, іншыя з усяе сілы трымалі камень, які ўпарта імкнуўся ўніз — да свайго належнага мейсца. Чаму гэта ён так імкнуўся туды? — думаў вучыцель. Хіба тое мейсца было вызначана яму Богам? Але тут ягоная матэматыка ўступала ў супярэчнасць зь непазнана-містычным, у якім вучыцель быў поўны прафан і разумеў тое. Прасьцей, хоць і не лягчэй, было піхаць разам з усімі па камандах карчмара, што і рабіў вучыцель.

Урэшце гадзінаў праз пяць яны адолелі самае, як здалося, крутое на схіле мейсца, ускацілі камень яшчэ вышэй. Праўда, ззаду засталася аж трое — тых, што надарваліся на гэтым д'ябальскім каменным шляху. Два зь іх папаўзьлі назад, а трэці застаўся там, дзе і зьлёг. Бы прадчуваючы благое, карчмар і зусім разьюшыўся, крычучы сарваў голас і нікому не дазволіў пакідаць камень, каб памагчы бедакам. Горш за ўсё было тое, што яны сапраўды не маглі прыпыніцца, бо ў такім выпадку камень трэба было б трымаць, што здавалася ненашмат лягчэй, чым штурхаць. Тракціршчык тым часам не змаўкаў — то камандаваў сарваным голасам, то ўгаворваў амаль ласкава. А то гразіўся перастраліць усіх на гары, калі здрэйфіць. Увогуле на гэты конт ён меў рацыю, яго разумелі і стараліся з астатніх сіл. Толькі сілы іх катастрафічна меншалі, а жахлівы шлях рабіўся і яшчэ больш круты.

— Ну, яшчэ трошкі! — дамагаўся карчмар. — Вунь да таго кусьціка. Ну, узялі! Ускоцім — бочка віна на ўсіх! Ну, узялі!

Як ні дзіўна, тое амаль падзейнічала на, здавалася б, ушчэнт знясіленых людзей. Клопат іх нібы

разумеў і камень, які варухнуўся на той раз жвавей, — бы самахоць пераваліўся на другі, болей пляска-ты бок. Але затым зноў было яго не скрануць, і карчмар зноў вярнуўся да свайго лютага крыку.

— Дужэй! Я кажу — дужэй, ядры вашу матары! Пастух, болей сілы! Болей сілы кажу, гультай!..

— Не магу болей, — ціха сказаў пастух і ўпаў на калені.

— Можаш!! — вызьверыўся карчмар. — Заб'ю!..

— Забівай...

— Застрэлю. Сённяя ж...

— Страляй!

Пастух зьнясілена адкаціўся з-пад людзскіх ног і апанурана сеў убаку. На ягонае месца ля каменя заступіў каваль, чорнабароды твар якога быў мокры ад поту, а можа і ад сьлёз — ягоны малаткар унізе, здаецца, сканаў. Каваль зацята маўчаў, але ля каменя адразу адчулася яго напятая сіла, і той быццам жвавей заварушыўся пад рукамі людзей. Затое іншыя даходзілі, і неўзабаве ад кавалёвага напору мала што засталася. Яны ўсё піхалі і піхалі, выжыльваліся і штурхалі. Тракціршчык ужо толькі безгалосна сіпеў, а выніку не было ніякога. Усе іхнія сілы выдаткоўваліся толькі на тое, каб утрымаць камень, ня даць яму зрушыцца ўніз.

— Не, мабыць, нічога ня выйдзе, — сказаў нехта з папіхачоў. Зь ім пагадзіўся другі:

— Ня трэба было і пачынаць не падумаўшы...

— Тыя разьятраныя няўдачай галасы зусім разлавалі карчмара, які падскочыў да людзей ззаду.

— Панікёры! Слабакі! Прэч адсюль! Я перастраляю ўвесь ваш род! — аслабелым голасам сіпеў ён. Але яго аслабелы голас чамусьці перастаў палыхаць.

— Не перастраляеш, — нерашуча запырэчылі яму.

Пасьля і яшчэ натужваліся, піхалі і штурхалі рукамі і нават падпіралі камень плячамі, як гэта рабіў каваль. Але зноў вынік стаўся мізэрны. Між тым да мэты заставалася амаль нічога — можа, якіх дваццаць стопаў. Толькі гэтыя футы і былі самыя цяжкія, як было іх адолець? Тым болей, што і ў яшчэ аднаго пайшла носам кроў, ды здаецца, і з рота таксама. Адзін застаўся ззаду — скручаны, на каленях, трымаючыся за живот...

— Падмогі! Падмогі трэба...

— Няма як падмогі, браточки. Ну яшчэ трошкі, яшчэ, — сіпата ўгаворваў карчмар.

Яны і самі разумелі, што інакш ім нельга, як толькі каціць з апошніх сілаў. Ні спыніцца, ні пакінуць камень яны не маглі — тое было б для іх гібельным. На тое, каб паклікаць падмогу, не было часу — калі б яны дачакаліся тае перамогі? Мабыць, тое зразумеў і пастух, трохі спачыўшы ўнізе, вярнуўся да каменя і аслабела далучыўся да астатніх.

Каваль са зьвераватым выразам чорнабародага твару і адарваным на плячы рукавом моўчкі стараўся, можа, болей за ўсіх. Лагамі з даўгімі канцамі цяпер упраўляліся браты Кажамякі, чыя новая дамоўка была дужа блізка ад гэтага боку вуліцы. Малодшы зь іх толькі ў канцы лета ажаніўся і таму дужа дбаў пра ўласнае жытло. І трэба ж было так здарыцца, што гэты ўвогуле здаровы хлапец упаў у самы рашучы момант, не стрымаўшы лагі, — камень неспадзявана сьлізгануў бокам аб дрэва. Хтось па той бок здушана крыкнуў, але было позна. Грузна пераваліўшыся ніжэй, камень паволі пасунуўся, ужо нікім не стрыманы, перавярнуўся зноў і што раз шпарчэй пакаціўся на схіле. На крутым мейсцы ён наляцеў на каменны выступ, лёгка зьбіў яго, сам падскочыўшы ўгору, зноў ударыўся аб дол ніжэй,

падскочыў яшчэ вышэй. За ім апантана памкнулі збытыя ім камяні, якія ў сваю чаргу зьбівалі на схіле новыя, і ўсе разам з друзам суцэльным каменным патокам несьліся да вуліцы. Неўзабаве каменная лавіна магутна абрынулася на крайнія забудовы паселішча, кузьню, зламала палову таполі і праз момант накрыла ўсю вуліцу чорна-пыльнаю хмарай.

Ачомаўшыся ад хвіліннага ўтрапеньня, людзі на схіле пакідалі свай начыньне і сыпанулі ўніз — хто бег, хто каціўся, кожны гнаны прадчуваньнем асабістай бяды. На мейсцы, аднак, засталася некалькі постацяў. Тракціршчык упаў на камяні, учапіўся ў свае скудлачаныя валасы, недарэчна прамаўляючы: «Што ж мы нарабілі... Што нарабілі...» Вучыцель побач няўцямна мармытаў сабе пад нос: «Я ж казаў, я ж казаў...» Зьбялелы з твару пастух нічога не казаў, толькі распачна апусьціўся на друз. Ён узіраўся ў пыльную марву, якая ўсё вышай паднімалася над паселішчам, і думаў: «Хай бы ён там ляжаў. Каму ён шкодзіў?»

Трохі ачуняўшы ад першага жаху, вучыцель падумаў, што, мабыць, цудаў у наш век не бывае. «Здараецца тое, што і павінна здарыцца — паводле законаў жыцьця. Калі толькі зь імі лічыцца. Ды во пэўна ж не палічыліся».

А ўнізе тым часам разносіўся ветрам глухі невыразны лямант бяды, які на адлегласьці зьліваўся ў суцэльны працяглы стогн...

НОВАЯ ЦЫВІЛІЗАЦЫЯ

У адной далёкай ад нас, хоць і ня надта разьвітай краіне ўзьніклі праблемы зь бюджэтам. Не хапала грошай. Зрэшты, тое не было вялікай навіной, грошай не хапала і раней, і тады ўрад рабіў проста — падвышаў падаткі. Зрабілі так і гэтым разам: абклалі насельнікаў 40-адсоткавым падаткам. Трохі скалі, падлічылі, але выявілася, што прыбытак зноў мізэрны. Тады ўрадоўцы ўвялі 60-адсоткавы падаток, але прыбытак замест таго, каб адпаведна павялічыцца, значна знізіўся. Гэта было нешта дзіўнае, што супярэчыла нават правілам арыфмэтыкі. У эканамічна-фінансавых колах пачалося энэргічнае абмеркаваньне фэномену. Пасыпаліся прапановы — як ад прафэсіяналаў, так і ад найболей актыўных зь ліку сьвядомых працоўных. Некаторыя заяўлялі, што ўся справа ў слабасьці выканаўчай улады, што трэба ўдвая павялічыць паліцыю, стварыць адмысловыя фармаваньні, як сьлед настрапаліць сакрэтныя і фіскальныя службы. Так і зрабілі. У дадатак павялічылі колькасць мытняў — на мяжы і ўнутры краіны, перавялі працу судоў і пракуратуры на кругласутачны рэжым, разагналі калегію адвакатаў, гэтых прафэсійных абаронцаў злачыннасьці. І зноў без жаданага выніку. Бюджэт трашчэў, грошай рабілася ўсё меней, а выдаткі на ўсе пералічаныя меры толькі расьлі.

У час чарговага пасяджэньня ўраду новы старшыня высунуў абсалютна новы бюджэтны прынцып: калі дзе цяжка папоўніць, дык трэба скараціць. Адразу было зразумела, што скарачаць асыгнаваньні на войска нельга, бо пад самы дзяржаўны плот лезла крыважэрнае НАТО — глядзі, ня сённыя, дык заўтра пачне бамбаваць нашы ўлюбёныя гарачыя ці ха-

лодныя кропкі. Пакідаць бяз грошай КГБ таксама нельга ва ўмовах, калі краіна кішыць шпіёнамі ды апазыцыянерамі. Паліцыю — тым болей, інакш хто тады тых шпіёнаў ды апазыцыянераў будзе цягаць у пастарункі? Калі ж скараціць выдаткі на пракурораў ды судзьдзяў, дык каму судзіць вышэйпамянёных? Вяртацца да нядаўняй практыкі троек ды не-судовых расправаў было быццам бы рана. Кіаўнічы апарат скарачаць наогул бескарысна і нават шкодна — ягоны арганізм ад скарачэння толькі павялічваецца. Культура, настаўніцтва і медыцына? Культуру тут жа на паседжанні без усялякай шкоды для яе выкрасьлілі ўсім радком пасля таго, як міністар сказаў, што культура пракорміць сама сябе — ансамбляў у яе хапае. Мэдыцыну вырашылі пакуль не чапаць — мэдыцына можа набыць важныя функцыі ў адказным дзяржаўным праекце. Заставалася вялізная армія пэнсіянераў, якая з прычыны злачыннага недагляду ранейшага папулісцкага ўраду расплазілася ў аморфную, непад'ёмную для дзяржавы масу. У друку даўно ўжо паяўляліся тэарэтычныя артыкулы наконт таго, якая гэта шкодная і наскрозь буржуазная завядзёнка — плаціць тым, хто не працуе, што інстытут пэнсіянераў — ня што іншае, як узаконеная эксплуатацыя адной клясы другою, што, ня вырашыўшы праблемы пэнсіяў, дзяржава не пабудуе развітага сацыялізму, а будзе век гібець у няразвітым капіталізьме.

Урад засядаў тры дні і тры ночы і выпрацаваў комплексны дакумэнт пэнсійнага забеспячэння. А менавіта:

- Выхад на пэнсію дазваляўся па дасягненні 100-гадовага ўзросту. (Для кіраўніча адміністрацыйнага складу тая плянка зніжалася напалову — тым захоўваўся адрасны прынцып пэнсійнага забеспячэння).

Памер пэнсій устанаўліваўся ў 1,5 адсоткі ад сярэдняй зарплаты пэнсіянера. (Нельга было дапусьціць, каб грамадзянін-пэнсіянер карыстаўся большым наборам дабротаў, чым той, хто працуе).

Захоўваўся ў недатыкальнасьці прыцып роўнасьці мужчынаў і жанчынаў, як таго заўжды і дамагаліся жаночыя і фэмінісцкія арганізацыі.

Бацькам, якія выхавалі двух і болей дзяцей, пэнсіі адпаведна зьмяншаліся — для забесьпячэньня пэнсіяў дзецям у будучым. (Тым самым умацоўвалася сувязь пакаленьняў і адказнасць бацьклў за лёс дзяцей).

Гэтыя вельмі разумныя і ў пэўным дачыненні прагрэсіўныя меры, аднак, датычылі больш-менш аддаленай будучыні, а вось што рабіць з «дзеючымі» пэнсіянерамі, было незразумела. Тым больш, што, як чулі ўрадоўцы, адпаведна старажытнаму рымскаму праву закон, на жаль, зваротнае сілы ня мае. Пасьля доўгага і дэтальнага абмеркаваньня тае праблемы з удзелам СМІ, прафсаюзаў, кіраўніцтвам палітычных партыяў было вырашана для дзеючых пэнсіянераў прымяніць радыкальныя мэры заахвочваньня і дазволіць:

Піць сырую ваду вадаправодную і з калодзежаў у неабмежаванай колькасьці.

Матывацыя: сырая вада — смая танная.

Харчавацца прадуктамі з радыёнуклідамі. Матывацыя: сьвядомаму грамадзяніну атам нястрашны.

Пры купаньні ў рэках і ў моры заплываць як заўгодна далёка за чырвоны буёк.

Матывацыя: шырокае гарантаваньне грамадзянам іхніх правоў і свабодаў.

На будоўлях колькі заўгодна доўга стаяць на краі неабгароджаных пляцовак і пад стралой грузавога

крану. Матывацыя: выхаваньне ў грамадзянаў сьмеласьці і адвагі.

Пераходзіць вуліцу дзе заўгодна, у тым ліку і на чырвонае сьвятло сьветлафору.

Матывацыя: без матывацыі.

Міністэрству аховы здароўя ўзмацніць кантроль за пагаршэньнем здароўя пэнсіянэраў асабліва з групаў рызыкі, якія стварыць на кожным прадпрыемстве. СМІ і незалежніцкім сацыялягічным інстытутам праводзіць рэгулярны маніторынг эфэктыўнасьці дадзеных мераў сяргод пэнсіянэраў.

Ужо праз некалькі дзён пасля выхаду ў сьвет гэтай пастановы ўрадавыя СМІ паведамлілі краіне аб велізарным уздыме, зь якім сустрэлі пэнсіянэры чарговы клопат ураду пра іхнія дабрабыт і здароўе. Газэты надрукавалі паведамленьні аб радасці, якая ахапіла 80-гадовага грамадзяніна К., што нават памкнуўся заплыць за буёк. Праўда, не даплыў і да паловы адлегласьці, але ня ў тым справа, пісала газэта. Справа ў прававой магчымасьці здзейсьніць тое, чаго ён раней здзейсьніць ня мог. Другі грамадзянін дзяліўся ўздывам, які ахапіў яго, калі ён удала перабег вуліцу пад самым носам нахабнага «мэрса» і нават ня быў аштрафаваны даішнікам. Апазыцыйная газэта пасля спрабавала падаць той несумненны факт як фальшыўку, надрукаваўшы рэпліку, быццам той грамадзянін зусім не пэнсіянэр, а юнак-спартсман. Але зноў жа тое зусім не заслانیла сутнасьці справы, якая, вядома ж, палягала ў новых магчымасьцях для пэнсіянэраў. Магчымасьці ж ды перспэктывы складваліся выдатныя. Самы незалежніцкі сацыялягічны інстытут правёў апытаньне некалькіх тысячаў пэнсіянэраў і атрымаў гэтакія вынікі. На пытаньне, ці падтрымліваеце вы ўсе пункты пастановы, 99,9 адсоткаў сказалі, што безумоў-

на падтрымліваюць. І толькі 0,01 адсотку ня мелі ўласнае думкі, але гэта тыя, што знаходзіліся ў рэанімацыі або былі прызнаныя няздольнымі паводле розуму. Прэзідэнт краіны ўзнагародзіў дзве найболей актыўныя ў справе прапаганды пастановы газеты, а таксама сацыялагічны інстытут і нацыянальнае тэлебачаньне. Уканцы кварталу мінфін з вялікім аптымізмам узяўся падводзіць вынікі эканоміі пэнсійнага фонду і на некалькі дзён зьнямеў. Вынікі апынуліся нечаканыя — заместа эканоміі выдаткі на пэнсіі значна павялічыліся і перасягнулі адпаведны пэрыяд мінулага году. Каб неяк захаваць урадавы твар, было вырашана дапусьціць невялічкую рутынную папраўку — зьмяніць мінус на плюс, як гэта нярэдка рабілася ў мінулым. Але ў чым сапраўдная прычына краху дзяржаўнага праекту — належала высветліць. Для высвятленьня ўрад звярнуўся да ўласнага КГБ. І праўда, той неўзабаве даказў, што не дарма есьць хлеб, а ягоня эканамісты ў штацкім разумеюць у эканоміцы болей, чым куча сьвежасьпечаных прафэсараў з Акадэміі кіраванья. У адмысловым і дужа сакрэтным данясеньні яны на пунктах пералічылі прычыны неэфектыўнасьці пастановы. Бо:

Сырая вада з вадаправоду, дачных калодзежаў, а таксама з прыдарожных канаваў не зрабіла ніякага шкоднага ўплыву на загартаваныя за даўгое жыцьцё арганізмы пэнсіянэраў, якія прывыклі піць такую ваду і без дазволу ўраду;

атругныя, з радыёнуклідамі прадукты харчаванья дастаюцца пэнсіянэрам у гомеапатычных дозах, бо асноўная прадуктовая маса іх раскрадаецца пасярэднікамі і скіроўваецца на вываз у суседнія братнія рэгтёны;

за буйкі сёлета пэнсіянэры не заплывалі, бо амаль

нідзе не купаліся з прычыны сьцюдзёнага, дажджлівага лета;

Краны на будоўлях каторы год стаялі закансэраваныя, як і самі будоўлі — з прычыны адсутнасці фінансаванья;

Што ж датычыць вуліц, дык кіроўцы хуткасных іншамарак за ўсе папярэднія гады так вышкалілі айчынных пэнсіянэраў, што тыя, бы зайцы, з адмысловым спрытам навучыліся перабягаць вуліцы без аніякай шкоды для ўласнага здароўя. Наадварот, здароўе некаторых ад тае практыкі нават палепшала, і яны змянілі рутынныя ранішнія прабежкі ў парку на сэрыю прабежак упоперак праспэкту, асабліва па той яго частцы, дзе езьдзіць прэзыдэнт.

Урад на некалькі дзён упаў у прастрацыю — шырока разрэкламаваныя і ня меней шырока падтрыманыя народамі меры аказаліся на справе мыльнай бурбалакай, якая да таго ж лопнула. З прычыны відавочнай неэфектыўнасці радыкальных мераў традыцыйных, прыпамятаўшы, што ня ўсё старое ёсць кепскае. Тым болей, што ўсё новае — даўно забытае старое.

І тут прыпамяталі добрую, старую практыку ўзнагародаў. Варта было яе скарыстаць, хіба што змадэрнізаваўшы ў новых варунках, адкінуўшы яе заганныя мэтады, калі ўзнагароджвалася кіраўніцтва за адданасць пэўнай ідэі ці сакратаркі — за прыгожыя сьцёгны і вочы. Вырашылі ўзнагароджваць толькі пэнсіянэраў і толькі за канкрэтныя справы, якія даюць пэўны грашовы прыбытак дзяржаве. Гэта было адраснае стымуляваньне і пэнсіянэраў, і дзяржавы. Былі тэрмінова распрацаваныя дызайн высокіх ордэнаў, муаравых стужак да іх і правілы ўзнагароджваньня. Той з пэнсіянэраў, хто абавязваўся скараціць тэрмін уласнага пэнсіянэрства да 3 гадоў, уз-

нагароджаўся самым высокім ордэнам — «Мусульманскай еднасьці», да 10 гадоў — «Юдэйскага кагалу». Усе ордэны, апроч таго, мелі па тры ступені — залатую, срэбную і бронзавую. Такім чынам забясьпечваўся дыфэрэнцыяваны падыход, што ў поліэтнічным, шматканфэсійным грамадзтве было вельмі важна. Акадэмія кампутарнай інфарматыкі ўжо падлічыла віртуальны прыбытак, які склаў астранамічную лічбу, і была адной зь першых узнагароджаная самым галоўным ордэнам залатой ступені. На прадпрыемствах, калгасах і ва ўстановах былі праведзены сходы і мітынгі, на якіх пэнсіянэры ва ўрачыстасяброўскай абстаноўцы бралі на сябе адпаведныя абавязальствы пад незабыўным лёзунгам «Добровольно, но обязательно» і бязь лішняй цяганіны, тут жа атрымлівалі высокія ўзнагароды. Некаторыя ўносілі ўласныя прапановы, вядома ж, на ўдасканаленьне пастановаў. Так грамадзянін К., былы партызанскі камандзёр, прапанаваў павялічыць тэрмін найбольшага скарачэньня зь дзесяці да васямнаццаці гадоў, каб адразу атрымаць тры ордэны, як гэта практыкавалася на мінулай партызанскай вайне. Але тая яго прапанова не знайшла разуменьня — можа, таму, што ініцыятару споўнілася 99 гадоў і было падазрэньне ў жаданьні атрымаць узнагароды «на халяву». Але тое не было масавай зьявай — бальшыня пэнсіянэраў сьціпла брала абавязаньні, атрымлівала ўзнагароды і шпацыравала па вуліцах — па адным ці гаваркімі кампаніямі. Папулярнасьць узнагародаў была такая высокая, што некаторыя прышпільвалі на грудзі ўсё, што можна было прышпіліць, а з тым бадзьяліся па вуліцах, не прамінаючы, аднак, крамкі, дзе імкнуліся без чаргі пралезьці да прылаўку і атрымаць каўбасы. Часам ля тых прылаўкаў узьнікалі эксцэсы, якія, аднак, пасьпяхова выраша-

ліся з дапамогай міліцыі, АМАПу, іншых спеціалізацыяў фармаваньняў.

Яшчэ да выяўленьня фінансавога эфэкту паставы, які гэтым разам сапраўды чакаўся вельмі высокі, выкрылася яшчэ адна прыкрая загана — дэфіцыт каштоўных і каляровых мэталюў. Дызайнэры, што распрацоўвалі праекты ўзнагародаў, карыстаючыся бескантрольнасьцю кантрольных ворганаў, завясілі вагу ўзнагародаў, і краіна нечакана апынулася без залатога і срэбнага запасу, бяз цынку, свінцу, бронзы, медзі, малібдэну. І нават чыгуну стала не хапаць — гэтулькі пайшло на ўзнагароды. Попыт на іх, аднак, усё павялічваўся, усё новыя групы пэнсіянэраў бралі і бралі на сябе новыя абавязаньні. Адпаведна павялічваліся і выдаткі на пэнсіі — і тое было незразумела. Сацыялягічныя інстытуты, якія цяпер сталі спрэс незалежніцкімі і рэгулярна фінансаваліся зь дзяржаўнага бюджэту, ня мелі на тое адказу. Не маглі на той раз нічога высветліць і выпрабаваць спецыяльныя органы, магчымасьці якіх з прычыны разарваных сувязяў з заходнімі калегамі значна звужаліся. Затое адказ неўзабаве далі пранырлівыя чайночнікі, рух якіх за апошнія гады набыў фантастычныя памеры. Яны сьведчылі, што тымі ўзнагародамі забітыя ўсе базары суседніх краінаў, кампрадорскія дзялкі каторых скупляюць іх партыямі для патрэбаў уласнай высокатэхналягічнай вытворчасці.

Між тым выплата пэнсіяў у краіне з прычыны абсалютнага банкруцтва пэнсійнай сыстэмы зусім спынілася. Урад, адміністрацыя ўсіх узроўняў, канструктыўная апазыцыя, прафсаюзы — усе маўчалі, ня маючы што прапанаваць народу. Адно — мацавалі сілавую структуру. Дэпутаты, спалоханыя за свае наседжаньня ў парлямэнце месцы, патрабавалі ўвесці надзвычайнае становішча.

Неяк надвячоркам перад палацам прэзыдэнта немаведама адкуль вынікнуў невялічкі, з шасьці чалавекаў, пікет. На грудзях у пікетчыкаў віселі самаробныя, ня дужа зграбна напісаныя плякаты. Высветлілася, што гэта быў самадзейны несанкцыянаваны пікет незарэгістраванай партыі «Аматары алькаголю», і ён патрабаваў ад дзяржавы, калі тая ня можа выплаціць пэнсіі грашыма, дык хай плоціць натурай. Нарад паліцыі, які аператыўна зьявіўся па выкліку таптуноў у штацкім, тут жа накінуўся на сьвядомых алкашоў і пачаў круціць ім рукі. Звычайна за такой важнай апэрацыяй сілаў правапарадку любіў назіраць з вакна сам прэзыдэнт краіны, якім на той час быў шаноўны Тумба-Люмба, у мінулым сам адмысловы алкаголік, а цяпер ганаровы старшыня Акадэміі цьвярозасьці. Назіраючы захапляльную сцэну расправы, ён, аднак, сьціпла ўсьміхнуўся і сам сабе ціха мовіў: «А чаму б і не!» Тыя самыя словы, вядома ж, былі адразу запісаныя высокаадчувальнай тэхнікай суседняй дзяржавы, апрацаваныя ў яе адпаведных колах і нечакана ўхваленыя. Таго стала дастаткова, каб праз тыдзень урад выдаў чарговую пастанову пад нумарам «000999» — аб выплаце абмежаванай колькасьці пэнсіянераў іхніх пэнсіяў у алкагольным эквіваленце. Навучаны былымі няўдачамі ўрад пакуль што асьцерагаўся плаціць гарэлкай усім, хацеў паглядзець, як яно складзецца на практыцы. Пакуль складвалася выдатна. У цэнтры сталіцы на плошчы Недатыкальнасьці да Прэзыдэнта адбыўся грандыёзны, нікім не санкцыяваны, але і нікім не разганяны мітынг падтрымкі і захапленьня, у якім удзельнічала каля 2 мільёнаў пэнсіянераў (паводле зьвестак дзяржаўных СМІ і 2 тысячаў — паводле падлікаў скупюга на арытмэтыку агенцтва Ройтэрз). Гэтай адмысловай кансалідацыі народу

ніхто ніхто ня памятаў нават з самых састарэлых людзей. Усе горача падтрымалі пастанову «Трох дзявятак», як яе называлі ў прастамоўі, або пастанову «Паратунку і разьвіцьця», як назваў яе ў нядзельнай перадачы любімы тэлекамэнтатар нацыі спадар Лятнеўскі. Усе пласты грамадзтва без адрозьненняў клясаў, прафэсіяў, узростаў, полаў, нацыяў і веравызнаньняў былі захопленыя ўрадавай мудрасьцю. Стары паэта, што ўсе апошнія гады наракаў у вершах на недахват грошай на хлеб, за адну ноч гекзамэтрам напісаў паэму. Ён каляўся, што нядаўна яшчэ разам з народамі і партыяй (не ўдакладніў, якой), доўгі час лічыў другім хлебам бульбу, аж выявілася, што другі народна-партыйны хлеб — гарэлка. І гэта выдатна, бо, як паказвае досьвед, грошай на гарэлку ніколі не бракавала.

То былі вешчыя словы паэта-прарока.

Мінфін у тэрміновым парадку распрацаваў мэханізм гарэлкаваў выплаты. Улічваючы небывалую папулярнасьць новага мэтаду, было вырашана для разьліку з прадпрыемствамі і ўстановамі таксама перайсьці на гарэлку, а таксама і на ўсе іншыя аплаты, у тым ліку і ў дзяржаўным гандлі. Канешне, не ўдалося пазьбегнуць некаторых няўвязак, але якая ж слухная справа абыходзіцца без няўвязак. Няўвязкі неўзабаве былі адрэгуляваныя — быў выпрацаваны эквівалент: 1 тысяча рублёў прыроўнівалася да 1 літру гарэлки, 500 рублёў — да паўлітры, 250 — да чацьвярцінкі, «чакушкі» ў прастамоўі. Усё звыкла і проста, як і ўсё геніяльнае. Праўда, трохі павалэндаліся з распрацоўкай мэтодыкі аплаты плацяжоў дзяржаве, якая, вядома ж, гарэлки не спажывала, хоць мела яе мора. Тады ўжылі прынцым зваротнага эквіваленту. На прыгожа аддрукаванай у Фінляндыі паперцы, што служыла таксама бутэль-

кавай этыкеткай, азначалася лічба эквіваленту — адпаведна 1000, 500 і 250 рублёў — у залежнасьці ад аб'ёму бутэлькі. Тое было вельмі зручна — сумясьціць у адно функцыі бутэлькі, гарэлкі ды асыгнацыі. Знайшліся, вядома, скептыкі, якія пачалі даводзіць, што бутэлька і этыкетка — далёка ня тое самае, што першую можна спажыць, а другую хіба што выкінуць. Але тады вучоныя патрыёты зь ліку гісторыкаў распавялі слушны гістарычны факт, як у сярэднявеччы эўрапейскія падарожнікі прывезлі з Кітаю вестку пра тамтэйшыя папяровыя грошы, дык у Эўропе ім не паверылі. Ды з часам так прывыклі да паперы, што цяпер нават друкуюць зь яе даляры. Тое было прызнана навукова абгрунтаваным і болей прэрэчаньняў ня выклікала. Гарэлкавыя этыкеткі заканамерна набылі пашыранае значэньне выдатна ішлі на плацяжы, у той час, як гарэлка — выключна на ўжытак. Адносіны дзяржавы і грамадзянаў выдатна гарманізаваліся. Сыцвердзіўся небывалы эканамічны фэномен — чым болей людзі спажывалі гарэлкі, тым больш багацелі. Запачаткавалася новая беспрэцэдэнтная цывілізацыя — зь ініцыятывы ня надта вялікай і нават мала разьвітай краіны.

А галоўнае — сышло ў нябыт неўміручае саслоўе пэнсіянэраў. Напрыканцы XX стагодзьдзя ў краіне іх засталася ўсяго 9 (магічная лічба), затое гэта былі самыя фізічна і духоўна загартаваныя людзі.

На пачатку XXI стагодзьдзя, як прэзыдэнтам краіны быў аднадушна абраны шаноўны Хусаін Асман, краіна была ў каторы раз пераўменаваная і атрымала назоў: Рэспубліка Бутэлькавая. Скарочана РБ.

АБ'ЯДНАНЬНЕ

У старажытным замку з магутнымі, таўшчэзнымі сьценамі, змураванымі з гранітных камянёў, было шмат камэраў, сярод якіх самыя вялікія былі Кутняя і Даўгая. Кутняя займала вугал будыніны, ля вежы; Даўгая была паверхам ніжэй і трохі ўбаку ад вежы. І там, і там сядзела па некалькі дзiesiąткаў вязьняў, збольшага, аднак, аднае нацыянальнасьці. Мусіць, таму, што туды саджалі мясцовых, тубыльцаў. Тое было ўвогуле зручна — і для вязьняў, і для наглядчыкаў. Асабліва калі ўлічыць, што большасць сядзела за ўдзел у няўдалым паўстаньні, якое было жорстка здушанае рэжымам. Усе разумелі адзін аднаго.

У іншых жа камэрах сядзелі розныя людзі — розных злачынстваў і нацыяў. Тым было значна горш — ні пагутарыць, ні паразумецца. Адно маўчалі дзень пры ночы.

Але, як вядома, чалавек уладкаваны гэткім чынам, што калі добра, дык хочацца, каб і яшчэ лепш. Тое, мабыць, зразумелі і вязьні абедзвюх камэраў, у якіх пачаўся спантанны рух за аб'яднаньне. Яно і сапраўды: навошта пасаджаных па адной справе трымаюць у розных мейсцах, калі можна сабраць у адным. Зручнасьці відавочныя — і для зьявольных, і для начальства. І пагаманіць, агулам зразумець памылкі і хібы барацьбы, дамагчыся выкрыцьця здрайцаў. Зноў жа, калі ўсе разам, дык можа ўсіх не пакараюць сьмерцю, можа агулам дамогуцца волі?

Найперш сваю думку вязьні ўвялі ў вушы наглядчыкаў, затым у выглядзе скаргі напісалі адміністрацыі: што і меншыя будуць затраты на ахову, і на ацяпленьне зімой, і стане лацьвей наглядчыкам. Быў і яшчэ адзін момант таго аб'яднаньня, хоць і

трохі рызыкоўны для вязьняў. Рэч у тым, што наглядчыкам у Кутняй камэры быў увогуле неблагі чалавек, нават сымпатычны з выгляду, прыгожы і ўсьмешысты, які ніколі нікога ня біў. Затое наглядчыкам Даўгой быў сапраўдны зьвяруга — і ў паводзінах, і ў паставе, трапіць пад яго ўладу было б жахліва. Праўда, у адносінах да вязьняў тыя іх якасьці ня надта выяўляліся — усім у турме кіравалі зацьверджаныя наўсё прыправы правілы турэмнага рэжыму, якія строга выконваліся. І ўсё ж вязьні дужа спадзяваліся, што аб'яднаюцца яны ў Кутнюю, так прынамсі хацелася. А дзе хаценьне, там і спадзяваньне.

Большасць прыхільнікаў таго была ў абедзвюх камэрах, хоць і там і там знаходзіліся і пэсымісты. Ныцікі і недаваркі. Ныцікаў і недаваркаў, канешне, не любілі на волі, пагарджалі імі і ў турме.

Такім недаваркам у Кутняй быў стары авечы стрыгаль. На ўсе гарачыя захады энтузіястаў аб'яднаньня ён толькі скептычна чмыхаў і кідаў скупое «Усё ядна». Іншыя даказвалі, што Стрыгаль глыбока памыляецца, бо зусім відавочна, як гэта здрава сабрацца ў адно ўсім небаракам, згуртавацца, каб хоць раз памаліцца разам свайму Богу. Ці ж гэта добра, гібець раз'яднанымі ў розных кутках, нават на розных паверхах, пад розным начальствам, адзін зь якіх зьвер, а другі быццам і нічога. Ці справядліва тое? Стрыгаль, усё моўчкі выслушаўшы, нязьменна кідаў сваё: «Усё ядна» і спыняў размову.

У Даўгой скептык быў іншага складу — той вёў працяглую спрэчку, у тым сэнсе, што турэмнае начальства ніколі ня пойдзе на саступку вязьням, ніколі не дазволіць ніякага аб'яднаньня, бо аб'яднаньне яму нявыгаднае, а то і небяспечнае, што трэба з тым прымірыцца, па-другому ня траціць сілы. Можа так здарыцца — астатнія сілы перад канцом. Але чым

болей ён гарачыўся ў спрэчках, тым зласьлівей насядалі на яго апанэнты. Некаторыя ўжо пачалі называць яго здраднікам. Тым боле, што на волі ён быў паліцыянтам і меў прозьвішча Гусак.

Апантаным энтузіястам аб'яднаньня дзвюх камэраў быў Паляноўскі, высокі схуднелы вязень, што хварэў на сухоты. На волі ён шчыраваў партыйным функцыянерам, меў адмысловы прапагандны досвед і дужа ўмеў гаварыць — агітаваць і пераконваць. Звычайна тое і рабіў да абеду, а пасля абеду сядзеў, прыпёршыся да сьцяны — абдумваў новыя аргумэнты. Вязьні ўвогуле слухалі яго з цікавасьцю. Галоўнае з тае прычыны, што ён умеў бачыць надзею. Бальшыня зь ім пагаджалася. Адзін толькі Стрыгаль дэманстратыўна маўчаў, і калі ў яго пыталіся, адказваў проста: « Усё ядна. Сьмерць ».

Людзі пацепвалі плячыма і адварочваліся — каму тут хацелася разважаць пра сьмерць? Асабліва, калі яна і напраўду стаіць у кожнага за плячыма. Але ж чалавек, пакуль жыве, схільны разважаць пра жывое. І спадзявацца.

А Стрыгаль толькі маліўся.

Тым часам на волі штось адбылося — новае паўстаньне, ці што? Неяк ноччу ў замку пачуўся гоман, шмат галасоў і тупат шматлікіх ног — гэта прывялі вялікую партыю вязьняў. І тады, можа з тае прычыны, што спатрэбіліся вольныя камэры, ці зь якой іншай, даўня мара вязьняў была здзейсьненая: зьняволеных зь дзвюх камэраў сагналі ў адну. Якраз у Кутнюю. Тут стала цесна і тлумна, але і радасна. Паляноўскі адразу наладзіў штось падобнае на мітынг, на якім дужа гарача мовіў пра адзінства, сілу і згуртаванасьць. Вязьні зь дзвюх камэраў аж выціралі сьлёзы радасьці, абдымаліся і цалаваліся. Нават ныцік Гусак прасьвятлеў з твару і абняў не-

калькі чалавек з Кутняй. Толькі Стрыгаль па-ранейшаму сядзеў у кутку самотны, і калі ў яго запыталіся, чаму ён ня радуецца, паныла махнуў рукою.

Мабыць, яго тады мала хто зразумеў, шмат хто падумаў: дурны стары. Усе бачылі несумненную выгоду нечаканага аб'яднаньня — ужо хоць бы тое, што пазбыліся зьвераватага наглядчыка і апынуліся ўсе разам. А гэты, наглядчык Кутняй, нават прыемна ўсьміхаўся і нікога ня выцяў за час пярэбараў. Ужо тое давала надзею.

Спалі ноччу ў цеснаце, покатам на бэтоннай падлозе, але амаль шчасьлівыя. Нагаварыўшыся, наабдымаўшыся. І нават забыўшыся на пэсымістаў Стрыгаль і Гусака. Дый на наглядчыкаў таксама. Аднак тыя, мабыць, не забыліся на іх. Яшчэ не разьвіднела, як цяжкія дзьверы-вароты камэры расчыніліся, і сонныя вязьні ўбачылі ў іх жаўнераў — шмат жаўнераў — і ўсьмешыстага наглядчыка, які з той самай лагоднай усьмешкай грымотна скамандаваў:

— Па адным — на выхад! Ліквідацыя...

Некалькі дзсяткаў вязьняў сьпяраша зьбянтэжана маўчалі, бы не разумеючы, чаго ад іх дамагаюцца. Але хутка ўсё стала надта зразумела і жахліва, і яны па адным пачалі выходзіць у дзьверы.

Апошнім нясьпешна выйшаў Стрыгаль. Цяпер ужо ніхто не папракнуў яго, і той напасьледак злосна плюнуў на парог камэры Кутняй: пад ранак ён таксама паверыў, што ўсё неяк абыйдзецца...

АБАРОНКА

Яе дужа чакалі бацькі, а яна доўга не нараджалася. Ва ўсіх былі сыны і дачушкі, шмат якія бацькі ўжо сталі дзядамі, а гэтыя жылі, бы халастыя, хоць даўно былі ў шлюбe. Маці бальшавічка дык ужо стамілася ад чаканьня, але бацька-дзяржаўнік не страчваў надзею. Мабыць Бог учуў іхнія малітвы і міласьціва паслаў ім дачушку.

Нараджалася яна ня проста, трудна, ужо хацелі было рабіць хірургічную аперацыю. Але ўсё абышлося, і во шчаслівыя бацька і стомленая маці абдымалі сваю даўгачаканую дачушку, якую ласкава і па-сучаснаму назвалі Абаронкай. Былі ў праэктe іншыя імёны, але спрэс састарэлыя, а бацькі прагнулі новых.

Абаронка расла хутка, без якіх-небудзь непажаданых затрымак. Карыстаючыся пільнай увагай бацькоў а таксама бабак і нянек, добра набрала вагі, раней часу запатрабавала падкормку, хоць і ня кідала матчыну сіську. Так добра ела, што бацькам давялося наняць для яе кармілку. Характар мела даволі капрызлівы, але бацькі ведалі, што тыя капрызы — праз пачуцьцё голаду: дзяўчынка дужа любіла паесці. Канешне, то было нямала накладна, але бацькі стараліся ні ў чым не абмяжоўваць дачушку і карміць уволу.

Так яна хутка, хутчэй чым звычайна (але ж яна была незвычайная дзяўчынка, і бацькі тое ведалі) — пайшла ў школу. Хадзіць разам зь іншымі дзецямі ці ездзіць на трамваі яна не схацела. Каб неяк улагодзіць дзяўчыну, давялося купіць ёй аўтамабіль. Але, калі неўзабаве ў школе пачаліся сексуальныя напады на дзяўчынак, бацькам давялося арандаваць для Абаронкі невялікі браніраваны джып. то была

першая тэхніка, якая па-сапраўднаму зацікавіла Абаронку.

Як і ўсе дзяўчаты, яна той парой зацікавілася хлопцамі і дасканаліла сваю асобу. І калі іншыя дасканалілі сябе макіяжам, прыгодымі строямі і рознымі бранзалеткамі, Абаронка праявіла адмысловы густ і накупляла сабе ўніформаў колеру балотных жабаў, а замест пацерак — розныя лайбы і шэўроны — на грудзі, плечы і рукавы. Натуральна, што яе першыя паклоньнікамі сталі вайскоўцы ўсіх рангаў — ад юных лейтынантаў та таўставатых генерал-палкоўнікаў. Ды Абаронка нікому не аддавала пяршынства — яна на той час генеравала ідэі. Тыя ідэі так усім спадабаліся, што імі зацікавіліся урадаўцы, ня кажучы ўжо пра вайскоўцаў. Абаронка, як ня дзіўна для пекнай дзяўчыны, пакахала не бранзалеты, ці золата, а такую простую хоць і папулярную рэч, як аўтаматы. Цікава, што і вайкоўцам падабалася ўсё тое, таксама як зоркі, арданы і пагоны. Навукоўцы розных галін ведаў а таксама вытворцы, маладыя і старыя. разам закахаліся ў Абаронку — пісалі пра яе дысертацыі, набіваліся ёй службыць. Паэты складалі пра яе песьні, прысьвечаная ёй папсовая музыка штоначы аглушала гарады і пасёлкі. Абаронка надоўга, калі не назаўдзжы стала кумірам грамадства.

Выконваючы яе празарлівыя ўказаньні, дзяржаўная вытворчасць перастала вырабляць трактары ці камбайны і спрэс пераклучылася на вытворчасць БТ, танкаў і самалётаў. А яшчэ праз нядоўгі час — градаў, шквалаў, тунгусак. Ня кажучы ўжо пра аўтамат папулярнай мадэлі, вядомы пад шыфрам КА. Гэтага нарабілі столькі, што коштам адзін аўтамат за адзін апельсін пачалі прадаваць кожнаму са згладнелых бяз зброі афрыканцаў. Горш стала з тан-

камі, якія афрыканцы не хацелі купляць нават па тым самым кошце — казалі, быццам танкі кепскія. Але Абаронка апраўдалася тым, што афрыканцы проста ня ўмелі імі кіраваць. Так ці інакш, танкі давялося «складзіраваць». Пад іхнія склады былі заняты ўсе лясы-пералескі, стэпавыя і нават спляжаныя пажарамі ўчасткі сібірскай тайгі. Пад невыносным цяжарам наробленых у краіне танкаў аж прагнуўся мацярык. Тое стала прычынай некаторых землятрусаў, што выклікала страх і трывогу заакіянскіх дзяржаў.

Цесна зрабілася на зямлі, і Абаронка слушна зьвярнула ўвагу на неба. Была распрацавана грандыёзная касьмічная праграма, якая дазваляла рабіць там усё, што захочаш. Абаронка стала там размяшчаць усё, што не знаходзіла месца на зямлі — ад звыродлівых навуковых ідэяў да касьмічна-шпіёнскіх гмахаў. Мейсца там для ўсяго хапала і яшчэ заставалася.

Ды космас і стаўся нечаканым пяньком, на якім спаткаўся вайсковы геній дзяржаўнага куміра.

Космас сапраўды апынуўся бяздонным: колькі ў яго ні кодалі, вялікага знаку там ня было. Усё яшчэ заставаліся вялізныя плошчы — аб'ёмы, якія зь няменшым посьпехам маглі захапіць ворагі — супраціўнікі нашай Абаронкі, якая на той час зрабілася вышэй за канстытуцыю, парламант і прэзідэнта. Тэмпы запуску ў космас няспынна нарошчваліся, што патрабавала ўсё болей і болей грошай і матэрыялаў. Што да грошай, дык тыя ня сталіся вялікай праблемай, — друкарскіх станкоў у краіне хапала. А во — матэрыялаў... Пад канец стагодзьдзя усё, што можна было ўзяць ад зямлі, было вынята і запушчана ў космас. Запусьцілі жалеза, медзь і латунь, чыгун і алюміній, тытан, золата і плаціну. Зямлю спрэс па-

рылі у катлаваны і шахты, зраўнялі Каўказкія і Уральскія горы, высеклі ці спалілі сібірскія лясы. Людзей запускаралі рэгулярна і ўсё болей вялікімі партыямі. Касманаўтаў, як і спецназаўцаў, рыхтавалі ротамі, батальёнамі і палкамі. зямлю ніхто не араў, нічога ня сеялі — хлеб сухагрузамі вазілі з хлебнай Канады. Старыя людзі месяцамі чакалі пэнсіі, а маладыя штодня гаварылі пра космас і марылі стаць касманаўтамі. Мусіць, каб зьяяцець да чортавай матары з гэтай проклятай зямлі.

І тады хтосьці з кіраўнікоў — мабыць зранку, не пахмяліўшыся, — мудра сказаў: а ці ня лепш запусціць туды Абаронку? Тым болей, што на тую пару гэтая асоба-кумір з некалі прывабнай дзяўчыны ператварылася ў агідную транссексуалку. І сапраўды, была зроблена спроба апрануць яе ў скафандр і запіхнуць у ракету. Але тайна тое зрабіць не ўдалося (падкачалі зьбяднелыя спецслужбы), і Абаронка вывернулася — знайшла новую ідэю. Ніхто яе ня бачыў, а яна і тут згледзіла, што дзесьці ў горнай цясьніне не хапае канстытуцыйнага парадку, які неадкладна трэба навесці. Вядома ж, без Абаронкі у тае справе не абысціся, і яе пакінулі.

Праўда, тое крывавае навядзеньне задоўжылася, вопыт Абаронкі пачаў даваць збой. Аднак ёсць надзея, што там усё скончыцца. Хітрая ж Абаронка тым часам глядзіць далёка наперад, на пэрспектыву. У яе ўжо напалатовае новая ідэя, дзе яна будзе дужа патрэбнай, бо, апроч зямлі і космаса, ёсць яшчэ «Сусьветны акіян...»

студзень 2001

ТРУП

Забойца ня быў прафэсіяналам, ня быў і найма-ным кілерам. То быў звычайны, затурканы жыцьцём чалавек. Тое ж самае можна сказаць і пра забітага — нічога звычайнага. Зрэшты, і адносіны між імі двума зьнешне былі амаль нармальнымі, калі не лічыць даўняй, зацятай, чорнай нянавісьці. Нянавісьці забойцы да ягонай ахвяры. Што стала прычынай таго брутальнага пачуцьця, цяжка сказаць. Пэўна, на тое не адказаў бы і сам забойца. Можа, якія службовыя адносіны, можа разнасьць характараў, а можа і жанчына. Тое зусім верагодна, — абодва былі халасьцякі і жылі адзінока. Але, можа, таксама праклятыя баксы, якія ў тую пару шмат для каго сталі мэтай жыцьця. Тым ня менш нянавісьць забойцы была лютая, хоць і старанна схаваная. Нават і ад самога забойцы. Але вядома, што ад самога сябе гэткага пачуцьця нікому схваць не удалося.

Сваю справу забойца зрабіў ціха і хутка, — забіты нават не западозрыў таго, што яго могуць забіць. Тым болей здаўна знаёмы чалавек, амаль сябра. Усё ж разам вучыліся, разам працавалі. Раней нават былі ў сяброўстве. Тады пра забойства і ня думаў. Але во — давялося.

Усё адбылося на лецішчы. Забойца запрасіў сябра на чарку, яны выпілі, закусілі, чым Бог паслаў. І забойца стрэліў ахвяры ў патыліцу. Час быў асеньні, блізка на лецішчы нікога не было, ягонага стрэлу з старога невялічкага браўнінга ніхто не пачуў. Як сьцягнелася, забойца вывез труп на тачцы ў канец пасёлку, куды скідвалі розны друз, і закідаў яго сьмецьцем. Забіты блізкіх родзічаў у горадзе ня меў, ніхто яго хутка шукаць ня будзе.

Таго вечару крыху пазьней, чым звычайна за-

бойца пайшоў на электрычку і паехаў у горад. Якраз пачаў церушыць дробны сьняжок, і забойца думаў: во і добра, ён зацярушыць сьляды забойтсва.

Тае начы ён спаў, можа, лепш за усе ранейшыя часы, калі яму дапякала нянавісьць. Цяпер нянавісьць зьнікла, і ён з палёгкай адчуў, што вызваліўся ад шматгадовага гнёту. Дзякаваць Богу. Сны яму тае начы сьніліся сьветлыя і лёгкія — луг, кветкі, сонца...

Ранкам, аднак, як ён зьбіраўся ў краму па кефір і цыгарэты, у кішані плашча намацаў пісталет. Добра ж памятаў, што кінуў яго ў сьметнік, да трупа. Аказалася — не. То быў ягоны браўнінг, ад якога яшчэ сьмярдзела порахам стрэлу.

Счакаўшы яшчэ гадзіну, забойца пайшоў на электрычку. Трэба было паглядзець дакладна, што ён зрабіў учора. Можа, засталіся сьляды. Вядома ж, сьляды належала старанна прыбраць.

Найперш ён скіраваў збоч пасёлка да сьметніку. Куча разнастайнага сьмецьця там выглядала гэтак сама, як і ўчора, ніхто быццам ня кратаў. Цяпер ён кінуў туды і пісталет, трохі супакоены пайшоў да свайго лецішча. Але ўжо адчыняючы дзьверы, адчуў трывожны неспакой, бы тут хтось быў. А як увайшоў у пакой, ледзь не самлеў — на тым самым крэсьле, што і ўчора, сядзеў забіты. Не, ён ня быў жывы — ён пэўна ж быў мёртвы, з запечанай на патыліцы крывёй ад кулі. Як забойца дакрануўся да яго, дык ён з ціхім стукам бокам зваліўся на падлогу. Зь ім разам ад страху ледзь не зваліўся забойца.

Што было рабіць далей, забойца ня ведаў. Колькі часу ён, скуты жахам, сдзеў на канапе. Добра, што блізка нікога не было, ніхто да яго не пастукаў. Як у пасёлку сьцямнелася, ён пагрузіў труп у тачку і бакавымі сьцежкамі павёз да возера — утапіць. Ужо з

вады ня выбрацца. Каб ямчэй утапіўся, забойца паклаў труп у мех, наклаў яшчэ камянёў з недалёкай будоўлі, мех завязаў алюміневым дротам. Ужо так не павінны ўсплысці.

Зноў ніхто яму не спаткаўся. У шэрых прыцемках ранняга вечару ён укінуў у ваду свой цяжкаваты мех, а разам і тачку. Хай прападзе... На лецішча ўжо не пайшоў — пайшоў напрасткі да электрычкі і паехаў у горад.

У кватэры бло ціха і спакойна, але на душы — дужа кепска. Усё ж, мусіць нячаста здараецца, каб труп ажывеў і прыйшоў на мейсца забойства. Іншая справа — забойца, якога, Кажуць, заўсягды цягне на тое самае мейсца. Ці ён меў справу зь незвычайным чалавекам? Зь якім ваўкалакам, чарадзеям, цмокам?

Гэтае начы сны ў забойцы былі цяжкія, трывожныя. Ён ня мог выбрацца зь нейкага балота і да ранку цялёпаўся ў соннае багне. Задоўга да сьвітання, з палёгкай прачнуўся, сьціміўшы, што ўсё тое — сон. Але і ява ня стала лягчэйшаю. Труп яго прыгнятаў, трывожыў, маркоціў і пагражаў. Трохі супакойвала возера, глыбокая вада. Зранку браўся марозік, трава на падворку ляжала ў шэрані. Возера, пэўна, замерзла. Ужо з-пад лёду наўрад ці магчыма выбрацца. Нават жывы, а ня толькі зь дзіркай у патыліцы, сумна цешыў сябе забойца.

Два дні ён ня ездзіў на лецішча, ня мог нават думаць пра яго. Увечары спрабаваў уключыць тэлевізар, але хутка выключыў. Паказвалі вайну ў Чачэніі і там гэткія самыя трупы. Шмат трупаў. Мабыць, як і кожны забойца, трупаў ён проста ня мог бачыць. Ды ўсё бачылася, як ён ляжыць там пад вадой у мутнай вадзе, а побач плаваюць рыбка... На трэці дзень не стрываў, паехаў да возера.

Возера зь берагоў узялося маладым лядком, праз які нічога не было бачна. Бераг скрозь быў пусты. І тое крыху супакоіла забойцу. Што ж, думаў ён, мабыць, справа ўрэшце зроблена. Можна было і расслабіцца.

І праўда, трохі супакоены ён заехаў на лецішча, зазірнуў у пакой — ля стала нікога не было. Пуста было і на кухні. Яшчэ болей супакоены, амаль узрадаваны вяртаўся ў горад. Той вечар упершыню за колькі дзён добра павячэраў і нават кульнуў чарачку каньяку. Мабыць, ён неяк выкручвайся з свае нечаканай нявыкруткі. Забіў — і канцы ў ваду, як сьведчыць прымаўка. Усё ж трапная яны — народная мужрасьць.

Уначы яму нічога ня сьнілася. значыць, спаў добра. А назаўтра вырашыў, што трэба з'едзіць у замежжа, трохі праветрыцца на дэмакратычным ветры. А то надта ўжо сьмярдзела у гэтай краіне таталітарызмам. Баксаў у яго трохі назьбіралася — намяняў з часу дэфолту. Зноў жа за гэтыя дні ён дужа натузаўся з свайго клопату, і цяпер з задавальненьнем займаўся іншым: набываў білет, доўга стаяў у чарзе у кансулаце, запаўняў анкеты. Нават адчуў прыемнасьць, што сярод мноства пытаньняў у выязной анкеце не было пытаньня пра забойства, а то б давялося адмовіцца ад паездкі. А так усё — а-кей! Ужо ў прыцемку амаль шчасьлівы супакоены працягнуўся дадому, падняўся на свой шосты паверх. І аслупянеў. ногі яго падамлелі, і ён, каб ня ўпасьці, ухачуўся за сьцяну. Пад абабітымі дэрманцінам дзвярыма стаяў знаёмы, завязаны белым дротам мех.

Сьпярга захацеў уцячы, але куды ўцячэш ад уласнай кватэры? Зноў жа, можна, мех ужо бачылі суседзі? Якраз у той час з суседняй кватэры выглянуў стары пенсіянер, і забойца папытаўся: хто пры-

нёс той мех? Ды пенсіянер ня бачыў нічога. Але сказаў, што калі стаіць пад ягонымі дзвярыма, дык, мабыць жа, належыць яму, так зразумеў пенсіянер. Што ж, зразумеў правільна, падумаў забойца. Каб ты прапаў са сваёй кемлівасьцю...

Што было рабіць, апроч таго як уцягнуць мех у кватэру. Там ён нават не спрабаваў яго развязаць — ён ужо ўяўляў, што там можна ўбачыць. Пасьля забойства мінула дзён дзесяць часу. Праўда, у возеры, мабыць, як ў лядоўі, але ж... Добра, што яшчэ не сьмярдзела.

Ледзьве дачакаўшыся наступнага дня, ён выскачыў з кватэры, як сьлед нават не сабраўшыся ў дарогу (забыўся ўзяць брытву, зубную шчотку). Паехаў на вакзал. Ён ужо наважыўся не вяртацца ў гэты горад і нават у гэтую краіну — прасіць палітычнага прытулку на захадзе. Бо урэшце ж, мусіць, ягоны труп знойдуць, што тады будзе? Пракурорская справа, следчыя па асабліва важных злачынствах, патрабаваньне экстрэдыцыі... Жах, што можа чакаць яго наперадзе. Але іншага паратунку цяпер ён ня бачыў.

Абы толькі выбавіцца з краіны.

У вагоне з новымі трохпавярховымі купэ было даволі свабодна — бо не сезон ды і накірунак гэты ня дужа папулярны для паездак з усходу. Забойца як заняў сваё мейсца, так і сядзеў пры століку, пакуль не заламіла ў паясьніцы. Але во мяжа — і пачалося: то дэкларацыі, то пашпарты. У купэ прыйшоў пажылы мытнік: ці ўся валюта ўказаная ў дэкларацыі? Уся, сказаў забойца, падумаўшы, так я вам і скажу праўду. За ім расчыніў дзверы задзірысты малады прапаршчык: прашу пашпарт і выйдзіце у калідор. Ён выйшаў, стаў ля вакна, і тут жа з купэ прагучала пытаньне: чый труп? — Які труп? — Хто яшчэ з вамі едзе? — Ніхто быццам. — Значыць, труп

ваш? — Не, ня мой, — схлусіў белы, бы палатніна забойца.

Памежнік выклікаў па радыётэлефоне падмогу, зьявілася аж чалавек пяць. І сярод іх адзін тоўсты і мабыць, як усе тоўстыя, дабрадушны дзядзька ў пагонах. Забойца падумаў, што зараз на яго надзенуць кайданкі, а яны ўладкаваліся ў купэ запаўняць нейкія блянкі. А як запоўнілі у трох экзэмплярах, таўсты сказаў: з вас сямнаццаць баксаў у эквіваленце. Забойца ня стаў ні пытацца, ні аспрэчваць — аддаў ім сямнаццаць даляраў і яны вымеліся. Пасьля зазірнуў у паперку — то аказаўся сертыфікат трупа пад нумарам 000653. Забойца ня ведаў, што рабіць далей. На стале ляжаў сертыфікат, а ў багажнай скрыні пад ім — ягоны мех з трупам. Ці гэты мех належала цяпер прад'явіць пры ўездзе (як, скажам, залаты гадзіннік), ці чакаць арышту? І ён падумаў, што лепей за ўсё труп выкінуць ноччу. Ужо тут, мабыць, яго ня знойдуць. тут замежжа і мяжа на замку.

Так ён і зрабіў. Недзе пад самы глухі час начы, як усе ў вагоне паснулі, забойца вывалак труп у тамбур і, адчыніўшы вагонныя дзьверы, даў таму злоснага высьпятку. Мясьціна якраз аказалася пустэльнай — хвойкі, лясок, і ягоны труп зьнік у цемрыве ночы.

Астатні адрэзак шляху мінуў без прыгодаў. Забойца нават трохі заснуў пад ранак. А ранкам прачнуўся ўжо на іншай зямлі зь яе прывабнымі для душы кантрастамі. Але забойца нядоўга хадзіў па вуліцах, шыкоўныя вітрыны і людзі пачалі яго раздражняць, і ён пайшоў у гатэль — першы, які трапіўся яму на вочы. Атрымаўшы ключ, адразу зашыўся ў цесным нумарку, выцяг з сумкі бутэльку сталічнай і з насаладай аддаўся адзіноце. Найперш прыняў душ, раабраў пасцелю і ўключыў тэлевізар. Ды яшчэ ня

выбраў, на якім канале спыніцца, як зазваніў тэлефон. Парцье штось яму гаманіў на незразумелай мове тубыльцаў, але ён сьціяміў, што хтосьці да яго мае справу.

Забойца таропка пачаў нацягваць на сябе нагавіцы, і якраз у той час у дзьверы пастукалі. Як ён адчыніў, найперш убачыў перад сабой двух служыцеляў у форменных фуражках, якія укацілі ў нумар лёгкую цялежку, — на цялежцы ляжала невялікая плястыкавая труна прыгодага вішнёвага колеру. Забойца, як быў у нагавіцах, так і апусьціўся на мяккі ворс долу. Тое аднак, не зрабіла ніякага ўраджаньня на мулатаў-служыцеляў, якія тыцкалі яму пад нос стос папераў і штосьці талдычылі. На верхняй паперчыне у самым нізе значыўся нейкі таталь — 1875 даляраў. У абсалютным узрушэньні ён выцяг з сумкі дваццаць соценных асігнацыяў, і радасныя служацелі зьніклі. А ён застаўся адзін на адзін з шыкоўнаю пластыкавай дамавінай і няўцямна сядзеў на ложку. Ён не адважыўся нават адшчапіць яе блішчастых зашчэпак, ужо ня меў сілы. Апроч іншага пачала палохаць праблема грошай, столькі адваліць баксаў — за што? Ды забіты і жыўцом столькі ня быў варты, — гэты хворы, бяззубы пэнсыянэр. А тут амаль дзьве тысячы баксаў, па беларусім курсе — больш за мільён рублёў. Ён палічыў тое, што засталася ў кашальку — ці хопіць на білет дадому. Заставацца ў гэтай краіне абдзіраў яму ўжо не расхацелася, і ён з замілаваньнем прыпамятаў айчынных памежнікаў, якія ўзялі за труп па-боску. І нават выдалі сартыфікат. А гэтыя што — мерсі, данке, сэнк'ю...

Не, трэба ўцякаць дадому. Тым болей, калі гэтую наеду-труп пакінуць у гатэлі. Разьлічыцца за нумар у яго ўжо не было чым. З улікам тых, што прывёз у нагавіцах, добра калі набярэцца на чыгу-

начны білет. Пакінуўшы у гатэлі сумку, ён леным крокам, быццам на шпацырак, утуліўшы галаву ў каўнер, прайшоў паўз парцье і адразу скіраваў на вакзал.

З мейсцамі ў цягніку праблемаў ня было. Хоць на той раз дамоў ехала болей і купэ было цесна застаўлена хатулямі. І ён парадаваўся, што для трупа тут проста не было мейсца. Калі што — хай падкладваюць куды ў іншае купэ ці нават ў другі цягнік — ён у прэтэнзіі ня будзе. Добра што ў гатэлі запісваючы сваё імя ён прадбачліва ўтаіў грамадзянства, напісаў — харват. Так, на ўсякі выпадак. Усё ж ён быў патрыёт, і калі што якое — не хацеў ганьбіць дзяржаву. Хай цяпер шукаюць забойцу у Харватыі, мабыць там іх хапае.

На межах таксама асаблівых праблемаў ня сталася. Сертыфікату ён не паказваў і таго ніхто не патрабаваў. Можа, пра труп памежнікі забыліся, ці ня ўнеслі у кампутар, або ўнеслі ды ня ў той кампутар. А той, можа, скралі апазыцыянэры ці прапілі ўпёртыя прапаршчыкі. Забойца павесялеў. Ён нават перастаў адчуваць сябе забойцам — адчуваў нароўні з усімі. У канцы дарогі нават паспрачаўся з маладым суседам, хто горшы Гарбачоў, што разваліў партыю, ці Ельцын, што разваліў Саюз. Сышліся на тым, што Лука — самы адпаведны. Тут забойца змоўчаў, — то была слізкая для яго тэма.

З вакзалу ішоў улегцы і пехатой — грошай не было нават на метро. Але во і яго дом, трэці пад'езд. З хваляваньнем, поўным мілага пачуцьця, прыехаў на ліфце на свой шосты паверх.

Нейкая дзіўная нечаканка сталася з замкамі — ня мог адчыніць. Спрабаваў і адным ключом, і другім, калі сьцяміў, што дзьверы зачынены знутры. Тады аж спалохаўся і пазваніў. І зноў, як у гатэлі, ледзьве

не ўпаў на падлогу — перад ім у паўзмроку расчыненых дзвярэй стаяў яго труп. Цёмны, скурчаны, бы ссохлы і зьменшаны ў памерах, але пэўна знаёмы яго забіты.

— Ты што? — толькі і здолеў выціснуць з сябе забойца.

— Ды нішто. Цяпер будзем удвох, — нейкім скрыпучым, бы грамафонным голасам вымавіў труп.

— Дык жа нязручна! — крыўдліва прасіпеў забойца.

— Што зробіш! — адказаў труп. — Затое разам...

Што ж, падумаў забойца. Мабыць, нічога ўжо ня зробіш. Прыдзецца жыць з трупам. Калі не схацеў з жывым...

ад Таі
у Бярэзінскай
замакунцы

19. VII. 99

ХУТАРАНЦЫ

Пад лесам жыла сямейка. Не багата і ня бедна, дзень і ноч працавала, бяз хлеба ня ела. Зямлі было няшмат, але клопату сямейцы хапала. Сьпярша поле апрацоўвалі бацькі зь дзедам, пасьяля, як памёр дзед, — бацька з маткай. Пакрысе падрасьлі сыны — Янка і Васіль, упраўляцца стала лягчэй, і хутаранцы былі задаволеныя.

Неяк на пачатку восені, калі, павячэраўшы, сямейка зьбіралася класьціся спаць, у дзьверы пастукалі. Госьцяў у хаце не чакалі, але бацька мусіў адамкнуць дзьверы, — ці мала каму выпала пільніца па начы. Увайшоў сьціпла, хоць і прыстойна апрануты чалавек, сеў на лаве, закурыў гарадзкую папяросу. І пачаў гаманіць. Аказаўся на дзіва гаманкі, дасюль у тутэйшых мясьцінах такіх не трапляла. Увесь сэнс ягонай гаманы палягаў у тым, што хутаране жывуць немагчыма, бадай, кепска, адстала, і трэба інтэгравацца. Гэта значыць, далучыцца да недалёкай вёскі. Гаспадары недаўменна ўтаропіліся ў чалавека — ужо яны ведалі, як жывуць у суседняй вёсцы. Кожнай вясны адтуль прыбывалі на хутар то па кошык бульбы, меру збажыны, а то пазычыць капейчыну ці ўзяць каня прывезьці дровы. Яны так і казалі захожаму. А той — сваё. Трэба інтэгравацца, бо іначай не выпадае, увесь сьвет інтэгруецца, трэба сіла, каб супрацьстаяць таму сьвету. Хутаранцы маўчалі, яны не разумелі, чаму трэба супрацьстаяць сьвету? Калі тая бязглуздая гутарка добра надакучыла, гаспадар сказаў, што сям'і трэба класьціся спаць, заўтра шмат працы ў полі, хай бы чалавек ішоў, адкуль прыйшоў. Чалавек устаў з лавы, але доўга яшчэ балбатаў у парозе, яны ледзьве выбавіліся ад яго. Як ён пайшоў, матка перахрысьцілася і кажа: «Гэта ж д'ябал!

Яй Богу! У яго ж хвосьцік ззаду...» Гаспадар і хлопцы падзівіліся з тых матчыных словаў — яны не прыкмецілі ніякага хвосьціка. Але ўсё магло быць...

Наступны вечар усё ў той жа час у дзверы зноў загрузалі — ды ўжо мацней, нават нібы абурана. Бацька не хацеў адчыняць, але хлопцы казалі: хай! Зноў увайшоў той самы, ранейшы захожы і зноў пачаў тое самае. Трэба інтэгравацца, бо будзе кепска, а аб'яднаўшыся, будзе лепш. Яны ўсе неўпрыкмет узіраліся пад ягоную апратку — ці ня высунецца дзе хвосьцік. Але не, нічога нідзе ня высунулася. Недзе блізка ля поўначы ледзьве выбавіліся ад яго, і маці заплакала — зноў яна бачыла хвосьцік. Мужчыны ня ведалі, што і думаць.

Дачакаўшыся ранку, гаспадар узяў у сьвіране чорнае хварбы і на ўсіх дзвярох намаляваў невялікія крыжыкі. Маці супакоілася: калі то д'ябал, дык пад крыжыкі ён ня ўвойдзе. Са страхам і надзеяй пачалі чакаць наступнай начы.

Вечар мінуў спакойна, ніхто ня стукаў. Трохі яшчэ счакаўшы, сямейка паклалася спаць. Ды яшчэ ня ўсе заснулі, як у падваконьні штось грукнула. Бацька зьлез з палацяў, засьвяціў лямпу. На покуце ўжо сядзеў той самы чалавек. Вакно за ім было выстаўлена знадворку, і ў хату дзьмуў вецер.

— Я наконт інтэграцыі, — спакойна пачаў знаёмую песьню захожы.

— Прэч! — крыкнуў бацька.

Тут ускочылі сыны, сталі попlech з бацькам. Матка воддаль заплакала. Захожы цепнуў плечуком і нібыта з затоенай крыўдай вылез праз вакно назад.

Рэшту тае начы хутаранцы ня спалі, а як настаў ранак, пачалі мацаваць засаўкі на дзвярох, мацней прыбівалі вокны. Бацька сказаў, што трэба будзе ў горадзе замовіць акянiцы. Вядома, дорага, але без

акяніц не абысьціся.

Наступная ноч прамінула спакойна, ніхто ня стукаў, ня лез у хату. І сямейка патроху супакоілася. Па акяніцы ў горад гаспадар вырашыў паехаць пасьля, як зьвязе з поля снапы.

Але яшчэ празь дзён пару ноччу раптам спалохана крыкнула матка — абодва сыны разам ускочылі, Васіль уключыў электрычны ліхтарык, які надоечы купіў у сельмагу. Матка, плачучы, паказвала ў печ. Сапраўды, там штось адбывалася, чуўся невыразны шорах. У печы на тую пару не палілі, ежу гатавалі ў двары пад паветкай. Але нейкі дзіўны шум-шоргат мкнуў з чалесьніку, і хутаранцы напалохана чакалі. Аж неўзабаве бразнула засланка, з грукатам звалілася на падлогу, і зь печы выкараскаўся ўсё той жа, перапэцканы сажай, чалавек. Вылезшы, моцна чыхнуў два разы, працёр вочы.

— Я наконт інтэграцыі...

— Заб'ю! — зь лютасьцю мовіў гаспадар і схапіў з-пад лаўкі сякеру.

Але ў яго за кашулю ўчапілася матка, сыны схапілі ў качарэжніку вілы. Незнаёмы прыгладзіў вусы і ціхенька захіхікаў.

— Нікуды вам ня дзецца, то гістарычны працэс...

Бацька вырваўся з рук маткі, замахнуўся сякерай. Але ў той момант чалавечая істота зьнікла, бы шыганула пад печ, дзе ўзімку сядзелі куры. Калі Васіль пасьвяціў туды ліхтарыкам, дык там ня ўбачыў нікога. Чалавек зьнік. Тады ўсе паверылі маці, што то быў не чалавек. Мабыць, сапраўды д'ябал. Але ўсе ведалі, што д'ябла ні ўпрасіць, ні напалохаць немагчыма.

Рэшту тае начы сямейка ня клалася спаць, чакала. І ня ведала, што рабіць. Было зразумела, што

хрысьціянскі крыжык на дзвяхрох іх не ўратуе.

Ажно на золку старэйшы з сыноў Янка сказаў, што ён ведае антыд'ябальскі сродак. Надзеў шапку і пайшоў у горад.

У паўдзён ён вярнуўся з аршынам каляровае матэрыі. На дрывотні змайстраваў спрытную дзяржаўку. Атрымаўся прыгожы сыцяг, які тры мужчыны прыбілі да вугла. Вецер адразу падхапіў яго і разгарнуў ва ўсю даўжыню — сыцяг узрадавана затрапятаўся.

— Цяпер хай прыйдзе! — сказаў Янка.

І праўда, з таго часу прывязьлівы незнаёмец ні разу не завітаў на хутар, аздоблены старадаўнім родным сыцягам.

РЭФОРМА

Фантастычная

У аднэй краіне (ды ці толькі ў аднэй) была вялікая армія і шмат генералаў.

Як адбываліся войны, усё было ў звычайным парадку, генералы, як умелі рабілі сваю звыклую справу і не прычынялі краіне вялікага клопату. Інакш здаралася, калі наставаў мір.

Уся рэч у тым, што на мінулай вайне быў моцны і каварны вораг, перамога над ім таксама была вялікай, і частка гонару ад яе справядліва перапала і генералам. Учуўшы тое з вуснаў дыктатара, генералы адразу паверылі яму, як верылі ва ўсім і ўсё жыццё (спрабаваў бы хто не паверыць!).

Але мінаў час, тыя генералы па адным перабраліся ў інакшы сьвет, на іх месца пазаступалі маладыя, якія зусім і ня думалі пачувацца гатункам горшым за ранейшых, — генеральскае званьне не дазваляла. Насамрэч, яны былі не меней (безумоўна, лепей) адукаваныя, маглі складна дакладваць абстаноўку і выступаць на партсходах, спрэс былі членамі палітбюро а то і дэпутатамі парламанту. Само сабой маглі ня горш за старых выпіць і ўмелі адмыслова мацюгацца — як жа ў войску бяз мату? Але тут узьнікла праблема: ішлі гады, войнаў не пачыналася, і было не зразумела, чым заняць генералаў. Лепей за ўсё было б надзяліць кожнага войскам, але дзе было ўзяць таго войска ў зьбяднелай, зьнясіленай вайной краіне? Тады правялі рэформу, войска скарацілі — раз, затым другі і трэці. На добры розум, трэба было б скараціць і генералаў, але разважыўшы, урадоўцы рашылі: ня трэба. Які ж генерал бяз войска? Што ён будзе рабіць, чым зойме свой дзень, апроч рыбалкі ды паляваньня. Спрабавалі за-

ахвоціць складаць баявыя мемуары пра све гераічныя подзвігі у час вайны (ці пасля вайны у барацьбе з бандэраўскімі, афганскімі ды іншымі бандфарміраваньнямі), але тое ім хутка надакучыла. Болей прывучанья, як яны казалі, да «жывой, баявой працы», яны сваю справу перадавералі маладым журналістам, у якіх тое апісаньне рабілася нават болей пераканаўчым. Спрабавалі заняць генералаў вучобай, наўчынялі шэраг акадэміяў, у якіх адны генералы вучылі другіх. Тое ўвогуле генералам спадабалася, тым больш, што ў хуткім часе яны спрэс парабіліся кандыдатамі ды дактарамі розных навук.

Наступным разам правялі чарговую рэформу рыштунку ды абмундзіроўкі. Усім генералам справілі двубортныя сурдугі і новыя картузы з шырачэзнымі, бы грузінскія кепкі, вярхамі і высока задраннай тульляй, пад якой кожны генерал-недамерак выглядаў на два метры. Лампасы на штанах набылі шырыню ў далонь, далей ужо не было куды пашыраць. Для генеральскага побыту кожнаму ў гошым барку збудавалі прыгожае лецішча з эўрапэйскай сантэхнікай і прыбалтыйскай чарапіцай на даху. Чаго ячшэ не хапала людзям? Жыві, адпачывай, дажывай да высокай пэнсыі.

Дык не. Генералам не хапала вайны.

Прычына таго — найперш ва ўзнагародах. Слушна было чакаць, што скончылася вайна — скончацца і ўзнагароды, бо завошта ж даваць баявыя арданы, калі няма ніякіх баёў? Але ж не. Што ж тады, казалі некаторыя генералы, дажывеш да адстаўкі з голымі грудзямі? Не, не генеральскае тое жыцьцё. Урадоўцы прывыклі прыслухоўвацца да генеральскіх патрэбаў, бо і самі пачуваліся генераламі, хіба ў запасе. Было вырашана: хоць вайны і не было, але ўзнагароды генералам даваць, як на вайне. Завошта? А

хоць бы за манэўры, за вучэньні... За службовыя нарады і лічбавыя паказчыкі. Асобна за маладзецкі даклад і нябеднае застолье у гонар начальніцкага візыту. Сьпятша узнагароджвалі кіраўнікоў, а пасья і ўсіх удзельнікаў — аж да буфетчыка і афіцыянт-так. Хутка на родных генералаў любя стала глядзець — іхнія грудзі і без вайны зьялі іканастасам узнагородаў. У некаторых — бы ў Жукава.

Трохі болей складана выпала праблема з зоркамі на пагоны. Усім хацелася зорак паболей і каб буйныя. Але самая буйная была адна ў войску і належала маршалу-міністру. І той не надта хацеў, каб побач яшчэ былі маршалы. Іншая справа генерал-палкоўнік, у гэтых яшчэ можна было трываць і побач. Тады ўсе генералы рынуліся ў генерал-палкоўнікі. Калі іх набраўся не адзін полк, у сталіцы менавіта для іх збудавалі айчынны Пентагон — трэба ж было усіх расадзіць па ўтульных габінетах. Але на ўсіх Пентагона ўсё ж не хапіла, нямала засталася ў іншых гарнізонах, і гэтыя, ня маючы кабінетаў, патрабавалі войска. Калі ж войска не давалі, генералы лезьлі ў палітыку, дзе нарабілі нямала тлуму. У краіне стварыўся яўны перакос сілаў — генералаў зашмат, а салдатаў мала. Дзе было браць салдатаў?

Салдатаў у войску традыцыйна не шанавалі (апроч аднаго, невядомага), зорак ім не давалі, кармілі кепска. Больш за сто год войска насіла грубы замызганы шынелак перыяду знакамітай трыяды. Ды яшчэ сталі пасылаць на дзіўную вайну ў курортныя мясціны, дзе салдатаў жорстка забівалі, а хаваць не было каму.

Маці не пушчалі сваіх дзіцёнкаў у войска, а тыя, што па дурноце сваёй траплялі туды, праз тыдзень-другі зьбягалі у лес зьялены. Генералы маглі і зусім застцца без войска. То была б катастрофа. Патрэбна

была новая рэформа.

І праўда, хтось з рэфарматараў падаў слушную ідэю, якую пасья доўгага і бурнага абмеркаваньня змушаны быў ухваліць парлямэнт. Меркавалася, вайну спыніць, генералаў захаваць на ранейшых пасадах, іхнюю зарплату не скарачаць. А ВПК зрабіць грунтоўную канверсію: вытворчасць дарагой найноўшай зброі перавесці на выпуск таннай, імітацыйнай. Умоўнай. Як і генеральскую службу таксама.

Магутныя шматгаліновыя прадпрыемствы ВПК, што апошнім часам былі амаль спынены, ажывелі, пачалі гнаць новую прадукцыю: валавяных салдацікаў, плястмасавыя танкі і бэтэеры, пантоны і трайлеры, авіяносцы, крэйсеры і нават падводныя лодкі, якія пры ўсёй ахвоце немагчыма было патапіць. Усе роды войск атрымалі зброі паводле штатных заявак і яшчэ ў запас. Радасьці генералаў не было мяжы. Генштаб рэгулярна аддаваў загады на пачатак і хаду розных аперацыяў, генералы звыкла праводзілі бясонныя ночы ў сваіх габінетах, пясочніцах і дваровых палігонах — на паперы і пяску рухалі часткі, манеўравалі «карандашамі» і «каробачкамі», аддавалі загады, атрымлівалі ўзнагароды і спагнаньні. Каб усё было падобна на сапраўднасьць, захавалі таксама палявую форму жабінага колеру, — як бы ў якой-небудзь Анголе, дзе некаторым давялося няўдала паваяваць з зацятай Унітай.

Праўда, здараліся і эксцэсы. Гэта калі адзін генерал з Пентагону напіўся на лецішчы і праспаў пачатак адказнай стратэгічнай апэрцыі з валавянымі салдацікамі. Канешне, яго судзілі судом генеральскага гонару і запатрабавалі зьнізіць у званьні. Генерал паказаў судзьдзям кукіш і ня здаў пагоны. І нічога яму не было. Другі выпадак — генерал-лейтэнант абклаў нецэнзурным матам з дадаткам ненарматыў-

най лексікі дужа ганарлівага генерал-палкоўніка, зь якім жыў у адным пад'ездзе дома палепшанай плянроўкі. Абражаны генерал скардзіўся прэзідэнту, ды безвынікова. Былі і яшчэ прыкрасьці: малады ад'ютант падлабуніўся да маладой жонкі стараватага генерала; у іншага пад час заняткаў на палігоне-пясочніцы бамжы скралі шынелак. Хтось прапіў (заўжды немаведама хто) сабраныя на папаўненьне плястыкавых «каробчак» (г. зн. танкаў) даляры. Але ўсё тое — дробязі, якія не маглі прывесьці да буйной канфліктнай сітуацыі. Тым болей, што пад чарговы юбілеі усе былі шчодро ўзнагароджаныя.

А галоўнае — рэформа дала плён: генералы былі заняты звычайна для іх справай і няблага пачуваліся і без вайны.

ПОМНІК АД ДЭМАКРАТЫІ

Дзяржава была дэмакратычнай, дэмакратычным было і грамадства. Культура, безумоўна, таксама будавалася дэмакратычнай. Таталітарызм, хоць і нядаўна, але ўвесь сышоў у нябыт, пакінуўшы па сабе благаю памяць. Людства рупілася пазбыцца ад яго надта ж нехуцавых наступстваў. Трэба было пачынаць яго нядобрую спадчыну і ўмацаваць дэмакратыю. Найперш было вырашана паставіць помнік Пясьняру.

Пясьняр, безумоўна быў дэмакратам (як і належала для песьняра-патрыёта). Антыдэмакратычны рэжым няраз кідаў яго ў турму, ягоныя творы не друкаваліся, а песьні не пяліся. Улады абвесьцілі конкурс на лепшы праэкт помніку, у якім (конкурсе) маглі ўдзельнічаць усе майстры, хто толькі хацеў. Абмяркоўваць таксама мог кожны. Для агляду праекты помнікаў былі выстаўлены ў гарадзкім парку. Выбіралі дзень цэлы, і толькі пад вечар грамадства спынілася на адным. То быў самы вялікі гіпсавы пясьняр. Некаторыя, праўда, хацелі помнік сярэдніх памераў, але ім дружна запырэчылі, і тыя пагадзіліся. Усё з памер — не апошні з крытэрыяў у грамадстве, дзе іх і так было небагата. Таксама як і ў афіцыйнай камісіі, складзенай з прадстаўнікоў уладаў і розных слаёў насельніцтва.

Далей ішло абмеркаваньне паведле дэталяў. амаль усе былі перакананыя, што адна галава — добра, а шмат галоў лепей. Скульптар, праўда, прырэчыў, але яму напамнілі, што той мае толькі адну галаву і дзьве рукі. А тут, калі пачалі галасаваць, паднялося мноства рук — значыцца праўда была на іхнім баку. Таму прайшла яшчэ адна прапанова (дарэчы, сьвятара), каб Пясьняр быў не ў капелюшы, а

зь непакрытай галавой. Да чалавека зь непакрытай галавой усё ж болей павагі, да таго ж хрысьціяніна. Але як быць з капелюшом? Ня кідаць жа яго долу, калі ён зроблены. Тады хтось прапанаваў: а няхай трымае яго ў руце. Так і зрабілі. А яшчэ лепш, калі будзе трымаць не капялюш, а кепку. Скульптар лаяўся, але перарабіў. Тым болей, што ў ранейшыя часы ён гэтых кепак нарабіў нямала, меў пэўны вопыт. Але тады падняўся адзін прадстаўнік вытворчага калектыву, які давёў, што кургузая куртачка — неяк непачціва для паважанага працаўніка культуры, якія ў свой час насілі паліто. Трохі паспрачаліся і вырашылі апрануць Песьняра ў паліто. Добрае паліто, нібы з драпу, шырокае ў плячо. Тым болей, што адкрыцьцё помніку зацягнулася, настала восень. Ну а калі восень, дык хутка і зіма, не стаяць жа чалавеку ў гамашыках на марозе, трэба яго абуць у... Валёнкі! — прапанаваў самы здагадлівы. Скульптар пазелянеў ад злосьці і распачы. Але ўсё ж часы былі не таталітарныя, урэшце ўлічылі і думку скульптара, вырашылі абуць Песьняра ў боты. Калі на тоўстай падэшве, дык зусім будзе выглядаць няблага. Бы вайскоўца! — узрадаваўся прысутны тут адстаўны палкоўнік. Матэрыял (бронза) дазваляе тое зрабіць грунтоўна, пагадзіўся і прафсаюзна прадстаўнік металургічнага заводу. І помніку добра, і заводу рэклама.

Галоўнае было абмеркавана і вырашана — што значыць, калектыўны розум сталых, вопытных людзей, сапраўдных прадстаўнікоў дэмакратычнай грамадзкасьці. Невялікая меншасць прысутных, праўда, была іншае думкі, але іх хутка пераканалі. Гэта раней такія справы вырашаліся індывідуальна, з гледзішча скульптара. А ў час разьвітой дэмакратыі, у тым мае права ўдзельнічаць усё грамадзтва. Тым бо-

лей, калі гаворка ідзе пра ўшанаваньне памяці такога слыннага сына бацькаўшчыны, як Пясьняр. І скульптар моўчкі пагадзіўся, бо меў патрэбу ў грашах і ня меў кватэры. З грашыма, вядома, сталася напруга, грошай не хапіла. Зьвярнуліся да спонсараў, далі ў друк адмысловы рахунак у банку. Ды марна. Чакалі два месяцы — ніводнай капейкі на той рахунак не паступіла.

Тым часам мінула і зіма, надарылася вясна. Прыгрэла сонца, па канавах пацяклі ручаі. Хтосьці з каміі прыкмеціў, што Пясьняр будзе недарэчна выглядаць пад сонцам у сваім паліто, нібы ў кажуху. Каб як паправіць тое, казалі скульптару. Той у чарговы раз мацюгнуўся, але тут жа і паправіў — уціснуў «кажух» у таліі, Пясьняр ад таго зрабіўся статней і вышэй, бы памаладзей ці што. Тое дужа спадабалася камісіі і нават самому аўтару скульптуры. Праўда, трохі нагадвала шынелак, але тое нікога асабліва не заклапоціла — ці мала постацяў у шынялях стаяла на плошчах і раздарожжах ды нікога не турбавала.

Як дайшла справа да ўстаноўкі помніку, давалося крыху паспрачацца наконт мейсца. Мейсца ўвогуле было вядомае — плошча перад былым выканкам, дзе некалі стаяў пафарбаваны пад бронзу Ільіч. Ільіча гадоў колькі таму зьнялі аўтакранам, а гранітны п'едэстал застаўся, казалі — не хапіла магутнасьці крану. Але разумнейшыя намякалі: ня ўсякі выпадак (усе разумелі, які). І праўда, во прыгадзіўся.

Пры вялікай урачыстасьці, з аркетсрам і прамовамі ад уладаў і грамадзкасьці адчынялі помнік слыннаму Пясьняру. Народ плякаў у ладкі, апазіцыя сьпявала «Пагоню». Ззаду да натоўпу падышлі старыя — дзядок і бабка. Бабка перахрысьцілася і кажа:

— Слава табе, Божа, ня думала, што дажыву...

— Да чаго дажывеш? — папытаўся дзядок.

— Ну што вернуць... Леніна.

— Які табе Ленін! Хіба Ленін у шынялі стаяў?
То — Сталін.

Да іх падышоў трохі маладзейшы, з сівлі чупрынай на галаве. Вайсковую фуражку з сінім акалышам зважліва трымаў у руце.

— Памыляецца, шаноўныя. То — таварыш Дзяржынскі.

— Во як! — у адзін голас здзіўлена мовілі дзед і бабка. — А мы думалі...

Невядома, як зблізку, а здалёку і паўда, тая бронзавая постаць дужа нагадвала ўсіх трох названых. Калі ня ў цэлым, дык па дэталях пэўна.

Начальства і грамадзкасьць, што стоўпіліся паблізу пастамента, мабыць, нічога з таго не прыкмячала і не здагавалася. Затое народ усё бачыў.

Хаця кожны бачыў, што хацеў бачыць.

ДРУГАЯ АЛЬТЭРНАТЫВА

Што кіраўнікі не рабілі, а народ жыў кепска, бедна і тлумна. каб жыцьцё палепшала, не памагалі ніякія меры — ні пастановы, ні уціск, ні рэпрэсіі. Народы ў суседніх краінах адно багацелі, а гэты ўсё бяднеў. Як было ратавацца ад галечы? Каб павялічыць вытворчасць, неяк аб'явілі спаборніцтва: хто першы выканае норму, ці плян, першы пасее або пажне, таму давалі прыгожую паперчыну з пячаткай і размашыстым подпісам Дыктатара. Не памагала. Тады пачалі даваць узнагароды лепшым. З цягам часу тых лепшых набралася процьма, усе былі ўзнагароджаныя. Некаторыя, самыя ў тае справе ўвішныя, набралі па 3-5 кіло тых узнагародаў — ардэноў ды медалёў. Але ад таго працаваць лепей ня сталі, краіна не багацела. Не памаглі і грошы, якія друкавалі штоноч і на якія выдаткавалі ўсю наяўную ў краіне паперу. Пачалі на старых купюрах прыбаўляць нулі. Грошай стала зашмат, а купіць на іх не было чаго — паліцы ў крамах заставаліся пустыя. Тады ўвялі дыктатуру рэпрэсіяў. Аб'явілі, што беднасьць ды нізкая прадукцыйнасьць — ад прошукаў ЦРУ і пачалі выкрываць шпіёнаў. Найперш жыдамасонаў ды нацыяналістых. Хутка турмы апынуліся перапоўненыя, што для эканомікі стала яшчэ большым цяжарам. Дыктатар, які дужа клапаціўся пра народны дабрабыт, змушаны быў выдумляць усё новыя меры. Але і ён выдыхся. Змардаваны урад падаў у адстаўку. За урадавай крызай маячылася дэстабілізацыя краіны.

Дэстабілізацыі дужа баяліся. Ня ўсе разумелі, што гэта ёсьць, але страху у грамадстве было даволі. Галоўнае — змарнелыя ад нэндзы, расчараваныя ад палітыкі гарамадзяне зусім перасталі працаваць. Хіба

так, трошкі, дзеля прыліку. Вытворчасць у горадзе і вёсцы падала. Валюты не было і ніхто яе не даваў нават пад вялікія адсоткі.

Адно добра — у краіне было шмат мудрых людзей, навукоўцаў, вертыкальшчыкаў, кіраўнікоў. І сацыёлагаў. У аднае сацыялягічнай установе дык іх было аж залішне, але Дыктатар іх дужа любіў. Найперш за тое, што яны заўсёды давалі аптымістычныя лічбы пра ягоны рэйтынг. У рэкордна кароткі час давалі той рэйтынг да 100 адсоткаў, апасля й пераўзышлі яго. Мабыць, з недагляду. Думалі, Дыктатар зазлуе, аж не, не зазлаваў, — парадаваўся і пахваліў за намер. Тады той інстытут прадставіў новае даследваньне, якое ўзрушыла не толькі Дыктатара, а і ўсю краіну. Аказалася, што для выйсьця з крызы ёсьць невычэрпныя рэзервы. Напрыклад — сон. Не зважаючы на тэхнеялагічны прагрэс, людзі спяць, як спалі ў пачорны век. Амартызуючы мэблю, бялізну, псууючы паветра і экалёгію і нічога не даючы грамадзтву. Некаторыя з экалагаў і медыкаў спрабавалі давесьці, што сон — непарушны імператыў прыроды, што перамагчы сон нельга. Тады патрыёты-палітолягі сказалі, што народ, які нядаўна перамог злейшых і магутных захопнікаў, можа перамагчы й прыроду. Тым болей, такі яе пасіўны рудымент, як сон. Ды яшчэ пад кіраўніцтвам геніяльнага кіраўніка дзяржавы, усенароднага Дыктатара.

З увагі на апошні аргумент, Дыктатар рашуча ўхваліў прапанову, за ім яе аднагалосна ухвалілі ўрад і парлямант. У краіне пачаўся шырокі народны рух за адмову ад сну, за скарыстаньне ягонага часу для плённай стваральнай працы на карысьць народу. Былі распрацаваны падрабязныя, навукова-абгрунтаваныя мэтодыкі тае адмовы, яе варыянты — раптоўнай адмовы і адмовы паступовай, асбона для мужчын і

жанчын, для інжынэраў і рабочых, калгасьнікаў, пэнсыянэраў, дзяцей. Наконт дзяцей былі спрэчкі — ці варта не даваць спаць немаўлятам, якія спаць вельмі ж любяць. Але перамог той пагляд, што грамадзянаў-нясплюх належыць выхоўваць з дзіцячага ўзросту. Дарадаца Дыктатара па асьвеце давёў, што ў дзяцінстве яго, пастушка, маці будзіла даволі рана і яму заўжды хацелася спаць. Затое, глядзі, які спецыяліст вырас з таго выхаваньня! На сходах, якія арганізавана прайшлі на прадпрыемствах і ва ўстановах, працаўнікі ахвотна бралі на сябе павышаныя абавязацельствы — ня спаць па 5-10-15 сутак і працаваць, не патрабуючы звышурочнай аплаты і тым эканомячы дзяржаўныя сродкі. Прафсаюзы, як заўжды, згодна падтрымалі ініцыятывы ўраду і працоўных калектываў.

Справа адмовы ад сну пачалася дужа актыўна. У першы ж тыдзень 80 адсоткаў прадпрыемстваў перайшло на бяссонную вытворчасць, пасьяля перайшло яшчэ 10. Затым 5. Хутка зьявіліся і рэкардсмены бяссонья. Адзін станочнік прастаяў за варштатам 6 сутак без яды і адпачынку, піў толькі ваду. Вядома ж, ён быў узнагароджаны вышэйшым мела-дём краіны і абраны ганаровым акадэмікам бяссонных навук. Другі прарабіў за варштатам аж 10 сутак, але з кароткімі перапынкамі на птушыны сон — па тры хвіліны ня болей. Каб лягчэй было адольваць гэты дрымучы перажытак — сон, у кожным цэху ці прадпрыемстве паставілі дынамікі-гучнамоўцы, якія праз кожныя тры хвіліны агучальна крычалі: сон — вораг, пераможам ворага! Апроч таго, з дынамікаў ды тэлевізараў штодня гучалі палымяныя выступы Дыктатара, які выкрываў тое шкоднае хіба чалавецтва, што заступала народу ягоны шлях да шчаслівай будучыні.

І ўсё ж здабываць аканчальную перамогу над хібам прыроды было нялёгка. Мабыць, тое адчулі і кіраўнікі краіны, шматлікія вертыкальшчыкі і чынавенства. Цяжка было тлустым дзядзям выседзець 12 гадзінаў на маўклівым паседжаньні, дзе мовіў адзін Дыктатар. Таму парлямантары і ўрадоўцы зрабілі для сябе скідку, дазволіўшы 6 гадзінаў сну. Спакваля да дазволенага паціху прыбавілі 4 гадзіны недазволенага, што давала магчымасьць добра адпачыць ад нялёгкіх дзяржаўных справаў. За ўрадоўцамі і парлямантарамі запрасілі сонных ільготаў вертыкальшчыкі болей дробных калібраў, за імі — іхнія сямейнікі. Некаторыя пад выглядам службовых камандзіровак пачалі езьдзіць у зарубежжа, дзе ў камфортных гатэлях найперш адсыпаліся — па пяць сутак запар. Пасьля сонныя прывелеі ўвялі ў паліцыях і спецслужбах, што ўвогуле зразумела, бо як ахоўваць правы грамадзянаў, калі хочацца спаць? Сонны не ўтрымае ў руках і дручок. Спрабавалі дамагчыся соннай паслабкі рабочыя прадпрыемстваў ВПК, але ім казалі, што яны тае не атрымаюць, бо трэба мацаваць ракетны шчыт радзімы. Не атрымала ільготаў і творчая інтылігенцыя, мастакі ды пісьменьнікі. Але гэтыя з іншай прычыны. Дыктатар сказаў, што яны і без таго пасыўна спяць, а галоўнае — ад іхніх цягамотных твораў народ зараз жа пачынае пазяхваць. А каб побыт у горадзе і на сяле сапраўды быў бяссонны, на вулічных скрыжаваньнях да плошчах паставілі аграмадныя агрэгаты-будзільнікі, якія рэгулярна праз тры хвіліны перуновым разрадам адганялі ад насельнікаў сон (праўда, ад тых разрадаў хутка перадохлі ўсе вераб'і, па якіх, аднак, ніхто не бедаваў — памяталі кітайскі ўрок). У барацьбу з буйнабуржуазным перажыткам — сном — актыўна ўключыліся сьпевакі і музыкі.

Гэтыя з дапамогай найноўшай электронікі ўдасканалі сваё вакальнае майстэрства і падахвочаныя ўладамі давялі ягонае гучаньне да тысячы дэцыбелаў. Як яны ігралі і сьпявалі, ніхто ў акрузе ўжо ня мог задрымаць — адно ляскаў у ладкі. У бяссонную масавую сьвядомасьць лёгка увайшоў і трывала замацаваўся рэфлекс — як толькі дзе загучыць рытмічны гвалт-лямант, рукі ўлюдзеі узьлятаюць угору і няспынна прляскаюць. Мусіць, з тае прычыны і стыль выступу Дыктатара таксама набыў характар гвалтудяманту, што вельмі падабалася глядачам-слухачам.

Але во здарылася незразумелае.

Пасьля ўдалага пачатку барацьбы са сном, калі прырост вытворчасці дужа сігануў угору, пачаўся раптоўны незразумелы спад. Адчуўшы непакой, Дыктатар палымяна выступіў раз і другі — усе ўрадоўцы і вертыкальшчыкі (уключаючы ахову, сакратарак і шафёраў) як заўжды, дружна і працягла плякалі. Пляскалі таксама ў рэгіёнах — тое пераканаўча паказвала тэлебачаньне. Усе быццам бы абнадзейвала, і прытомлены дзяржаўным клопатам Дыктатар рашыў скарыстаць сваё канстытуцыйнае права на сон. Трохі паспаўшы, аднак, прачнуўся ад нядобрага прадчуваньня. І зірнуў у вакно. Увогуле ў вакно ён не зазіраў ніколі (з меркаваньня тэхнікі бясьпекі), але тады не стрываў. І што ж ён там згледзеў? У сьвітальным мроіве вуліц не бачна было нікога. І не чутна было ні гуку, ні шолаху. Усе спалі. Паставыя — на скрыжаваньнях, варта ля парадных пад'ездаў, народ у кватэрах, рабочыя ля станкоў — на танкавым, ракетным, камп'ютарным заводах.

Спалі ў гатэлях рок-зоркі пасьля аглушальных начных канцэртаў.

Спалі пракуроры і судзьдзі, зьнясіленыя на перманентных судовых працэсах.

Спалі вартавыя, прыбіральшчыцы, сакратаркі, бандыты і кілеры затузанай бяссоньнем краіны.

Перамагчы прыродны рудымент — сон — не ўдалося. Прырода апынулася непераможнай — трэба было шукаць іншага выйсьця. Другой альтэрнатывы, як любіў мовіць вучоны Дыктатар. Крыху ачомаўшыся, ён кінуўся да тэлефонаў, каб знайсці хоць бы аднаго бяссоннага ў краіне чалавека. Яму адразу адгукнуўся басавітым голасам знаёмы палкоўнік — начальнік адзелу расстрэлаў...

І Дыктатар шчасьліва зразумеў: трэба мяняць палітыку. Навукова-авантурную — на выпрабаваную спрадвечнай практыкай.

РЭДКІ ДАР

Добрая была краіна — мяккая прырода, спрыяльны клімат, працавіты люд. А не шанцавала. Не было ладу ў грамадстве, варажнеча і барацьба кланаў і рэгіёнаў давялі народ да галечы. Змагаліся ў магістраце, біліся ў корчмах і на плошчах. Людзі казалі: усё таму, што няма здатнага валадара. Валадары спрэс траплялі няўдалыя, асабліва апошні. Тэрмінова трэба было выбраць лепшага, разумнейшага. Каб клапаціўся пра край, а ня толькі пра сябе і сваю радню.

Абралі новага — здаецца, адукаванага і спаважанага, як і дамагаліся старэйшыя. Ужо гэты быў і разумны, і сталы, гадоў пад 70, паводзіў сябе спаважна, — важна сядзеў у прэзыдыюме, важна хадзіў і мовіў. Усьміхаўся рэдка, быў строгі да падначаленых. Ён меў цвёрдыя ўстаноўкі ва ўсім — у гаспадарцы і гандлі, ведаў, як пайлепш спаганяць падаткі і караць нядоімшчыкаў, каб багацела казна. Дужа паважаў традыцыі продкаў і нікому не даваў адступіцца ад іх. Але менавіта тое і выклікала незадавальненне маладзейшых, якія казалі, што падаткі празмерныя, мытні рабуюць гандляроў, а чыноўнікі бяруць непамерны хабар. Маладыя запатрабавалі дазволу жаніцца ў 20 гадоў, а не ў 25, як было раней устаноўлена. Ну й салдатчына. Каб салдатаў ня мелі права біць ні фельдфебелі, ні афіцэры, а толькі генералы (меркавалі, што у старых генералаў ня надта дужыя кулакi).

На вялікім сходзе тое было прызнана разумным, і старога валадара, які ўжо не пагаджаўся, ськінулі. Абралі новага, маладога, энергічнага, — думалі: ужо ён навядзе парадак. І ён пачаў энергічна наводзіць. Найперш пасадзіў у турму ўсіх нязгодных, звольніў

старых генералаў, на іх мейсцы пасадзіў маладых, як сам. Узяўся апантана разьвіваць спорт, бо сам гуляў у шэсьць спартовых гульняў, уключна з футболам і валейболам. У краіне ўзяліся будаваць стадыёны, лядовыя палацы, каб шпурляць клюшкі, трэкі і эпадромы. Наладжвалі спаборніцтвы з суседзямі, якіх, вядома ж, перамаглі. Тое выклікала незадавальненне ў суседзяў, казалі: пудлююць, прымаюць допінгі. Спартовая напачатку варожасьць праз шэраг гадоў прычынілася да вялікай вайны, у якой сам Валадар узяўся камандваць войскам. Ды стрываў паразу. Ад злосьці ён загадаў расстраляць сваіх камандзіраў, што было неадкладна зроблена, але і сам захварэў на нейкую псыхічную хваробу, якая яго суткамі трэсла, бы ў ліхаманцы. Давялося выбраць новага Валадара.

На гэты раз новым абралі не маладога і не старога, не сьвятара і вайскоўцу — памяркоўнага вучонага з тутэйшай вучэльнай катэдры. Гэты пра ўсё разважаў з пазіцыяй навукі, тэалёгіі і асьветы. перш, чым падпісаць які Ўказ, абгрунтоўваў яго з пазіцыяў высокай маралі і крышталёвай этыкі, шмат гадоў біўся над выпрацоўкай сталай нацыянальнай ідэі. Пакуль ён рабіў тое, ракралі казну, а ён ніводнаму казнакраду нават не адсёк рукі — казаў: тое амаральна, сьмяротную кару прызнаў негуманнай. На пасаду галоўнага паліцмайстра прызначыў старога прафесара, які ведаў шэсьць замежных моваў (у тым ліку і кітайскую) — каб мець магчымасьць дапытаць кожнага зламысьніка ці замежнага шпігуна. Але так сталася, што не дапытаў ніводнага — шпігуны якраз ня ведалі тых моваў, якія ведаў паліцмайстар. Тое і вядома — шпігуны болей працавалі рукамі. І нагамі. Вучоны Валадар увёў абавязковае навучаньне для маладых дзяўчатаў, для таго паслаў у жано-

чыя школы маладых настаўнікаў. Але так сталася, што дзяўчаты толькі і рабілі, што кахаліся з настаўнікамі, якія за тое ставілі ім добрыя адзнакі. Тады адна зь іх, званая Фёклай, што болей дбала пра навуку, бо не набрала прыгажосці, выступіла супраць палітыкі Валадара. Рабіла яна тое на мітынгх і сходх так імпэтна і пераканаўча, што набыла сабе ня мала прыхільнікаў, асабліва сярод незаможных перастаркаў-жанчынаў. Асабліва на той час, як стомлены клопатам і надломлены няўдачамі Валадар захварэў на шызафрынію. Як ён адрокся ад пасады, Вялікі сход абраў Фёклу Валадаром. То быў сьмелы ўчынак у нацыянальным маштабе.

І праўда, сьмелы ўчынак меў немалыя наступствы. Некаторыя спалохаліся, што стаўшы Валадаркай, Фёкла на ўсе ключавыя пасады пасадзіць жанчынаў і пачнецца матрыярхат. Аж не. На шматлікія хлебныя і ганаровыя пасады пасадзіла маладых пекных мужчынаў, якімі найперш і апекавалася. Сталася так, што ў іхніх мужчынскіх вачох яна стала першай прыгажуняй, усе захапляліся ёю, супернічалі адны з аднымі за права быць да яе бліжэй. разам у краіне пачалі шанаваць усіх іншых жанчынаў. Адзін мастак вырашыў напісаць іх партрэты, стварыўшы грандыёзную (на 10 км) галерэю. Але сімпатыі Валадаркі былі ўсё ж на баку гжэчных мужчынаў. Адносіны да суседніх краінаў вызначаліся пераважна тым, якога веку там былі валадары. З маладымі валадарымі Фёкла ўсяляк сябрала, а са старымі (як, напрыклад, у краіне Тарундзіі, дзе прэзідэнтам быў стараваты і таўсты чалавек) стасункі былі варожыя.

Так доўжылася шэраг гадоў і, мабыць, ня хутка скончылася б, калі б не адзін выпадак. Самы ўлюбёны Валадаркі, яе прам'ер, дужа гжэчны мужчына, хакеіст і нядаўні бард, неяк зблытаў дарогу ў габінет

Валадаркі і апынуўся ў спальні яе маладой камерысткі. Таго было даволі, каб Валадарка ўпала ў істэрыку і разам зьненавідзела ўсіх мужчынаў. Жанчынаў таксама. Быў вялікі скандал, гжэчнага прам'ера з камерысткай пакаралі на электрычным крэсьле, пасля чаго атэістка Фёкла скіравала ў кармелісцкі манастыр.

У палацы сабраліся патрыярхі, ерархі ды заслужаныя генералы, вырашалі, каго абраць зноў. Але каго хто ні прапаноўваў, не было агульнае згоды. Дужа шмат няўдачаў зазнала краіна за час таго выбарчага кіраванья, баяліся памыліцца зноў. Тым болей, што якіх-небудзь законаў наконт валадара не існавала. Было шмат розных — ад памеру падаткаў на сабак і козаў да шырыні генеральскіх лампасаў, а якім быць валадару, ні ў адным законе не было прадпісана. Таму меркавалі дужа няўпэўнена. Адны казалі, каб абавязкова высокага і надта тоўстага. Другія — каб з вусамі. На тое іншыя пярэчылі — можна і без вусоў, але каб бяз лысіны, тое ўжо пэўна. Лепш, каб з сіваватай чупрынай. Некаторыя прапаноўвалі, каб адукаванага, але ім запырэчылі, што адукаваныя ўжо былі, якой зь іх карысьці? Куды лепш непісьменнага, але паслухмянага. каб слухаўся народ. Але нехта сказаў, што калі зважаць на народ, дык да-алёка заедзеш. Куды Макар цялятаў не ганяў.

Тым часам ззаду на праходзе стаяла дзяўчынка Марыська. Яна прыйшла сюды з мамай-прыбіральшчыцай, ды тая чакала здаля, калі скончыцца задоўжанае паседжаньне, каб пачаць прыборку. Дзяўчынка дужа ўважліва слухала барадатых дзядзькоў, і як настала стомленая паўза, раптам мовіла:

— Я хачу, каб вясёлага...

Усе змоўклі, павярнуліся назад, а затым дружна засьмяяліся.

— А й праўда, — сказаў нехта. — Голас дзіцяці
— голас ісьціны.

Падобна, зь ім пагадзіліся. Бяда, аднак, што дома
вясёлых не засталася — вывеліся. Давялося пасы-
лаць за мора. пазычаць валадара ў суседзяў... Доўга
чакалі і радаваліся, што прыедзе нарэшце вясёлы
заморскі Валадар. Ды той нешта ня ехаў, і ў краіне
думалі з трывогай: няўжо і там вывеліся вясёлыя?

МУРАШКІ

Памяці Уладзіміра Караткевіча

Ніколі і нікому зь зямных істотаў ня бачны Пан Бог сядзеў на камяністым пагорку ля здаўна прывабнага для яго Тыверыядскага возера і стомленым позіркам азіраў бязьлюднае навакольле.

Ён апусціўся на зямлю ў апошнюю суботу ліпеня. Пералёт ад планеты Сірыус-7z быў нялёгка нават і для Пана Бога — магнітныя буры каля Юпітэру, д'ябальская гравітацыя ў раёне вялікай Чорнай дзіры, метэарытны дождж з нуклеярным градам па ўсёй паласе Млечнага шляху. Думаў, што ўжо на Зямлі так ня будзе, на Зямлі павінна панаваць ціш да лагода, і стомлены Пан Бог нарэшцэ адпачне.

Ня зямлі ён даўно ўжо ня быў, заняты тытанічнымі справамі ў іншых сусьветах, меркаваў, што зямлямне няблага абжыліся без яго, і Пан Бог ім непатрэбны. Што ж, паводле сваёй натуры ён быў талерантны і дапушчаў часам такое, што і ня трэба было б дапушчаць. але ж ён пакінуў тут не якіх кузурак — стварыў адмысловых істотаў Гома сапіенс у асобах дзяўчыны Евы і хлопца Адама, надзяліў іх прыгажосьцю і лагодай. Ужо яны павінны былі палягодзіць зямное жыццё ў райскім куточку Сусьвету. Ды, відаць, ён памыліўся. Не наладзілі нічога ягонья сапіенсы, а тое прыўкраснае, што ён ім пакінуў, збаедалі бяз рэшты. Як Пан Бог прачытаў у Нябесных сферах, шмат прыкрага адбылося на зямлі за якіх пару мільёнаў гадоў ягонага адсутнасці, і тое напаўняла Боскую істоту нязбыўнай скрухой і самотай.

Найперш гэтая пакінутая ім на зямной гаспадарцы парачка адцуралася Боскага запавету, спаку-

сілася на грэх, і людзтва пачало бурна пладзіцца. Што пладзіцца, тое хай сабе, калі б разумна і па добрасьці. Дык жа не! Адамавы дзеці ўдаліся зусім не ў памяркоўнага Адама, а хто ведае, у каго яны ўдаліся. Яшчэ змалку пачалі дурэць і сварыцца, падросшы, зусім перасталі слухаць бацькоў, навучыліся лайдачыць і піць — не ваду нават, а нейкае д'ябальскае пітво, названае віном. Пан Бог ніякага віна на зямлі не рабіў, хіба пасеяў дзе-нідзе салодкі вінаград — для малых і жанчынаў; мужчыны ж павінны былі паляваць на дзічыну і харчавацца мясам. Дык не, найперш мужчынам захацелася віна, якое рабіла іх дурнямі і натхняла на бойкі. А дзе бойкі, там кроў і рабаўніцтва, якое стала дужа прыбытковым хоць і зусім ня Боскім промыслам. Хто болей забіваў, той і рабіўся болей багаты, болей падграбаў пад сябе іншых і прагнуў улады. Стварылася няроўнасьць, зайздрасць да болей удачлівых, з'явілася варажнеча. Зайзрасьці і варажнечы спрыялі жанчыны, якія мудра ўхіляліся ад забойства, але ўмела натхнялі на тое мужчынаў, маючы з таго сваю карысьць.

Жыхарства на Зямлі расло і разам зь ім распаўзаліся па абшарах варажнеча і забойства, якія назвалі войнамі.

Сьпярша ваяваў род з родам. Адзін род дашчэнту выбіваў іншы род, мяркуючы, што, перамогшы, адпачне ў міры. Дзе там! На зьмену пераможанаму роду паўставаў іншы, пакрыўжданы, якому даўно не хапала выпасу для яго козаў, і ён імкнуўся захапіць суседні. Як усе выпасы, пагоркі і даліны апынуліся захопленыя, варажнеча і войны на тым не спыніліся.

Аказалася, што некаторыя з плямёнаў маюць ня чорныя, а сьветлыя валасы і зараз жа ўсчалася новая барацьба паміж чорна- і сьветлавалосымі. на той

раз перамаглі сьветлавалосыя. Кінулі дзікім зьвярам трупы пераможаных чарнавалосых і пачалі сьвяткаваць перамогу. Сьвяткавалі доўга і ўрачыста, здавалася ворагаў паблізу не засталася. Але яшчэ ў час сьвяткаваньня самы пільныя заўважылі, што хрысьціца сьветлавалосыя неаднолькава — адны двума пальцамі, а іншыя нават трыма. Быў скліканы вялікі Сінкліт, які вырашыў, што хрысьціца двума пальцамі няправільна, што за тое трэба караць. Двупалыя пачалі ўпарціцца ва ўласным звычай, і іх пачалі перасьледваць: лавіць, саджаць у цямніцу, некаторых нават тапілі ў рэчках — на корм рыбам і ракам. Такім чынам амаль панішчылі ўсіх двупалых, тыя каго ўтапіць не паспелі, перакваліфікаваліся ў трохпалых. Але тады за трохпалых заступіліся нейкія заморцы — ня так за людзей, як за нейкую выдуманую справядлівасьць. Пачалася вайна з чужынцамі. Сьветлавалосыя біліся ўпарта, некалькі гадоў, перасталі нават араць і сець, усчаўся вялікі мор, але спыніць вайну было нельга, бо вайну назвалі Сьвяшчэннай. Тая вайна выдалася самай доўгай, ёй было аддадзена некалькі пакаленьняў. Апошнія зь іх ужо і не памяталі, з чаго ўсё пачалося, і калі старыя казалі, што — праз пальцы, не маглі паверыць: такое глупства! Хай бы хрысьціліся, як хацелі. Але ўсё роўна ішлі ў бой і гінулі, забіваючы ворагаў — спыніць вайну было нельга, бо ведама, што пачаць вайну можа і дурань, а спыніць яе не дадзена і Пану Богу.

Тая вайна сама скончылася, бо скончыліся сілы з абодвух бакоў. Сьветлавалосыя палічылі, што перамога на іхнім баку. Заморцы былі іншае думкі. Запанавала няпэўнае перамірра. Бакі трохі спачылі і тады агледзеліся, што ваявалі ня ўсе аднолькава. Шмат загінула, іншыя зьнемагліся, ды выжылі. Але

знайшліся і такія, што нават забацелі з вайны: занялі пасады, збудавалі шыкоўныя халупы пад шырачэзным пальмавым лісьцем, захапілі мяккія гамакі з сінтэтыкі, ад ворагаў навучыліся есьці ня палачкамі, як раней, а глыбокімі лыжкамі. Праз год пасья той перамогі ў вялікай вайне пачалася ўнутраная вайна, ды такая лютая, што Пан Бог цяпер думаў, лепш бы ўжо гэтыя сьветлавалосыя стрывалі паразу. Кожны ненавідзеў іншага, брат рэзаў брата, дзеці цураліся бацькоў — пачуцьцямі кіравала варажнеча і зайздасьць. Усе крычалі аб нейкай справядлівасьці, пра якую нічога ня чуў і ня мог зразумець таго слова нават сам Пан Бог. І ён дужа сумняваўся, што тое разумелі людзі, якія пралілі за яе столькі крыві.

Але во і грамадзянская вайна была скончаная. Справядлівасьці не дамагліся, затое парэзалі ці ня большую палавіну насельнікаў. Жывыя не спраўляліся хаваць мёртвых. А то і не хавалі — такая нянавісьць нават да мёртвых панавала ў народзе. І не хавалі б ніколі, калі б дух ад нежывых целаў ня быў гэтакі нясьцерпны. А пахаваўшы, тут жа магілы раўнялі з зямлёй, каб не засталася і знаку (Пан Бог, аднак, усё бачыў, для яго ня трэба было адмысловага знаку).

Былі і яшчэ вялікія, сьвятыя і татальныя войны — за землі, ідэі, нацыянальныя інтарэсы. Былі чатыры вайны за справядлівасьць, тры — за зьняважаную праўду і нават вайна супраць войнаў — можа, самая жорсткая сярод іншых.

У час кароткага перадыху было выяўлена, што ўвогуле ваявалі дарма, ніводная вайна ня вырашыла ніводнай праблемы, а толькі спараджала нямала новых. Але хто вінаваты? Ня вядома ж, вінаваты мужчыны. Гэта зь іх ліку былі генералы і палкоўнікі,

якіх узнагароджвалі, шанавалі, якім сьпявалі пранікнёныя гімны. А яны падвялі. Ужо жанчыны напэўна б ваявалі лепш і хутчэй здабылі перамогу. Усчаўся новы глабальны рух фемінізму. Жанчыны падняліся на мужчынаў.

Гэта ўжо напэўна была самая жахлівая і даўгая вайна на Зямлі. Змагаліся ня толькі зь людзьмі, але і зь людзькімі пачуцьцямі. Найгоршым лічылася праклятае абыдвума бакамі пачуцьцё каханьня, праз якое і пачалася глабальная варажнеча. Закаханых пачалі караць самаю страшнай карай, для чаго давялося выдумаць электрычнасьць і расчапіць атам. Кахаць было дазволена толькі аднаго чалавека — галоўнага Ката і ягонае начыньне — шырокую сякеру. Сякеру, заўжды вострую і блішчастую, дык дужа кахалі жанчыны. Казалі, яе дотык да далікатных шыяў быў непараўнальна пяшчотны. Але як Кат пастарэў ад нялёгкае працы, каханьне да яго стала мала папулярным нават сярод жанчынаў. Ды й то — каму патрэбны нямоглы кат? Быў кінуты лёзунг: каханьне замяніць на нянавесьць! Нянавесьць разумелася шырока і з абодвух бакоў была прызнаная за агульначалавечую маральную каштоўнасьць. Тое ні ў мужчынскім, ні ў жаночым лягеры не выклікала прэрэчаньня і нават на пэўны час кансалідавала нацыю ў яе сьвятой барацьбе за вынішчэньне.

І во — вынішчыліся.

Учора Пан Бог паціху абляцеў на аблачыне ўсю зямлю і нідзе ня згледзіў нікога. Толькі сярод джунгляў ля Амазонкі варушыліся ў лістоце нейкія стварэньні, а так усе палі, пагоркі і выпасы былі пустэльныя, — ні гарадоў, ні паселішчаў, ні якіх халупаў. Асабліва ўразіў Пана Бога кавалак сушы на поўнач ад рэчкі Прыпяці — такі быў слаўны куточак, не гарачы і сьцюдзёны, некалі поўны зьверыны, рыбы

і птушак, аддадзены неблагому працавітаму племю дрыговічаў. І што сталася? Засыпаліся нуклеярамі, здурнелі і вымерлі. Во і рабі людзям дабро!

Стала зразумела Пану Богу, што ўсё трэба пачынаць спачатку.

Але каму пачынаць? Ясна, што людзям няварта давяраць тое. Ужо аднойчы было даверана і што атрымалася? Сорам адзін.

Порсткая чародка мурашоў сноўдала каля босых, натруджаных за даўгое жыццё Боскіх ног. Адзін муравейка, мабыць, самы зь іх сьмелы, борздзенька ўскараскаўся на Боскі вялікі палец і раздумна знеухомеў. Пан Бог сьпярша памкнуўся яго струхнуць прэч, ды падумаў: а можа, гэтым? Будуць сабе мітусіцца, рупіцца, бяз сваркі і варажнечы, грахоў ды эмоцыяў.

Сапраўды, варта было падумаць...

ДАРАСЬЦІ!

Памятаеце? У Эвангельлі паводле Лукаша:

«Пыталіся затым вучні Ягонья ў Яго, што значыць гэтая прыпавесьць.

Ён адказаў ім: «Вам дадзена ведаць тайны Каралеўства Богага, іншым жа яны праз прыпавесьці: каб, гледзячы, ня бачылі ды, слухаючы, не разумелі» (8:9, 10).

Апошнім часам Васіль Быкаў усё часцей і часцей гаворыць з чытачамі сваімі мяноўна прыпавесьцямі. Каб думалі разам з аўтарам. Каб зразу мець рупіліся.

Паслухаема слова самое — прыпавесьць. Тут і вестка вятроў вышыні, і вяшчанне віроў пададэньня, і веснічкі ў сьвет патаемнасьці, і прывячаньне існасьці, і прадвесьне ісьціны...

Прыпавесьць радавод свой вядзе зь Вечнае Кнігі.

Прыпавесьць пішацца сталым розумам і душою балючай.

Прыпавесьць — тая сьлязіна з аблачыны спагады, якая падае якраз у час на перасьмяглую аралью распачнага сподзеву.

Пераказваць прыпавесьць — марны занятак, варты хіба што паблажлівае ўсьмешкі.

Тлумачыць прыпавесьць — тое самае, што даводзіць, чаго дзень на спачын ідзе, чаго сонца ўзыйсьці спяшаецца.

Прыпавесьць трэба чытаць. Запрашаць у душу.

Каб душу ўратаваць.

Васілябыкаўскія прыпавесьці, так бы мовіць, пакумленыя з байкамі й казкамі. Яны й глыбінна-алегарычныя й канкрэтна-акрэсленыя, ледзьве не адрасловыя, але без павучальнае канцоўкі, без маралізатарства. Яны ў перавазе сваёй пра людзей, пра чалавекаў. Чытач мае зрабіць і абагул, і выказ, павучаючы сябе самога.

Дарэчы, на нашае з Васілём Вушаччыне жыве слова нялюдзкі — гэта непрыгажавіты, адрэчны, а значыцца й зьнелюдзельны. А пра чалавека, які набыў веды, думае не адно пра хлеб надзённы (хадзіў у нас некалі й гэтакі кашчунны перафраз-послаў: «Хлеб наш насушаны, сам ссох і нас ссушыў...»), але й пра тое, што рана ці позна давядзецца стаяць на Страшным судзе, ён налюдзіўся.

Прыпавесьці на тое й прыпавесьціліся, каб людзі налюдзжваліся, знявечвалі (пазбаўлялі веку) зьвера ў сабе. Бо, відаць, ад зьвера гэнага шмат чаго ў характары нашым ды ў паводзінах і самапачуваньні й адчуваньні сябе. Ён уплывае на нас мацней, чымся мы на яго. Пакуль што ўплыў зьвера доўжыцца й доўжыцца.

У вадной з прыпавесьцяў, чуючы боль Быкаўскае ўсьмешкі, чытаем: «Усё добра, калі ёсьць надзея, тады й сьпіцца лепей».

А беларусы паспаць умеюць і могуць. Нездарма ж на пачатку мінулага стагоддзья сьпявалі: «Адвеку мы спалі, ды нас разбудзілі, казалі, што трэба рабіць...»

І хто толькі не будзіў, хто толькі не казаў, не даваў кіруючыя ўказаньні, не пастановіў!

Кажуць, што ў сьне расьце чалавек. Няйначай і цэлы народ.

Прыпавесьці народнага пісьменніка напісаны навывост. Каб, спасьцігаючы іх, чытач і вачэў, і вышэў. Бачыў далёка і глыбока. Цягнуўся розумам і душою дарасьці да неба Быкаўскае думкі.

Казалі беларусам і як Вавілонскія вежы ўзводзіць. І ўзводзілі. І стараліся.

Зноў жа ў прыпавесьці Быкаўскае: «Вежа ня рухне, калі толькі ў падмурак закласьці правільную ідэю. А народ не хацеў ніякае ідэі — ад кожнай ідэі надта бурчэла ў жываце. У людзей кароткая памяць. Можа, з кароткаю памяцьцю і лепей».

Няўдзячная яна, справа — надточваць памяць.

Па сіле гэта адно апосталам...

Рыгор Барадулін

ПАЭТЫЧНАЕ ЛІСТАВАНЬНЕ

1. Лісты ў Нямецчыну з Вушачы (вершы).....	7
2. Байкі жыцця	
Байкі жыцця (трыпціх).....	36
Насарогі ідуць.....	60
Тры словы нямых.....	66
Чарапы.....	75
Гонар і сьмерць.....	78
Сіноптык.....	82
Вежа.....	86
На поўню.....	93
Ідэя.....	97
Пахаджане.....	100
3. Лісты ў Нямецчыну зь Менску (вершы).....	109
4. Абязбожаны люд	
Хвастаты.....	196
Кошка і мышка.....	205
Пагібель зайца.....	209
Вуціны статак.....	213
Парсюк.....	220
Вязьніца Траум.....	224
Абязбожаны люд.....	227
Сьвіст.....	232
Маленькая чырвоная кветачка.....	236
5. Лісты ў Злату Прагу зь Менску (вершы).....	240
6. Хутаранцы	
Камень.....	262
Новая цывілізацыя.....	271
Аб'яднанне.....	282
Абаронка.....	286
Труп.....	290
Хутаранцы.....	299
Рэформа.....	303
Помнік ад дэмакратыі.....	308
“Другая альтэрнатыва”.....	312
Рэдкі дар.....	318
Мурашкі.....	323
Дарасьці!.....	329

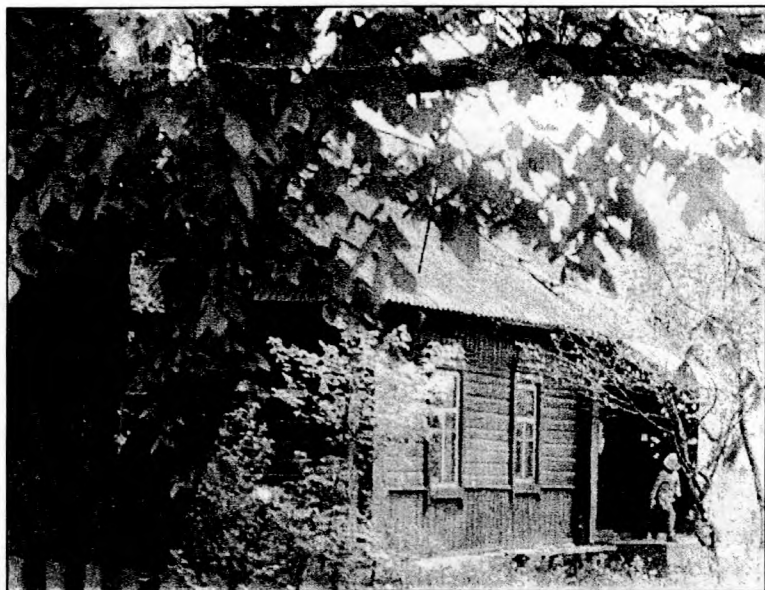

Я стану еще для маме!

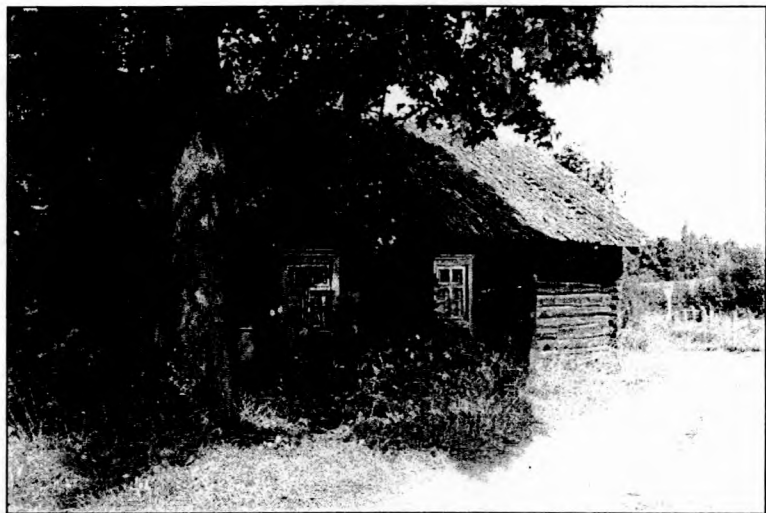
сестра - В. Юрьев

23. V. 2002

Бацькоўская хата Рыгора Барадуліна. *Вушачы*

Бацькоўская хата Васіля Быкава. *Бычкі*

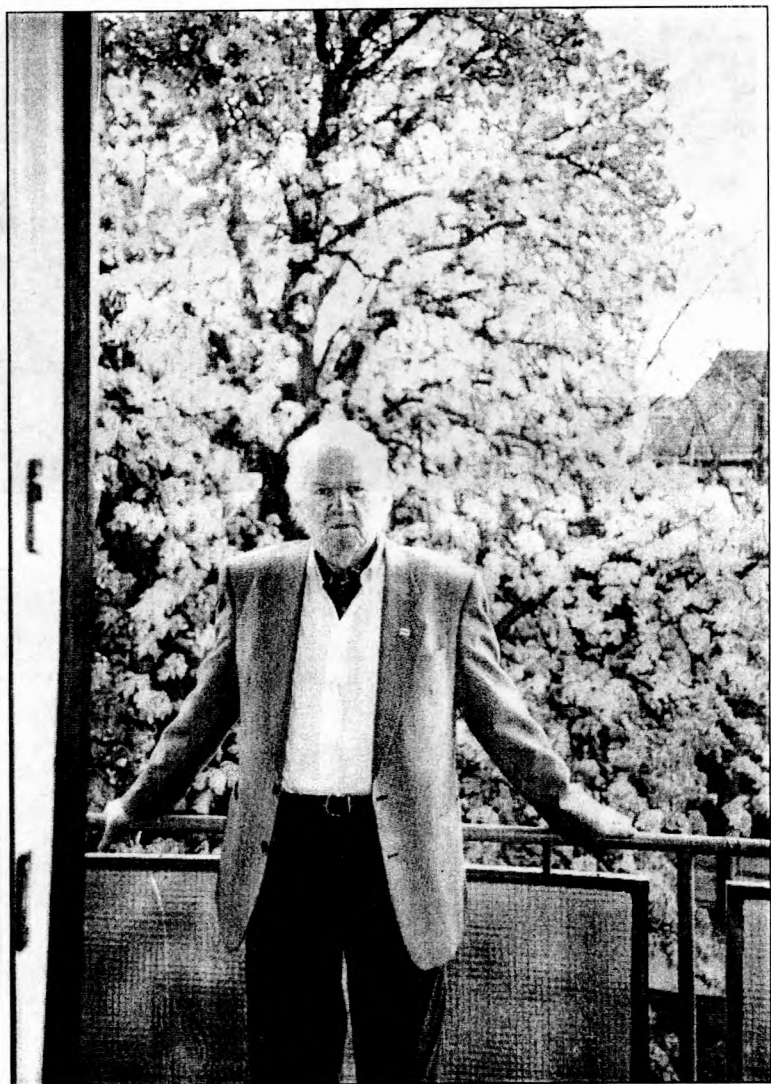

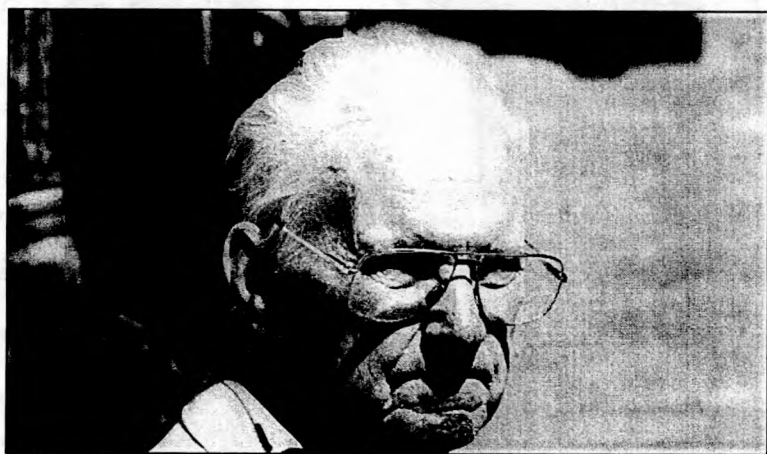

На здымку: (злева направа) Іван Роўба, сястра В.Быкава
Валянціна, Васіль Быкаў, Рыгор Барадулін. *Вушаччына, 2001 г.*

Крошечка
закае нобих
Терап!

Рыгор Барадулін. Васіль Быкаў.
3695 Калі рукаюцца душы...Паэзія з прозай; Мастак А. Баркоўскі. – Мн.: ГА БТ «Кніга», 2003.– 344 с.

Арыгінальнае выданьне прапануюць майстры беларускай літаратуры Рыгор Барадулін і Васіль Быкаў. Кніга, складзеная з прыпавясяццяў і вершалістоў – гэта мазайчны аўтапартрэт беларускай душы – яе каштоўнасьцяў, набыткаў і стратаў. Бліскучая, насычаная тонкай іроніяй проза і раздумная паэзія – раскрываюць глыбокую любоў да Бацькаўшчыны і яе лёсу.

ISBN 985-6605-16-4

УДК 882.6-31

ББК 84(4Бел)6-44

Падпісана да друку 15.05.2003. Фармат 84,108^{1/2}. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 18,2.

Ул.-выд. арк. 18,4. Тыраж 1000 экз. Заказ /423

Грамадскае Аб'яднанне Беларускае Таварыства «Кніга».
г. Мінск, вул. Захарова, 42. Ліцэнзія ЛВ № 421 ад 17.01.2000

ISBN 985-6605-16-4

9 789856 605164

Народны пісьменьнік Беларусі Васіль Быкаў з дарог вайны вяртаўся на радзіму.

А ў наш час з 1997 году ў Беларусі жыве ягоная душа, а сам апостал нацыі толькі рэдкімі наездамі бывае дома.

Спачатку жыў у Фінляндыі, потым у Нямеччыне, цяпер у Чэхіі.

Сябра й зямляк Васіля Быкава Рыгор Барадулін пісаў яму лісты з Вушачы й зь Менску.

«Калі рукаюцца душы...» — кніга, дзе паразумеліся проза з паэзіяй: прыпавесці Васіля Быкава й вершалісты Рыгора Барадуліна.

Принцип
Бактериальной
Культуры

Методы
Исследования